

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Havet i Litteraturen
- De förde musik till världens ände
- Du skal ikke tro att du er noet. Janteloven det 1. bud
- Nordbor – Om liv och människor under 500 år
- Ett universum på en hylla
- NT serie: Nordiska Designer – Nanna Ditzel
- NT-Intervjun: Micael Dahlen – Så blev Norden lyckligast i världen
- För egen räkning: Folkhemstanken är större än Sverige
- Krönikan: Det nordiska vardagssamarbetet
- Stina Ekblad tilldelas LF-medaljen för 2024
"Jag trivs på de stora scenerna"
- Bokessä: Den gamle dikterprest Petter Dass

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

2024 • Häfte 4

INNEHÅLL

Artiklar

Det store blå Norden. Oceanisk fortid og fremtid. <i>Søren Frank</i>	381
De förde musik till världens ände. Tre musiker som flydde nazismen och formade det isländska musiklivet. <i>Árni Heimir Ingólfsson</i>	391
Rosa og Axel. Du skal ikke tro att du <i>er</i> noget. Janteloven, det 1. bud. <i>Svend Gausheim Hvid</i>	401
Ett sekel i Islands samhällsutveckling. Jóhannes Nordals betraktelse. <i>Stefanía Óskarsdóttir</i>	409
Nordbor på Nordiska museet – Och bristen på en nordisk historieskrivning. <i>Fredrik Svanberg</i>	417
Ett universum på en hylla – På spaning efter den svenska bokhandelns själ. <i>Anna Hedelius</i>	425
NT-serie: Nordiska Designer – 3. Danmark Nanna Ditzels fremtidsinrettede fristeder. <i>Kristian Roland Larsen og Sara Staunsager</i> . . .	435

NT-Intervjun

Små länder med kallt klimat – Så blev Norden lyckligast i världen. Samtal med Micael Dahlen. <i>Lena Wiklund</i>	445
---	-----

* * *

För egen räkning

Folkhemstanken är större än Sverige. <i>Bengt Lindroth</i>	451
--	-----

Krönika om nordiskt samarbete

Det nordiska vardagssamarbetet. Johan Strang	455
--	-----

* * *

Letterstedtska föreningen

Hennes scennärvaro gör henne till en av de främsta inom sitt skrå. LF-medaljen 2024 till Stina Ekblad, Finland. <i>Lena Wiklund</i>	459
Tacktal. <i>Stina Ekblad</i>	461
"Jag trivs på de stora scenerna" Samtal med Stina Ekblad, finlandssvensk och skådespelare. <i>Lena Wiklund</i>	463
Anders Ljunggren till minne. <i>Björn von Sydow och Lena Wiklund</i>	473
LF medlemmar och anslag 2024	475
Anslagsutlysning för 2025	495

* * *

Bokessä

Ny interesse for den gamle dikterprest Petter Dass. <i>Hans H. Skei</i>	497
---	-----

Kring böcker och människor

Finlands diplomater skrev fritt under mellankrigstiden. <i>René Söderman</i>	501
Stregens vandring – Jan Groth cross-over-kunstner innan begreppet fanns. <i>Lisbeth Bonde</i>	503
Arvet efter kvinnan som spräckte presidentglastaket i Finland. Om Tarja Halonen. <i>Anja Kuusisto</i>	506
Svetsare och statsminister. Stefan Löfvens memoarer. <i>Owe Nilsson</i>	508
Hammar skjölds brister och förtjänster i ny biografi. <i>Erik Noreen</i>	510
Sammanfattning, Tiivistelmä.	513, 514

SØREN FRANK

DET STORE BLÅ NORDEN

Oceanisk fortid og fremtid

Ved Det Letterstedtske Selskabs danske årsmøde i København april 2024 holdt Søren Frank et foredrag om havet i litteraturen. Kort tid efter tiltrådte Søren Frank som professor i litteratur ved Københavns Universitet. Nedenstående artikel er en koncentreret gengivelse af såvel hans foredrag som tiltrædelsesforelæsning om "den blå litteratur" i fortid og nutid og hvilke muligheder, den åbner for i en global klimakrise. Her spillet havet, humanismen og post-humanismen en afgørende rolle i navigeringen gennem en ny geologisk epoke.

Denne artikel er båret af to primære argumenter. For det første gør Nordens udprægede blå geografi regionen til et paradigmatiske eksperimentarium i at leve vådt. For det andet udgør den nordiske litteraturhistorie fra sagaerne til i dag en uvurderlig skatkiste af viden om at leve med havet, og ved at dykke ned i denne skatkiste af blå litteratur kan vi bedre forberede os på en fremtid præget af et vildere og vådere vejrlig som følge af menneskeskabte klimaforandringer.

I december 2023 bragte *Weekendavisen* et stort interview med en optimistisk dansk statsminister med titlen "Vi kan overkomme det hele", hvori Mette Frederiksen udtalte følgende: "Det er ikke nok at sige, man holder med Ukraine. Man skal være det land, der går forrest. Det er ikke nok at være bekymret for klimaforandringer. Man skal levere de teknologiske løsninger, der skal til. Det er ikke nok at tale om, at det globale syd er vigtigt. Man skal rejse dertil og indgå nye alliancer".¹ Det er en prisværdig statslederstrategi at udtrykke håb og optimisme i nødsituation. Det er imidlertid bekymrende, at Danmarks statsminister betragter teknologiske løsninger som det eneste svar på klimaforandringerne. Det er ligeledes bekymrende, at Frederiksen mener, at klimaforandringer er noget, der overhovedet kan løses.

Vi har selvsagt brug for teknologiske opfindelser i bestræbelserne på at nedbringe vores CO₂-udledninger. Humanistiske forskere pointerer ofte, at det også er afgørende, at vi ændrer vores mindset, hvilket typisk er synonymt med *adfældsændring*. At tildele løsningsmonopol til teknologiske opfindelser bidrager kun til ideen om antropocentrisk bemestring af planeten funderet i ingeniørvidenskab og måleresultater. Som historikerne Christophe Bonneuil

¹ Christian Bennike: "»Vi kan overkomme det hele«". *Weekendavisen*, 22. december 2023.

og Jean-Baptiste Fressoz har bemærket, så burde vi "ikke opføre os som forbløffede naive, der pludselig opdager, at de er ved at forandre planeten: Den industrielle revolutions iværksættere, der bragte os ind i det antropocæne, ønskede aktivt denne nye epoke og formede den".² Hvis dette står til troende, hvorfor skulle vi så tro på, at nutidens tekniske videnskaber kan bidrage til en adfærdsændring, som er mere i overensstemmelse med Gaia's mekanismer? Ifølge Frederiksen og mange andre synes den bedste strategi mod klimaforandringerne dog netop at være en overdragelse af Spaceship Earths nøgler til ingeniørerne, så deres teknologiske opfindelser kan løse klimakrisen.

Klimaforandringerne er imidlertid en krise, der ikke kan løses. Det er i mange henseender allerede for sent. Argumentet er skræmmende, men vi må ophøre med at narre os selv og de yngre generationer. "Begrebet 'krise' betegner en forbigående tilstand, mens det antropocæne er et *point of no return*", bemærker Bonneuil og Fressoz og fortsætter: "Problemet er ikke kun, at vores miljø forringes, [...] de nye tilstande, som vi sender jorden ud i, vil medføre uorden, fattigdom og vold, som vil gøre den mindre beboelig for mennesker. [...] Det vil mindst tage jorden århundreder, hvis ikke hundredtusinder af år, at vende tilbage til det klimatiske og geobiologiske regime, der kendetegnede Holocæn".³ Et konkret eksempel på en irreversibel proces finder vi i den seneste IPCC-rapports forudsigelse af en global havvandsstigning på mellem 43 og 84 centimeter i år 2100. Det vigtige budskab er ikke de specifikke tal, som altid er behæftet med usikkerhed, men at denne proces ikke kan stoppes. Et andet vigtigt budskab er, at havvandsstigning vil fortsætte efter 2100 i de efterfølgende århundreder, og i mange årtusinder herefter vil vandstanden fortsat være forhøjet.⁴ Vi skal derfor indstille os på, at vi allerede har forladt Holocæn og er trådt ind i Antropocæn. Krigen i Ukraine og uligheden mellem det globale nord og det globale syd er ikke betingelser i samme skala som de menneskeskabte klimaforandringer, miljøforureninger og biodiversitetstab; de er ikke som de sidstnævnte *planetære præmisser* for menneskets eksistens. Det antropocæne som en ny geologisk epoke er vores præmis.

I stedet for illusionen om "Den Store Løsning" på klimaforandringerne ville vi ifølge historikeren Jeremy Davies gøre klogt i at lære "at leve i og med krisen".⁵ Foruden et behov for at ændre mindset forstået som adfærdsændring er der altså et presserende behov for at ændre mindset forstået som en *erkendelse af vores nye livsbetingelser*. Flertallet af os er stadig er af den opfattelse, at hvis vi bare ændrer adfærd til bæredygtig adfærd, så skal planeten og øko-

² Christophe Bonneuil og Jean-Baptiste Fressoz: *The Shock of the Anthropocene: The Earth, History and Us*. Verso, 2017, s. xi.

³ Bonneuil og Fressoz, s. 21.

⁴ IPCC. *Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate*. H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, V. Masson-Delmotte, P. Zhai, M. Tignor, E. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegria, M. Nicolai, A. Okem, J. Petzold, B. Rama, N.M. Weyer (eds.). 2019.

⁵ Jeremy Davies: *The Birth of the Anthropocene*. University of California Press, 2016, s. 194.

Illustration af Christian Benjamin Olsen 1906 - Bølge på åbent hav.

systemerne nok finde tilbage til deres naturlige stabilitet. Men dels er dette som sagt allerede for sent, dels er planeten og økosystemerne ikke naturligt stabile og ligevægtige, hvis bare mennesket agerer bæredygtigt eller for den sags skyld slet ikke var her. Ideologien om bæredygtighed hviler således på stærkt antropocentriske præmisser og et bestemt natursyn. På engelsk betegner vi den nye religion "sustainability". Begrebet stammer fra latin, *sub* + *tenere*, som betyder "fra neden" og "at støtte". I antropocæn kan vi imidlertid ikke forlade os på, at planeten understøtter os, altså at den er dygtig til at bære os. Vi kan heller ikke forlade os på, at hvis vi bare understøtter planeten med bæredygtig adfærd, så vil den opføre sig venligt og stabilt. Årsagen er i begge tilfælde, at planeten er blevet mere urolig.

Kvinden i himlen

Begreberne humanisme og humaniora udspringer begge af det latinske *humanitas*, hvis etymologiske rødder forbinder menneske, *homo*, og jord, *humus*. "Humaniora, det mere menneskelige, vil med andre ord sige at knytte mennesket stærkere til jorden".⁶ Denne påmindelse om humanisme og humaniora som udtryk for et indbyrdes betingende forhold mellem menneske og jord kunne ikke være mere aktuel. Det er netop dette bånd, vi mennesker har glemt i vores piedestalisering af *homo* og destruktion af *humus*. Vi bør dog udvide det bånd, litteraturprofessor Jan Rosiek gør opmærksom på, så vi med jord

6 Jan Rosiek: *Danmark, Gurre, stranden: Steder i dansk litteratur*. U Press, 2015, s. 11.

forstår planeten Jorden, altså vores overvejende blå planet. Vi skal forstå det at være menneske som at være stærkt knyttet til og betinget af vores *blå* planet.

Det forstod Johannes V. Jensen, da han i slutningen af sidste bind i *Den lange Rejse* på futuristisk vis forestiller sig en kvinde i himlen ”hældet ud over Verden”, hvorfra ”hun ser hvordan den skønne blaa Klode ruller sig i sin Æter og langsomt vender Flankerne mod Solen, [...] hyllet hele Vejen rundt i en Kappe af Vand, spændt og lysbrydende som en uhyre Draabe, og i det Blaa Fastlandenes krympede Skorper og grønne brogede Lande; den gennemsigtige Atmosfære ovenover igen, [...] som et Slør om Jordens blaa Nøgenhed, en farvet dejlig Bold i Rummet [...]. Sænker det udenjordiske Væsen sig længere ned ser hun Havenes og Verdensdelenes umaadelige Udstrækning, Lande og Riger og alt det Liv der er paa dem. Skibe som skrider paa Havet hele Bolden rundt, [...] Færdselsaarer pebret fulde af Mennesker, i alle Zoner, fra begge Poler og ind mod Ækvator, hele Jordens brogede, frodige, æventyrlige Kreds af Lande, Folk, Dyr, Vækster og Ting, faste sikre Ting, Havet blaat, raat og vaadt hele Vejen rundt”.⁷ Det er i sandhed et bemærkelsesværdigt fremsynet blik på vores planet længe før det blev teknisk muligt for os at anskue Jorden fra rummet. En væsentlig indsigt vundet gennem Jensens kosmisk-planetære skala er betoningen af menneskets sammenfiltrering med Jorden, men der er samtidig en decentreret af mennesket på færd, en posthumanistisk indplacering af menneskeheden på niveau med alle de andre levende væsner og ting på planeten.

I stedet for at insistere på ”Løsningen af klimakrisen” bør vi begynde at stille nogle helt andre spørgsmål. Bonneuil og Fressoz mener for eksempel, at ”spørgsmålet i det 21. århundrede vil være, hvordan vi kan bebo jorden på en mindre frygtssom måde”.⁸ Hvordan lærer vi så at leve i og med krisen? Hvordan bebor vi planeten mindre frygtssomt? Mulige svar herpå kan findes i historiske fortællinger. Igennem deres fortidsregistrering informerer de vores forståelse af, hvordan vi kom til at befinde os i den nuværende tilstand. Enhver fortælling om, hvordan vi kom hertil, udkaster samtidig en ramme for, hvad vi nu kan, bør eller skal gøre. For at forstå er det ikke tilstrækkeligt at måle og konstruere grafer. For at forstå har vi brug for fortællinger og for analyser af disse fortællinger.

Heri ligger der også et forsvar for den historiske læsning, som blandt andre litteraturprofessor Johnny Kondrup har plæderet for.⁹ Kondrups fokus er først og fremmest på læseren som individ og den dannelsesproces, han eller hun kan gennemløbe i mødet med de litterære værker, der indeholder lige dele genkendelse og fremmedhed, nærhed og distance. Det er især det fremmede

⁷ Johannes V. Jensen: *Christofer Columbus*. Gyldendal, 1921, s. 413-14.

⁸ Bonneuil og Fressoz, s. 25.

⁹ Johnny Kondrup: ”Det fremmede. Om den historiske betragtning af litteratur”, *Kritik* 207 (2014), s. 133-143.

og distancen, der indeholder et dannelsespotentialt og det, Kondrup betegner en ”dybere” aktualitet: ”I mødet med det historisk fremmede bliver vi mindet om, at der er andre muligheder for at tænke, føle, sanse og forstå end dem, vi umiddelbart benytter os af. Disse måder har været benyttet af mennesker før os, og de kan måske benyttes igen, nu eller senere”.¹⁰ I lyset af nærværende artikels kontekst er det relevant at forskyde den generelle dannelse, Kondrup taler om, over mod en mere specifik øko- og havdannelse, og det er ligeledes frugtbart at supplere den historiske fremmedheds dannende potentialt med det dannelsespotentialt, der ligger i mødet med havets andethed.

Havet er ikke længere sig selv

Idet vi ser ind i en fremtid med havvandsstigninger og flere ekstreme og vådere vejrbegebenheder, bliver litteraturen om havet og menneskets maritime og kystlige eksistens særlig interessant. Den blå litteratur fra Homer, *Islændingesagaerne* og Jens Munk til Herman Melville, Jonas Lie og Siri Ranva Hjelm Jacobsen mimer antropocænen som et vilkår kendetegnet ved øget uforudsigelighed og voldsomhed. Det antropocæne er defineret af den paradoksale sameksistens af menneskelig magt og afmagt. En specifik del af menneskeheden har skabt denne nye epoke. Men når vi gennem vores handlinger bevirker en overskridelse af planetariske vendepunkter, efterlades vi tilbage som magtesløse tilskuere til processer, der går deres helt egne veje. Måden, antropocænen opfører sig på, gør havet til et emblem på denne nye geologiske epoke.

I den vestlige kultur historie, ikke mindst i moderniteten, er der en lang tradition for at betragte havet som tidløst og abstrakt. En sådan tanke finder vi for eksempel i Peter Seebergs *Ved havet* (1978): ”Stranden har altid været der. Den er før end alt andet og bliver længere end alt andet. Den er det første og det sidste. Men før den og efter den er havet. Menneskene fylder så lidt i strandens tid. Og ingenting i havets tid. Hvis havet har tid?”¹¹ Vi finder en tilsvarende tankegang i William Heinesens *Den sorte Gryde* (1949), dog ikke mellem strandens og havets tid, men mellem havnens og havets rum: ”Her er altid smult, tryggere ankerplads findes ikke. Vel beskyttet som en livmoder dybt i øens indre ligger Gryden, et frugtbart og myldrende skød midt i havødet”.¹² Begge forfattere skrev deres værker, før ideerne om planetære grænser og menneskeheden som jordisk, geomorfologisk kraft havde vundet indpas. Seeberg og Heinesen havde stadig en tro på, at havet var henholdsvis uforanderligt og endeløst, det vil sige uden *genealogi* og *ontologi*. Som geologisk fænomen var det adskilt fra den dynamiske og begivenhedsrige menneskelige historie.

Det antropocæne udløser imidlertid et kollaps mellem den menneskelige

¹⁰ Kondrup, s. 137.

¹¹ Peter Seeberg: *Ved havet*. DSL/Gyldendal, 2019, s. 214.

¹² William Heinesen: *Den sorte Gryde*. Gyldendal, 1987.

og den geologiske historie, som historikeren Dipesh Chakrabarty har lært os.¹³ Vi har nu indset, at det, vi betragtede som en geologisk konstant, altså havet, er blevet påvirket af menneskelige aktiviteter og er begyndt at ændre sig hurtigt på grund af processer, vi har sat i gang. I Siri Ranva Hjelm Jacobsens vision om en fremtidig blå planet, *Havbrevene* (2018), spørger Middelhavet: "Det bliver sværere, søster. Jeg er ikke længere mig selv. De fylder mig hver dag med noget væsensløst og fremmed, de propper det i mig. Er det en form for hævn?" Hertil svarer Atlanterhavet: "Ingen af os havde forudset denne acceleration. Trøst dig med, at alting går efter planen. Måske ikke som vi troede, men som vi ville".¹⁴ Ligesom geologien er havet vendt tilbage til forgrunden og vidner ifølge Jeremy Davies om en mere dynamisk og tilmed neokatastrofisk Gaia: "Både langsomme, kontinuerlige processer og katalytiske forandringer tillægges nu typisk afgørende roller i det geohistoriske drama. Dette nye paradigme er resultatet af en 'neokatastrofisk' vending i slutningen af det 20. århundrede".¹⁵

Ikke *terra firmas* stabilitet, men havets uforudsigelighed mimer den antropocæne uorden, som vil præge vores liv i fremtiden. Klimaforandringerne har øget bevidstheden om havet som den væsentligste elementær-naturlige komponent i spørgsmålet om planetens velbefindende. Havet er en forudsætning for biodiversitet og en beboelig planet. Vi har lært at forbinde havet med vores egen oprindelse som art, ja med den store rugekasse for alt liv, og vi er også gradvist kommet til at acceptere havet som et historisk fænomen og et territorialiseret rum. Vi ved nu, at havet er den største og vigtigste termostat på planeten, der regulerer jordens temperatur og klima. Men i stigende grad vil vi også opleve havet som en geologisk kraft, der invaderer vores kystnære byer, og dette signal om en vådere, mere rodet og mere blå fremtid gør ifølge Elizabeth DeLoughrey havet til "vores forventelige skæbne".¹⁶ For at navigere i denne blå fremtid bør vi vende tilbage til fortiden og lære af tidligere opfattelser af og interaktioner med havet. Historiske skildringer af menneske-hav-sammenfiltringer er arkiver, der indeholder det, Ottmar Ette har kaldt *ÜberLebenswissen*. Blå litteratur besidder således både uvurderlig viden om *livet* og viden om at *overleve* i våde og salte miljøer.

Peder Frederik Jensens historiske roman *Rans vilje* (2023) er en blå version af litterær *ÜberLebenswissen*. Handlingen er centreret om den stormflod, der ramte øen Lolland i Sydsjælland i 1872. Den tidligere sømand Roar har slået sig ned på en lille ø ved munden af den daværende Rødby Fjord, og hans erfaringer som sømand gør ham i stand til at håndtere havets uforudsigelige

13 Dipesh Chakrabarty: *The Climate of History in a Planetary Age*. The University of Chicago Press, 2021, s. 14-15, 26-31.

14 Siri Ranva Hjelm Jacobsen: *Havbrevene*. Lindhardt & Ringhof, 2018, s. 13, 20.

15 Davies, s. 9.

16 Elizabeth DeLoughrey: *Allegories of the Anthropocene*. Duke University Press, 2019, s. 138.

opførsel. Hans praktiske viden og havdannelse bliver vigtige redskaber i kampen for at overleve stormfloden. I stedet for at anvende en hård-mod-hård-strategi bygger han sit hus på en fleksibel måde, der gør det muligt at tilpasse det til våde orkaner og pludselige havvandsstigninger uden at bryde sammen. Huset bliver dermed et stærkt symbol på en mere tilpasningsdygtig kysteksistens.

Rans vilje åbner i dyb tid, idet der peges tilbage mod afslutningen af den sidste istid for 12.000 år siden, en periode præget af voldsomme klimaforandringer. Ved at sammenstille den menneskelige tidsramme for stormfloden i 1872 med en bredere geologisk kontekst inviterer Jensen læserne til at reflektere over de menneskelige bestræbelers forgængelighed, herunder landindvinding og landopdyrkning, når de ses i lyset af større naturkræfter. Romanens åbning signalerer en skepsis over for sådanne geomorfologiske projekter udtænkt af landmålere. Skepsissen udtrykkes metaforisk, idet Jensen på skalaforskydende vis sammenligner Danmark med en "*Mariekiks i et glas vand*": vi bor i et land, "*der ret beset er en sandbanke på lidt småskærver mellem Vesterhavet, Nordsøen, Skagerrak og den lumske Østersø*".¹⁷ *Rans vilje* formidler en grundlæggende tvivl om store ingeniørprojekter, der er udtænkt for at modvirke naturen og holde havet ude. Romanen kan læses som en ydmyg overlevelsesguide og en miniafhandling om geologisk historie, der tvinger os til at tænke over, hvordan vi bør interagere med havet, og hvordan vi bør bebo kysterne.

Professor i miljøspørgsmål Elizabeth DeLoughrey har henledt vores opmærksomhed på, hvordan "populære vestlige fremstillinger af det åbne hav svinger mellem utopiske rum, det vi kunne kalde *aquatopia*, og klimaforandringerens dystopiske fremtid eller *aquadystopia*".¹⁸ Dertil har hun foreslået en tredje type fortælling, der dyrker "det ordinære i den menneskelige interaktion med havet og dets ikke-menneskelige beboere".¹⁹ Jeg vil foreslå at kalde det en *almindelighedens æstetik*. *Rans vilje* hører til i denne kategori, hvilket blandt andet afspejles ved, at Jensen kun vier tre ud af 365 sider på at skildre den dystopiske stormflod.

Ifølge DeLoughrey er problemet med *aquatopien* og *aquadystopien*, at de skildrer "det marine rum som helt og aldeles exceptionelt eller fremmed for menneskelig erfaring – hvilket vil sige et rum uden for genealogi og ontologi".²⁰ De maritime utopier og dystopier arbejder med en skarp adskillelse mellem menneske og hav, og i sidste ende fremstilles helten som et menneske, der enten besejrer eller besejres af en exceptionel og fremmed naturverden. I modsætning hertil skildrer litteratur, der praktiserer en almin-

17 Peder Frederik Jensen: *Rans vilje*. People'sPress, 2023, s. 12-13.

18 DeLoughrey, s. 146.

19 DeLoughrey, s. 147.

20 DeLoughrey, s. 146.

delighedens æstetik, ”havet, klimaforandringer, mutationer og undersøiske væsener som noget dybt ordinært”.²¹ Men hvad er de potentielle fordele ved at tænke på havet, undervandsliv og klimaforandringer som ordinære fænomener? For det første er det i tråd med Davies’ pointe om at lære ”at leve i og med krisen”, og for det andet bliver mennesket ved at tænke på virkningerne af det antropocæne som ordinære *viklet ind i omgivelserne og naturen* i stedet for at blive adskilt fra dem.

Det maritime Norden

Når vi ser på et kort over Norden, bliver vi straks slået af havets geografiske dominans. Det store blå Norden handler om at genopdage Norden som en maritim geografi og om at katalysere en mental, kulturel og politisk gentilpasning til denne geografiske præmis. Alt for mange af det vestlige menneskes bestræbelser har de sidste par århundreder været kendetegnet ved forsøget på at løsrive sig fra planetens, geografiens og landskabets præmisser. Men klimakrisen forstærker naturbetingelsernes determinerende rolle. Den geologiske historie returnerer som allerede nævnt til forgrunden af menneskets historie, og dermed decentrerer mennesket. Nordens geografi gør vores region til et paradigmatiske eksempel på, hvordan vi kan gentænke havet som vores naturlige forudsætning og ”forventelige skæbne”. Det store blå Norden handler om at insistere på geologi, fordi virkningerne af menneskeskabte klimaforandringer udgør en ny katastrofisk normal.

Menneskeskabte strukturer bliver mere skrøbelige under sådanne uforudsigelige betingelser, men netop derfor er de mere nødvendige end nogensinde. Sådanne strukturer, som er de nordiske velfærdsstaters stolthed og essens, skal dog bygges på præmisser, der anerkender en uvorn geologi, hvis uvornhed blot er blevet forstærket af menneskeskabte klimaforandringer. Med Bonneuil og Fressoz’ ord: ”Hvis vores fremtid involverer en geologisk svingning af Jorden ind i en ny tilstand, kan vi ikke længere tro på en menneskehed, der selv skaber sin egen historie. [...] En af de vigtigste opgaver for moderne filosofi er utvivlsomt at gentænke frihed på en anden måde end denne løsrivelse fra naturlige bestemmelser, at udforske, hvad der kan være uendeligt berigende og frigørende i de tilknytninger, der forbinder os med andre væsener på en begrænset jord”.²² Udover at fremme en mentalitetsændring, der går ud på at lære at ”leve i og med krisen” og acceptere naturlige betingelser, kan ideen om Det store blå Norden også potentielt levere en række anvisninger à la ”hvad skal man gøre” og ”hvad skal man ikke gøre”, der ultrakort kan opsummeres som at leve *med* havet, ikke *imod* det. Jensens *Rans vilje* er et eksempel, men der er et rigt arkiv af blå litteratur at dykke ned i.

For Det store blå Norden fungerer *Islændingesagaerne* som oprindelses-

²¹ DeLoughrey, s. 147.

²² Bonneuil og Fressoz, s. 33, 41-42.

tekster. De vidner om, hvordan de nordiske oceaner var det forbindende element i, katalysatoren for og den betingende faktor bag de nordiske folks fremspirende fælles identitet. I sagaerne fornemmer vi en ekspansionstrang drevet af en rastløs vilje til at være i orienteringsløsheden, som reelt trækker den officielle fortælling om "den oceaniske vending" omkring 1450 hele 500 år tilbage og tilmed skubber denne vendings epicenter fra Portugal og Spanien til Norden. I sagaerne er sejlads sjældent lystbetonet, men den udgjorde en eksistensbetingelse, og havet var ikke som i den antikke stoiske tradition en barriere, men en passage. For Det store blå Norden repræsenterer *Islændingesagaerne* den historiske legitimering af et oceanisk udgangs- og udsigtspunkt.

I Jens Munks logbog, skrevet under hans mislykkede ekspedition for at opdage Nordvestpassagen i 1619 og 1620 og udgivet i 1624, ser vi fremkomsten af en ny mennesketype, navigatøren, der løsner sine bånd til det guddommelige forsyn og fremhæver sit autoritative jeg, alt imens han via sin praktiske fornuft og færdigheder handler på en ugæstfri naturs betingelser. For det første registrerer Munks logbog på eksemplarisk vis skiftet mellem to maritime verdensbilleder, det teocentriske og det antropocentriske. For det andet bør den som litterær tekst ses som en forløber til *Robinson Crusoe*, der udkom præcis hundrede år efter, at Munk sejlede ud fra Tøjhushavnen i København i 1619. Hvorfor en sådan sammenligning er relevant, kan anskueliggøres gennem ligheden mellem de to titelsider. Defoes er blevet et boghistorisk ikon, fordi den signalerede en ny informativ og empirisk poetik baseret på individualisme. Munks titelside er næsten mage til, men den er udgivet hundrede år før Defoes. Som det var tilfældet i *Rans vilje* og sagaerne, er Munks logbog præget af en almindelighedens æstetik. Besætningen er betinget af og viklet ind i havet, skibet og vejret, og den mislykkede ekspedition og besætningens indespærring i is i løbet af en vinter, hvor de blev reduceret fra 64 til tre mænd, er som hos Defoe artikuleret gennem en ny form for hverdagsrealisme med fokus på praktiske gøremål determineret af en fornuftspræget kausalitetslogik.

Planetarisk vejrtrækning

I digtsamlingen *Vadehave* fra 2020 praktiserer Peter Laugesen en tidevandspræget æstetik, for eksempel i de følgende tre urimede verspar: "havet kommer / havet går // er der langt ude / kommer helt her op // sandet er tørt. / sandet er vådt."²³ Laugesen indfanger her Vadehavets tidevandsnatur, også rent udsigelsesmæssigt og formelt. Der er en tilbagevendende rytme af et frem og tilbage. Denne rytme varierer dog, både internt mellem de to vers i de tre par og mellem de tre par: fire stavelser og tre stavelser; fem stavelser og fem stavelser, men med en subtil udadgående bevægelse via "der langt ude"

²³ Peter Laugesen: *Vadehave*. Gyldendal, 2020, s. 43.

efterfulgt af en inviterende indadgående bevægelse via ”kommer helt her op”, hvor det første klangligt understreger afstand via det hårde d i ”der” og det åbne u i ”ude”, det andet klangligt og især melodisk understreger nærhed via de bløde h’er i ”helt her” og de omfavnende o’er i ”kommer” og ”op”. Den tredje strofe genopretter lakonisk en rytmisk balance gennem gentagelsen af ”sandet er” og det lige antal stavelser og lige antal bogstaver, men også gennem brugen af et punktum i slutningen af hvert vers: ”sandet er tørt. / sandet er vådt.” Den eneste variation, tørt/vådt, er dén minimale ingrediens, der skal til for at skabe en tidevandsrytme, en bølge frem og tilbage. Laugesens lille tableau på seks verslinjer kondenserer essensen af en hel region; en essens, der er så rytmisk determineret af geologiske og kosmiske kræfter, at den er udtryk for en planetarisk vejrtrækning. Laugesens menneske er decentreret, også fordi det planetariske åndedræt lige efter kombineres med en opmærksomhed på fuglelivet ved Vadehavet.

Udvidelsen af skalaer og perspektiver er en af de vigtigste og mest positive udviklinger, der er muliggjort af begrebet antropocæn og feltet blå humaniora. Menneskecentreret historie på et par tusinde år er nu udvidet med geologisk dyb tid og planetariske åndedræt, og menneskelige perspektiver er blevet suppleret med ikke-menneskelige perspektiver: verdenshavene hos Siri Ranva Hjelm Jacobsen, et forestillet kvindeligt kosmisk urvæsen hos Johannes V. Jensen og fuglelivet og tidevandet hos Peter Laugesen. Mangedoblingen af skalaer og perspektiver, noget som litteraturen ret beset altid har excelleret i, kan sammen med en nyvunden bevidsthed om oceanisk nærvær og kontingens modvirke vores hybristiske narcissisme og planetødelæggende adfærd. På et mere generelt plan kan litteraturen give os andre briller at se med og dermed forstå verden på, den kan skalere op og ned fra nanosekund til dyb tid, fra individ til kollektiv, fra menneskelig til mere-end-menneskelig, fra loftsværelset til Stillehavet, og derigennem kan den gennem sprog og form åbne for andre og nye måder at sanse og erfare på, at forstå og begribe på.

ÁRNI HEIMIR INGÓLFSSON

DE FÖRDE MUSIK TILL VÄRLDENS ÄNDE

Tre musiker som flydde nazismen och formade det isländska musiklivet

I början av 1900-talet var musiklivet på Island närmast att jämföra med en öken. Detta förändrades på förvånansvärt kort tid – under åren mellan 1930 och 1950 grovt räknat – då grunden lades till det blomstrande musikliv som kännetecknar landet idag.

Árni Heimir Ingólfsson är musikvetare.

Vid förra sekelskiftet hölls bara några få konserter i Reykjavik varje år och endast ett fåtal islänningar hade som yrke att spela ett instrument eller undervisa i musik. Det fanns ingen musikskola i huvudstaden, ingen symfoniorkester, ingen operaverksamhet, inte ens en blandad kör.

En stor del i denna häpnadsväckande förvandling i Islands musikliv hade tre musiker som flydde från nazisternas skräckvälde och fick tillstånd att slå sig ner på Island: Robert Abraham, Heinz Edelstein och Victor Urbancic. Att ha räddats till livet återgäldade de med ett rikligt bidrag till uppbyggandet av musiklivet på Island, och deras historia förtjänar att uppmärksammas.

Tre musikstuderande i Tyskland och Österrike

Dessa tre män var alla födda under 1900-talets första år, läkarsöner som växte upp i musikälskande familjer i borgarklassen och uppmuntrades att utveckla sina musikaliska färdigheter. Heinz Edelstein var den äldste av de tre, född i Bonn 1902. Han studerade cello hos de skickligaste lärare som fanns att uppbringa, bland annat Emanuel Feuermann, som var jämnårig med Heinz men en sådan talang att han utsågs till professor vid Kölns musikhögskola endast 16 år gammal. Edelstein läste vid universitetet i Freiburg, tog doktorsexamen 1928 och gifte sig med Charlotte Schottländer som var doktor i ekonomi. De bildade familj i Freiburg, fick två söner, och Edelstein gjorde en mångsidig karriär. Han undervisade i cellospel vid Birklehof internatskola och ansågs nå lysande framgångar med sina elever, och han spelade också i stadens symfoniorkester samt medverkade ofta i kammarorkestrar i olika sammanhang.

Robert Abraham var tio år yngre, född i Berlin 1912. Fadern var gynekolog men ägnade sig på fritiden åt musikvetenskaplig forskning, särskilt vad gäller det som kallades ”främmande länders musik”. Abraham började spela piano

i unga år, de första åren under pappans handledning, och han påstod sig själv ha lärt sig läsa noter innan han lärde sig läsa text. När han i skolan ombads rabbla alfabetet var han fullkomligt övertygad om att det började ”a, h, c, d” precis som tonerna på klaviaturen. Vid sju års ålder hade han börjat komponera musikaliska verk som pappan till att börja med hjälpte honom notera. Efter studentexamen började han vid Musikhögskolan i Berlin och studerade komposition men ansågs också vara en mycket duktig pianist och dirigent.

Till skillnad från dessa två var Victor Urbancic inte själv av judisk börd, utan gift med en judinna. Han föddes i Wien 1903 och visade prov på imponerande musikalisk talang redan som ung. Han studerade piano och dirigering vid Wiens musikhögskola och doktorerade endast 22 år gammal vid Wiens universitet med en avhandling om sonatformen i Brahms verk. Ungefär vid samma tid lärde han känna sin blivande hustru, Melitta Grünbaum, som var doktorand i litteraturvetenskap och dessutom en lovande poet. De flyttade till Mainz i Tyskland där Victor fick arbete som repetitör vid Stadttheater, stadens teater- och operascen. Han sökte sig till Mainz musikhögskola i början av 1933 – just vid den tid då det dagliga livet i Tyskland började förändras radikalt.

Musiker på flykt

Nazisternas maktövertagande 1933 förändrade framtidsutsikterna för alla dessa tre män liksom för miljontals andra. Bara några veckor efter att nazisterna kommit till makten infördes lagar som fordrade att statsanställda skulle vara av ”arisk ras”, och att alla judar som arbetade för staten omedelbart skulle avskedas. För att få verka som musiker var alla berörda tvungna att bli medlemmar i det statliga organet Reichsmusikkammer, som styrdes av propagandaministern Joseph Goebbels. Där blev personer som inte ansågs ”pålitliga” och ”önskvärda” nekade medlemskap – vilket inkluderade alla judar.

Med växande judehat i Tyskland spred sig inställningen att judar inte var lämpliga att framföra tysk musik, deras tolkning skulle per definition vara ”anti-tysk” och stå i strid med konstartens sanna substans. 1850 hade Richard Wagner i sin berömda artikel om judendom och musik, *Das Judentum in der Musik*, anklagat judar för att vara ”oäkta” i sin musik, de hade aldrig förmått skapa något eget av värde, de härmade bara efter andras konst utan att till fullo förstå dess kärna. I detta instämde nazisterna. Enligt dem förstörde judarna den tyska musiken som skulle vara ren och obefläckad av utifrån kommande influenser. Nazisterna hade inte suttit länge vid makten förrän de började förbjuda att musik av judiska kompositörer, som till exempel Felix Mendelssohn och Gustav Mahler, framfördes offentligt.

Denna rabiata inställning ledde till att på mycket kort tid omintetgöra de tre männens musikaliska karriärer. Heinz Edelstein avskedades från arbetet vid

Birklehof internatskola och alla uppdrag som frilansande cellist i olika orkestrar gick dessutom upp i rök. Men på något sätt var han ju tvungen att försörja sin familj och blev därför kringresande försäljare, han cyklade från hus till hus i närliggande orter och sålde tvål och andra hygienartiklar. Hösten 1936 fick han möjligheten att åter få arbeta med musik då han anställdes av den symfoniorkester som drevs av Jüdischer Kulturbund. Denna sammanslutning stod för ett omfattande arbete vars ramar dock var strikt begränsade: bara judar fick uppträda vid föreningens evenemang som bara judar tilläts bevista. Man fick heller inte annonsera eller sprida information om dessa evenemang annat än i judiska media. Edelstein spelade med denna orkester tills han av en slump kom i kontakt med en islänning som med ljus och lykta sökte efter en skicklig cellist som kunde tänka sig att flytta till Reykjavík. Ragnar Jónsson, direktör för Reykjavíks Musiksällskap befann sig i Tyskland, fick av en tillfällighet reda på att Edelstein ville ta sig ur landet och anställde honom på fläcken. Edelstein började sin anställning vid Reykjavíks musikskola i december 1937 och hans hustru Charlotte och deras två unga söner anslöt hösten 1938. Hon hade försökt ta sig till USA i hopp om att där få arbete som universitetslärare, men när nyheten om Tysklands införlivande av Sudetenland kom telegraferade Edelstein till henne och bad henne och sönerna att å det snaraste gå ombord på en båt med destination Island.

Robert Abraham avslutade sina universitetsstudier våren 1934 då stämningen vid Berlins musikhögskola hade börjat kännas hätsk. Han tog sig först till Paris och började studera dirigeringsmening men insåg snabbt att han inte hade stora framtidsutsikter i staden. Till Paris kom då en strid ström av tyska musiker som förstod vartåt det barkade i hemlandet och tog sig över gränsen i jakt på ett bättre liv, vilket medförde att det blev omöjligt att få arbete som musiker i Frankrike. Abraham sökte sig därför till Köpenhamn och kunde där dra nytta av sin familjs långa vänskap med filologen Lis Jacobsen. Hon visade honom enastående generositet, gav honom tak över huvudet och lånade honom pengar så att han kunde etablera sig. Hon såg också till att han kunde planera och leda en konsertserie i tre delar i Ny Carlsberg Glyptotek med en ung och dedikerad orkester, Det unge Tonekunstnerselskabs Orkester. Recensenternas mottagande var generellt positivt men det räckte inte

Robert Abraham i Berlin ca. 1930.

till för att Abraham skulle få arbetstillstånd i Danmark. Ett tag funderade han på att resa till Ryssland eller Sydamerika men till slut föll valet på Island; han hade träffat några islänningar i Köpenhamn och en av dem hade tagit med honom för att träffa den isländske ambassadören som övertygade honom om att det på Island fanns ett stort behov av skickliga musiker.

Abraham kom till Reykjavík hösten 1935 men han hade inget löfte om arbete och först verkade det finnas en risk för att han skulle bli utvisad ur landet. Att han ändå fick arbetstillstånd var inte minst tack vare de starka rekommendationer han fått av Lis Jacobsen och hennes kollega historikern Erik Arup. Denne hade utmärkta förbindelser på Island, bland annat hade han suttit i den kommitté som förhandlade om Islands frigörelse från Danmark 1918 och han skickade ett personligt telegram till Islands statsminister Hermann Jónsson för att se till att Abraham inte sändes ur landet. Under sina första fem år på Island arbetade Abraham i Akureyri, som då var en småstad, där han ledde körer, undervisade i piano och lärde sig isländska så bra att omgivningen förundrades.

Victor Urbancic och hans familj hade oturen att tvingas fly från nazisterna två gånger. Våren 1933 blev han avskedad från sitt arbete i Mainz där det inte var möjligt att lita på att han "villkorslöst [skulle] engagera sig för landets intressen" som det formulerades. Han tog därför med sig familjen och reste tillbaka till Wien och året därpå erbjöds han arbete vid musikkonservatoriet i Graz, där han ansågs vara ett riktigt kap för skolan. Men orosmolnen hopade sig på himlen. Graz var centrum för de österrikiska nazisterna och situationen för judar och personer i "blandade äktenskap" blev snabbt hotfull. I detta mörka läge fann Urbancic en oväntad väg ut. Han fick höra talas om att en musiker från Wien som var bosatt på Island hade planer på att återvända hem. Franz Mixa var ett år äldre än Urbancic och hade rest till Island 1929 för att i Reykjavík undervisa i musik och leda en orkester som befann sig i ett uppbyggnadsstadium. Mixa och Urbancic bytte helt enkelt arbetsplats med varandra – Mixa blev professor i Graz och Urbancic seglade till Island hösten 1938 och övertog Mixas jobb vid Reykjavíks musikskola.

Utlänningspolitik och utländska musiker

Abraham, Edelstein och Urbancic kunde skatta sig lyckliga som fick uppehålls- och arbetstillstånd på Island. Sådant var långt ifrån självskrivet på 1930-talet, vilket berodde på såväl stor arbetslöshet och allmän fattigdom som fördomar mot utlänningar. Regeringen, under ledning av Hermann Jónasson som var både statminister och justitieminister, bedrev en hård politik mot alla invandrare och särskilt mot personer av judiskt ursprung. Man kan till och med hävda att regeringen närmast hade som offentlig policy att neka tyska judar uppehållstillstånd på Island. 1937 uttryckte sig Hermann Jónasson så

här i ett samtal med en dansk diplomat i Reykjavík: "Island har alltid varit ett rent, nordiskt land, fritt från judar, och de som har kommit hit under de senaste åren ska härifrån."ⁱ Alltså var det närmast omöjligt för tyska judar att komma till Island; av de strax över 400 judar som sökte uppehållstillstånd var det bara ungefär 25 personer som fick det. Vad just musiker beträffar gjordes saken inte bättre av att Isländska instrumentalisters förening hade bildats 1932, och dess huvudsakliga målsättning var att verka för att isländska musiker fick företräde framför utländska till musikengagemang. Föreningen ställde sig ibland rätt och slätt i vägen för att utländska musiker anlätades, inte minst om de hade blivit för framträdande i kulturlivet eller ansågs ha åtagit sig för många uppdrag.

Förutom dem som nämnts ovan känner man till ytterligare några musiker som var av judisk börd och funderade på att komma till Island eller sökte om arbetstillstånd och fick avslag. En av dem var Fritz Dehnow (1889–1960), en jurist som också var en kompetent musiker. Han flydde från Tyskland 1936, kom till Island ett år senare och annonserade efter elever i piano- och fiolspel jämte harmonilära. Han utvisades ur landet men tog sig till Argentina där han arbetade med musik i Buenos Aires under ett antal år. En annan var Paul Erdensohn (1889–1956), kompositör och violinist i Dortmund, av judisk börd men som hade fått ett kristet dop. Tillsammans med sin hustru och bror ansökte han om uppehållstillstånd på Island men samtliga fick nej i slutet av 1938.ⁱⁱ Istället gav de sig av till Kina eftersom det fortfarande var möjligt att komma dit utan visum, och trots att villkoren där var eländiga reste judar från Tyskland och Österrike dit i stora strömmar. Det var inte förrän efter kriget Erdensohn fick ett kvalificerat arbete där. Han utsågs till professor i fiol vid Shanghais universitet och flyttade tillbaka till Tyskland 1951.ⁱⁱⁱ

Bara några dagar efter att Erdensohn nekats tillstånd att flytta till Island fick isländska justitiedepartementet in en ansökan om uppehålls- och arbetstillstånd från Ludwig Misch (1887–1967), tysk jude bosatt i Berlin. Han var en framstående musiker, lärare och musikrecensent, men från 1933 uteslängdes han från deltagande i nästan allt musikliv, och efter den förödande Kristallnatten tycktes alla dörrar vara på väg att stängas helt. Bifogat brevet till Island fanns en rekommendation från den vida berömde ledaren för Berlinerfilharmonikerna, Wilhelm Furtwängler, och Misch själv framhävde sin önskan att hans talang, kunskap och erfarenhet skulle kunna komma Island till gagn. En månad senare avslogs hans ansökan.^{iv} Hur otroligt det än kan låta lyckades Misch överleva alla krigsåren i Berlin, men han sattes i tvångsarbete och fick utstå svåra umbäranden. Han flyttade till New York 1947 tillsammans med sin fru och arbetade som musiker där resten av livet.

Åtminstone ytterligare en musiker hade planer på att komma till Island men fick istället sluta sitt liv i ett koncentrationsläger. Viktor Ullmann (1888–1944) var en enastående kompositör och pianist bosatt i Prag. När Hitler underlade

sig Sudetenland hösten 1938 förstod Ullmann vad som var i görningen och sökte efter alla upptänkliga sätt att fly. Bland annat skickade han en förfrågan till sin namne Urbancic om huruvida det fanns en möjlighet att få komma till Island. De var inte personligen bekanta men Ullmann hade hört talas om kollegan genom vänner i London. Det korta, koncisa brevet utstrålar desperation, den högutbildade Ullmann säger sig gärna vilja arbeta som kafé pianist i Reykjavík, om det kunde rädda honom ur hans prekära situation.^V Urbancics svar har inte bevarats till eftervärlden men förmodligen sa han som det var, att det var uteslutet att en jude på flykt skulle få arbete som musiker på Island. Tre år efter att Ullmann skrev brevet till Island fördes han till koncentrationslägret Theresienstadt i norra Böhmen. Han och hans hustru mördades i Auschwitz i oktober 1944.

Bedrift i världens utkant

På Island fanns det då sannerligen nog att göra för begåvade musiker i mitten av 1900-talet, och Victor Urbancic, Heinz Edelstein och Robert Abraham kavlade genast upp ärmarna. De var otaliga, de musikverk som dessa tre musiker framförde för första gången på Island, däribland symfonier, körverk och operor av alla de största kompositörerna – Bach och Mozart, Beethoven och Brahms, Verdi och Mahler, för att bara nämna några. De spelade kammarmusik, arbetade med sångare och undervisade, allt med anmärkningsvärt stor framgång. Vad deras intresseområden beträffar var jaktmarkerna ovanligt vidsträckta i sökandet

efter material, och det satte sin prägel på musikutbudet i huvudstaden. Det hade aldrig tidigare varit så varierat som efter att dessa tre män kom till landet.

Victor Urbancic började genast arbeta som dirigent för orkestern Hljómsveit Reykjavíkur som hade varit igång sedan 1925 och till största delen bestod av amatörer. Med denna orkester uppnådde han utmärkta resultat, likaledes med en kör han bildade när han nyss kommit till landet. Den fick namnet Kór Tónlistarfélagsins – Musiksällskapets kör. Reykjavíks musiksällskap var en sammanslutning som stod bakom såväl orkestern som musikskolan. Urbancics arbete fick utomordentlig betydelse för att träna upp isländska musiker och också för att uppfostra musikpubliken,

Victor Urbancic till höger och den isländske pianisten Rögnvaldur Sigurjónsson 1948.

för nu klingade för första gången på Island det ena mästerverket efter det andra: Händels *Messias* (1943 och 1950), Mozarts *Requiem* (1942 och 1949) Bachs *Johannespassion* (1943 och 1950), Bachs *Juloratorium* (1944) och Händels *Judas Maccabaeus* (1947). Det väckte stor uppmärksamhet att Urbancic valde att framföra Bachs verk i isländsk översättning genom att anpassa den isländske barockpoeten Hallgrímur Péturssons passionspsalmer till Bachs musik. På detta vis ville han försäkra sig om att musikens innebörd nådde fram till alla som lyssnade på ett djupare sätt än om man sjungit på tyska, ett språk som få islänningar behärskade.

Edelstein undervisade i både cellospel och kammarmusik vid Reykjavíks musikskola, förutom att han också gav kurser för nybörjare i blockflöjt vilka blev mycket populära. Han var en passionerad kammarmusiker och arbetade i tio år med trion Trío Tónlistarskólans som gav konserter och också spelade i Islands radio, Ríkisútvarpið. Han bidrog stort till att göra kammarmusikformatet känt över hela Island.

Robert Abraham ledde ett antal olika körer och fick med dem utmärkta framgångar, trots att han till största delen arbetade med amatörer med begränsade musikkunskaper. Han tog till exempel över ledningen för Hantverkarnas manskör (Karlakór iðnaðarmanna) 1943 och denna kör framförde för första gången på Island ett verk av Igor Stravinskij, delar av oratoriet *Oedipus Rex*. 1947 inbjöds han att leda Radiokören (Útvarpskórinn) som var Islands första professionella kör, bestående av 24 sångare, som gav radiokonserter två gånger i månaden. Således nådde han ut till en publik över hela landet och åtnjöt stor beundran för denna bedrift.

Strider och konflikter

Efter årtal av kamp lyckades det till slut att 1950 bilda en isländsk symfoniorkester, Sinfóníuhljómsveit Íslands, med stöd av isländska staten. Samma år invigdes Islands nationalteater (Þjóðleikhúsið) som också var hemmascen för symfoniorkestern under dess första decennier. Symfoniorkesterns fortsatta arbete vilade på det pionjärarbete som Urbancic, Edelstein och Abraham hade lagt grunden till i över ett årtionde och de innehade alla tre ledande positioner i arbetet med orkestern den första tiden. Edelstein var självskriven som ledare för cellisterna, ingen annan hade lika stor erfarenhet av orkesterspel som han. Urbancic och Abraham var de bästa dirigenter som fanns att få, faktiskt de enda i hela landet som på allvar hade ägnat sig åt denna konst. Man kunde därför förvänta sig att de hade en lysande karriär framför sig.

Men verkligheten blev en annan. Vad dessa tre män beträffar förmörkades 1950-talets första år av missnöje, besvikelse och en gemen kamp om inflytande och makt. Tjänster som de ansåg sig ha förtjänat med oupphörligt arbete

gled dem ur händerna när det kom till kritan. Det ledde till att de alla lämnade symfoniorkestern, antingen under långa perioder eller definitivt, och sökte sig andra arbeten av olika slag.

Den största bidragande orsaken till händelseutvecklingen var att den norske dirigenten Olav Kielland anställdes som symfoniorkesterns förstedirigent 1952. Kielland var omtvistad och det var många som ansåg att Abraham och Urbancic blev förbigångna vid tillsättandet. När Ragnar Jónsson, en isländsk förläggare och kulturfrämjare som hade inflytande över symfoniorkesterns styrelse, skrev till Urbancic och försökte rättfärdiga Kiellands anställning svarade den österrikiske dirigenten med ett brev där han gjorde upp räkningen med deras mellanhavanden och påpekade att han i femton år hade varit tvungen att arbeta under i det närmaste oacceptabla förhållanden, och förespeglats att det inte varit möjligt att erbjuda något bättre med tanke på de förhållanden som rådde i landet:

Om Kielland hade erbjudits samma arbetsvillkor som jag haft skulle han ofelbart ha slagit näven i bordet... Jag har inte slagit näven i bordet. Jag trodde på det man sa till mig: Att Island var ett fattigt land, Musiksällskapet en fattig förening som inte hade råd med den kulturlyx som andra länder kan unna sig. Men jag var fast besluten att viga alla mina krafter åt Islands musikliv, jag kom trött och sliten till orkesterrepetitionerna efter många timmars undervisning varje dag, fann mig i att ha färre repetitioner än vad jag ansåg var befogat, övade med de olika stämmorna utan assistans, för att spara, i månader i sträck tillbringade jag varenda ledig kväll med att passa in passionspsalmernas isländska text i varje körstämman, noterade partituret till vartenda instrument i två Chopinkonserter, alla stämmor i två operetter på egen hand [...].

Inget av detta behöver Kielland göra. Han kan koncentrera sig på en enda av mina många arbetsuppgifter, får så många repetitioner som han anser behövas, det faller ingen in att kräva att han ska transportera instrument och stolar i en lastbil eller samla ihop musikerna i en taxi. Han behöver inte göra annat än lyfta sin trollstav, och då får han till och med strålkastarljus på staven. Och då säger folket genast: Detta måste vara en fantastisk dirigent.^{vi}

Istället anställdes Urbancic som dirigent vid Nationalteatern, som under en tid hade en egen orkester, och innehade den tjänsten till sin förtidiga död 1958. Under sina sista år i livet byggde han upp en operaverksamhet på Island och skapade en existensgrund för denna konstform på obruten mark. Bland annat spelades för första gången på Island *Rigoletto* (1951), *La Traviata* (1953), *Cavalleria rusticana* och *Pagliacci* (1954), *Trollflöjten* (1956) och *Tosca* (1957). Urbancic avled i Reykjavík 1958.

Heinz Edelstein var en av flera orkestermusiker i symfonin som inte hade mycket till övers för Kielland som ansågs vara arrogant. Edelstein sa upp sig från sin tjänst 1952 och grundade en ny musikskola som enbart riktade sig till

barn i åldrarna fem till tretton år som ville börja spela ett instrument. Syftet med skolan var enligt Edelstein att stimulera barns och ungdomars musikintresse och få dem att fylla sin fritid med en givande sysselsättning. Hans filosofi var att musik inte bara skulle vara något som utbildade professionella ägnade sig åt, utan en social syssla; musikundervisning handlade inte bara om att slipa de bästa diamanterna utan att ge alla chansen. Skolan, som nu heter Tónmenntaskóli Reykjavíkur, är igång än idag och har varit ledande i reykjaviksbarnens musikfostran i över 70 år. Av tidigare elever i skolan har några nått världsberömmelse med sin musik, till exempel sångerskan Björk och pianisten Víkingur Ólafsson.

Edelstein fick tyvärr inte möjlighet att leda sin skola i mer än några få år. Problem med hjärtat föranledde läkarna att råda honom att återvända till Tyskland för att kunna bo i ett mildare klimat. Han undervisade en tid vid Odenwaldskolan nära Frankfurt men kunde aldrig fatta beslut om huruvida han skulle stanna kvar i sitt gamla hemland eller styra kosan norrut igen om hälsan tillät. I ett brev skrev han: "Jag vet fortfarande inte om jag hellre vill slå mig ner här permanent eller resa hem till Island. Vad man nu än kan säga om musikundervisningens standard generellt, så var mitt arbete med Barnmusikskolan ändå mig kärt. Ren lycka existerar inte någonstans i världen, men med arbetet på Island trivdes jag mycket bra, och det är ju huvudsaken."^{VII} Edelstein kunde dock aldrig återvända "hem" till Island igen, han avled i Tyskland 1959.

Robert Abraham, som kallade sig Róbert Abraham Ottósson enligt isländsk namnsed efter att han erhöll isländskt medborgarskap, ägnade sig åt privatstudier och skrev en doktorsavhandling om *Þorlákstíðir*, gregorianska kyrkosånger som finns bevarade i en isländsk handskrift från ungefär år 1400. Senare undervisade han i liturgi vid Islands universitet men han blev också mycket omtalad och uppskattad som körledare. 1959 bildade han kören Söngsveitin Fílharmónía som uteslutande var ämnad för stora körverk tillsammans med Islands symfoniorkester. På 1960-talet satte han för första gången på Island upp verk som Carl Orffs *Carmina Burana* och Beethovens nionde symfoni, som när den framfördes 1966 blev så väl mottagen att man fick ge fem konserter för

Heinz Edelstein ca. 1950.

att tillfredsställa efterfrågan. Róbert befann sig fortfarande på höjden av sin karriär när han avled i stroke under en musikvetenskaplig konferens i Lund 1974, bara 62 år gammal.

* * *

Arvet efter Victor Urbancic, Heinz Edelstein och Robert Abraham har i viss utsträckning lyfts fram de senaste årtiondena. En hel generation musiker utbildades med handledning av en eller flera av dem i större eller mindre utsträckning, om det nu var i harmonilära eller musikhistoria, piano, cello eller blockflöjt, och några av dessa elever blev bland sin generations främsta musiker. De tre männens historia har också lyfts upp i offentlighetens ljus under senare år då invandringspolitik diskuterats. Då har deras insats tagits som exempel på vad invandrare kan ge sitt nya land när de får chansen.

Det råder inga tvivel om att dessa tre musiker åstadkom en total omvälvning i det isländska musiklivet på sin tid. De tvingades slå sig ner på en ö där det knappt fanns någon klassisk musiktradition, men lät sig inte hindras av svårigheterna utan tog sig an uppgiften med friska tag. De var enastående konstnärer och lärare som uppnådde respekt och beundran av sin samtid. Isländskt musikkliv hade knappast utvecklats så snabbt som det gjorde om de inte engagerat sig med liv och lust och låtit landet och dess invånare få njuta frukterna av deras begåvning och ambition.

i Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson, *Medaljens baksida. Jødiske flygtningeskæbner i Danmark, 1933–1945* (Köpenhamn: Forlaget Vandkunsten, 2005), s. 11.

ii Kongelig Dansk Gesandskab till det isländska justitiedepartementet, Berlin, 17 desember 1938, Det isländska Riksarkivet, Stjórnarráð Íslands I, Dóms- og kirkjumálaráðuneytið, B/598-13.

iii Sophie Fetthauer, *Musiker und Musikerinnen im Shanghaier Exil* (Neumünster: von Bockel Verlag, 2021), s. 636.

iv Regeringskansliet till Ludwig Misch, Reykjavík, 14 februari 1939, Det isländska Riksarkivet, Utanríkisráðuneyti Íslands, 1967-003, B/75.

V Viktor Ullmann till Victor Urbancic, Prag, 26 juni 1939 (privat samling, Sibyl Urbancic); se även Peter Sarkar, „Ein Brief von Viktor Ullmann nach Reykjavík aus dem Jahr 1939“, *mr-Mitteilungen* 108 (2022): 9–11.

Vi Victor Urbancic till Ragnar Jónsson, Reykjavík, 9 maj 1952, Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Bréfasafn Ragnars Jónssonar, Lbs 9 NF.

Vii Heinz Edelstein till Ingólfur Guðbrandsson, Odenwaldschule, 14 april 1959 (privat samling, Þorgerður Ingólfurssdóttir).

SVEND GAUSHEIM HVID

ROSA OG AXEL

Du skal ikke tro at du *er* noget
Janteloven, det 1. bud

Aksel Sandemose hævnede sig på sin første store kærlighed i en tekst, han skrev sent i livet. Men hvem var denne Rose, som han henger ud? Denne artikel søger svar i både digterens og Roses livshistorie og slægt.

Svend Gausheim Hvid er født og opvokset i Norge med norsk mor og dansk far, men har boet og arbejdet hele sit voksne liv i Danmark.

Min første kjærlighet var Rose og nu er det omkring seksti år siden. Det var i den vesle byen to familier med hennes litt sjeldne efternavn*, og alle medlemmene var meget mørke med nesten blåsvart hår. Det er farlig å gi en pike et slikt navn som Rose. Kanskje hun aldrig kommer til å kunne bære det. Men alt som liten var Rose urimelig vakker og hun vokste opp til å bli en skjønnhetsdronning i byen. Da hilste hun ikke lenger på meg som dro omkring med en kjerre og var iført lappede bukser og en busserull. Min forelskelse i henne var da blitt bevisst. Jeg turde ikke møte hennes blikk og når jeg tidsnok fikk øye på henne gjemte jeg meg i en port. Til vi var omkring syv år lekte vi sammen hver dag, men først i puberteten gikk det opp for meg at jeg hadde elsket henne fra før jeg kunne minnes...

Sådan indleder forfatteren Aksel Sandemose epistlen *Dans, dans, Roselill* –, publiceret i det norske ugemagasin *Aktuell* d. 27. marts 1965 og udgivet i bogen af samme navn i november 1965, 3 måneder efter hans død d. 6. august.

Hvem var denne pige, Rose, som stod så stærkt og smertefuldt i hans erindringer fra barndommen og opvæksten i Nykøbing Mors? Det har jeg søgt at finde ud af og vil redegøre for i det følgende.

Barndommen

Aksel Sandemose blev født den d. 19. marts 1899 og døbt 'Axel Nielsen' i Nykøbing Mors Kirke. I kirkebogen er 'Nielsen' overstrøget og erstattet med 'Sandemose' og under anmærkninger tilføjet 'Efternavnet er d. 21/4 1921 ændret i henh. til Skrivelse af 14/4 1921 fra Overpræsidenten i København'.

* Efternavnet var Gregersen. Arbejdsmand Peder Chr. Gregersen flyttede med familien til Nykøbing i 1896 fra Tøving i Sønder Dråby sogn i Morsø Nørre herred. 3 år senere fulgte hans bror Frederik Gregersen med sin familie. Han var arbejdsmand og havnearbejder.

Faren Jørgen Nielsen (1859-1928), afholdsmand og socialist, var smed på Schourups Maskinfabrik, arbejdet sig op, blev formand der og fra 1913 ejer og fabrikant. Moren Amalie Jacobsdatter Haneborgeie (1860-1926) var født på husmandspladsen Struterud under gården Haneborg i Skedsmo sogn i Norge. Hun udvandrede fra Norge i 1880 og opgav 'Sandviksøerne' på Hawaii som destination, men 22 år gammel finder vi hende som stuepige på Lyngbygård ved Silkeborg hvor hun møder Jørgen, som er staldkarl samme sted. De bliver viet d. 23. september 1883 i Sporup kirke. Amalie fødte 9 børn over en periode på 20 år, hvoraf Axel var den næst yngste af 7 sønner - reelt den yngste - efter at lillebroren Otto døde af hjernebetændelse i 1905, kun to år gammel.

Familien boede i Færkenstrædet 12 bagom jernstøberiet i den dengang nordlige udkant af byen i et typisk arbejderstrøg, med små 1-1½ etages huse. Huset står der endnu og på facaden mod strædet er der sat en støbejernsplade med et portræt af Aksel Sandemose og Jantelovens 10 bud. Kun 30 meter derfra ligger det lille hus Markedsgade 7 med baggård til Færkenstrædet. Her boede familien Gregersen. Den yngste datter der i huset hed Rosa, født 5 uger efter Axel d. 24. april 1899. Rosa blev konfirmeret i Nykøbing kirke d. 13. april 1913 og Axel ligeså den efterfølgende søndag. De gik i samme klasse på Nykøbing Kommuneskole 1906 til 1913.

Naboskabet og det faktum at det kun er én Rosa født og konfirmeret i Nykøbing Mors i disse år, bekræfter at Rosa er pigen som Sandemose i 1965 kalder Rose, hans barndoms legekammerat og første store kærlighed.

Klasse 6C på Nykøbing Kommuneskole 1911-12. Rosa Gregersen står helt til venstre i bagerste række og Axel Nielsen (Sandemose) er den alvorlige dreng under krydset. De er begge 12 år gamle. Foto fra Museum Mors.

Bruddet

Den aldrende Aksel Sandemose skriver videre i *Dans, dans, Roselill* —:

...Rose ville høre på meg når jeg fortalte om mine merkelige bedrifter. De store mennesker trodde ikke jeg kunne si noe de ikke visste. Jeg gav Rose en haug med glansbilder, hun fikk hvert eneste ett og tok i mot dem i sitt forkle. Jeg minnes min glede ved å se dem der, og Roses like lykkelige skrik ved å få dem.

Så ble det en dag slutt mellom Rose og meg. Det var før jeg begynte på skolen, men var ikke så lenge før. Bruddet ble aldri helet og jeg har aldri snakket med henne siden. Det gikk slik for seg at Rose lekte med andre småpiker, og jeg kom å så på det. Jeg kjente meg satt utenfor, og det var en kjensle som ikke var ny for meg og lenge hadde vært meget smertelig. Nu skulle Rose også svikte meg. Plutselig sa jeg høyt: Faen! Og det gjorde jeg fordi jeg visste at moren hennes ikke likte at noen bante. Det likte heller ikke foreldrene mine. De bante aldri, enda de ikke var bedehusfolk slik som Roses mor og far. For dem var banning en meget alvorlig sak som en kom i helvete for.

Jeg så stivt på Rose da det forferdelige ordet var sagt og kjente at jeg ikke kunne blunke. Jeg var skrekkslagen over det jeg hadde sagt.

Rose og de andre små så på meg. Ja, du er slem, sa Rose alvorlig. Det lød som det var noe hun alltid hadde visst. Vi vil ikke leke med deg. Du kommer ikke opp til Gud.

Det var dér det skjedde, og i det øyeblikket. Jeg kan vanskelig forklare det, men fra den stunden visste jeg at jeg var dum og alle kunne se det på meg. Det veltet over meg som et ulykkestilfelde at jeg var vanskapt og tåpelig, en bytting som aldri burde være født. Det uhyggelige var at fra den dagen syntes jeg det ble bekreftet av alle. De sa det alle sammen til meg i mange år. Jeg trodde på det. Det ble meget lenge min skjebne at jeg så på menneskene med den fortaptes blikk...

Rosas opvækst

Om Rosas opvækst ved vi alene hvad der fremgår af kirkebøger og folketællinger. Før 1911 flyttet familien Gregersen fra Markedsgade til Marievej få hundrede meter mod nordøst i byen og i 1921 var Rosa ugift og fortsat boende der med sine forældre. Det fremgår ikke hvad hun var beskæftiget med, hvilket var usædvanlig for en ung kvinde fra arbejderklassen den gang, de kom typisk ud at tjene eller i arbejde efter folkeskole og konfirmation. Det kan måske skyldes en udeladelse i folketællingen det år.

Aksels opvækst

Anderledes forholder det sig med Axel, da væsentlige dele af hans senere forfatterskab tager afsæt i opvækstårene i Nykøbing Mors og dermed er dokumenteret i dagbøger og erindringer eller grundlag for fiktion. Fra efteråret 1914 til oktober 1915 gik Axel på vinterlærer-seminar i Staby på heden udenfor Ulfborg,

hvor han fik de bedste karakterer og i nogle måneder derefter var han lærerlærling på Nykøbing Mors Privatskole, skolen for de 'fine', borgerskabet børn.

På daglig udstilling ved siden af katederet, blev han mødt med de jævndrenge elever drillier og hån, mens han i fritiden drak sig i hegnet med gamle kammerater og byens sorte får. Udskejelser som han for enhver pris forsøgte at holde hemmeligt for forældrene og de ældre brødre. I længden kunne han ikke holde et sådant dobbeltliv gående i den lille by. Arbejderdrengen, som ved sin fars sociale opstigning til fabrikant, følte sig splittet, mismodig og fyldt af selvforagt, sagde sit lærerlærlingejob op i marts 1916, gik en kort tid i værkstedet hos faren, men besluttede sig for at tage til søs, væk fra det hele.

Hans første hyre var på den svenske skonnertbrig *Ragnar af Gäfle* der ved påsketid stævnet ud fra Aalborg med en last for Stettin i det krigsførende Tyskland. Den næste hyre blev på marstalskonneren *Katrine*, som den 5. oktober gik fra St. John til Fogo Island på Newfoundland for at laste klipfisk, hvor Axel d. 29. oktober rømte i land, væk fra de rå og fornedrende forhold ombord. Disse måneder som jungmand og de efterfølgende tre, som tømmerhugger i en lejr dybt inde i granskoven på Newfoundland, kom til at spille en helt afgørende rolle i hans liv og forfatterskab, skildret i bl.a. *En sjømand går i land* og *En flygtning krydser sit spor*. Væk fra Newfoundland kom han med hyre ombord på marstalskonneren *Chr. H. Rasmussen* den 17. januar 1917, der gik til Portugal og Spanien med klipfisk og videre med salt til Thorshavn.

Efter 18 måneder ude vendte Axel hjem til Morsø i sensommeren 1917 og forelsket sig hovedstubs i Anna fra hjembyen, et forhold der brat endte efter 6 uger i en syndflod af jalousi og hævntanker, da rivalen Røde Klaus snuppede hende en aften, mens Axel modvilligt fejrede sin fars fødselsdag ved kaffebordet derhjemme. Røde Klaus [Klaus Poulsen 1896-1917] døde kort tid derefter af tyfus under den epidemi, der rasede i Nykøbing dette efterår og hvor mange børn, unge og ældre døde.

Dette er også hændelser, der sætter dybe spor i Axels liv og forfatterskab, som det bl.a. fremgår af hvad Sandemose skrev i *Aktuell* i 1963:

Jeg har iblant undret på om den særlige formen den første kærligheten fikk [...] kan ha fulgt med over på senere kjærlighetsopplevelser. I dette tilfelle døds- og katastrofestemningen. Det er jo så at den første store og pyromane opplevelsen brenner seg dypt ned i det ubevisste. En setter ikke ustraffet fyr på seg selv...

Aksel i København

Axel havde d. 19. april 1921 fået tilladelse til at kalde sig Sandemose, et navn der var en fordanskning af det norske stedsnavn Sandermoen, som hans mors slægt stammede fra. Han ændret selv skrivemåden af sit fornavn til Aksel. Han havde opholdt sig i København siden september 1918, afbrudt af kortere

ophold i Nykøbing og en tur til den norske familie sommeren 1919, sammen med forældrene og storebroren Bjarne. I København læste han til student betalt af hans far og boede på forskellige lejede værelser. Han tog dog aldrig studentereksamen, noget han aldrig røbede for sin familie, men besøgte dem efter eksamenstid med en lånt studentenhue. I stedet nød han friheden og kæmpende med at slå sig op som forfatter. Han skrev intenst – noveller, artikler, essays, enaktere og romanudkast, som han ihærdigt forsøgte at få afsat hos forlags-huse, teaterhuse og avishuse i København, men blev refuseret igen og igen.

Aksel bliver gift

Den 8. december 1921 giftet han sig borgerligt i København med Dagmar Ditlevsen (1896-1984) som var gravid med ham i 5. måned. Hun var husmandsdatter fra Torup, Skallerup sogn på Morsø og de havde mødtes første gang i Nykøbing i 1916 og på nyt i København, hvor Dagmar arbejdede som tjenestepige. Hun var forfatteren Tove Ditlevsens grandtante. Om de kendte hinanden, vides ikke.

Efter giftermålet flyttede Dagmar ind på kvisten hos Aksels forældre i Nykøbing og her fødte hun tvillingerne Hedda og Eva d. 8. april 1922 hvorefter Aksel efter kort tid flyttede hjem fra København. Da forfattervirksomheden intet kastede af sig tog han tilfældigt arbejde som regningsbud, kolportør og anlægsarbejder ved jernbanen for at forsørge sin familie, men uden lyst og engagement da det var skrive han ville, så pengene var små og han lånte af familien og bekendte. Vred, med følelsen af at være misforstået og under øgende pres fra familien og omgivelserne for at vise ansvar og falde til, flyttede han i efteråret 1922 med Dagmar og pigerne til Vamdrup i Sønderjylland. Her tog han arbejde som tørveskærer og fortsatte sine skrivelser. De levede under kummerlige forhold og Aksel pådrog sig mere gæld.

Sensommeren 1923 flytter de til København hvor Aksel kæmper for at brødføde sin familie og for anerkendelse som forfatter. Her føder Dagmar sønnen Bjarne Walter William d. 17. april 1924. Aksel får sit litterære gennembrud med *Klabatermanden*, *Fortællinger fra Havet* i 1927, men lægger sig derefter ud med flere danske forlag og kreditorer og i maj 1930 flygter han hals over hoved med familien til Norge.

Jante

I Oslo udgiver han i efteråret 1931 *En sjømann går i land* fulgt af *En flyktning krysser sitt spor* i 1933, der bliver hans internationale gennembrud som forfatter. Begge romaner var skrevet på norsk og det er i Norge som norsk forfatter han lever og virker resten af livet.

I de to romaner skildrer han, med afsæt i egne erfaringer, en ung mands liv og opvækstvilkår i byen Jante og formulerer Janteloven. I hjembyen Nykøbing

bliver bøgerne opfattet som rene nøgleromaner af den mest chikanøse slags og *'mellem Nykøbing Mors og Aksel Sandemose kom der til at bestå et livs-varigt, intenst, forbitret kærlighedshad – med eftertryk på dette ordets sidste stavelse'*, som forfatteren Espen Haavardsholm udtrykker det i sit portræt af Aksel Sandemose; *Mannen fra Jante*.

Rosa bliver gift

Inden Sandemose med familien forlod Nykøbing må de sensationelle rygterne om et forestående bryllup have løbet som en steppebrand gennem den lille by og den 29. november 1922 kunne man i Nykøbing Folkeblad læse:

I dag vies i Middelfart Frk. Rosa Gregersen, Nykøbing, med Grosserer V. Michelsen, Middelfart.

Aksels legekammerat og første store kærlighed, arbejderpigen Rosa, hun som han senere beskrev som byens skønhedsdronning og den der havde afvist ham og fået ham til at føle sig som en bytting som aldrig burde være født, tog ved dette giftermål et mægtigt skridt op af den sociale rangstige og blev en af de 'fine'. Vi kan kun gisne om hvordan Sandemose dengang har reageret på denne nyhed, men det er ikke usandsynlig, at Rosas succes må have forstærket han egen følelse af modgang og nederlag.

Rosas mand var Aage Christian Valdemar Michelsen født 24. juli 1872 i Middelfart, søn af en købmandsslægt i byen, grossist og forretningsfører i C. Michelsen's Enke Handelsfirma, der importerede kul fra Tyskland.

Valdemar havde været gift før, men hans første hustru døde tidligt og ægteskabet var barnløst. Hvordan han og Rosa mødtes har det ikke været muligt at finde ud af, men faktum er at de blev gift d. 29. november 1922 i Kauslunde kirke og af folketællingen 1. februar 1925 fremgår, at de boede i en villa på Skrillinge Mark øst for Middelfart med to tjenestepiger, der var jævnaldrende med Rosa. Men Valdemar døde kun halvandet år senere d. 8. juli 1926, 54 år gammel. Han fik heller ikke børn i sit andet ægteskab, og efter hans død var det broderens søn, der overtog driften af handelsfirmaet.

Rosa bliver gift for 2. gang

Rosa bliver boende i villaen på Skrillinge Mark og vi må formode at hun er formuende og har ejer-interesser i handelsfirmaet, for da hun giftet sig på nyt d. 14. februar 1929, 30 år gammel, står hun anført som værende 'Grosserer' i kirkebogen. Hendes 2. mand var Helge Poul Skou Nielsen født d. 5. august 1906 ved Tommerup station sydvest for Odense og ved giftermålet oplyses at være 'Repræsentant fra Odense'. Her fremgår også, at det ene vidne ved vielsen var Rosa's ældre bror Martin Gregersen (født 1891), han også anført som 'Repræsentant fra Odense'. Det kunne tyde på at Rosa har lært sin nye mand

at kende gennem sin bror. De to var repræsentanter for Dansk Akkumulator og Elektromotorfabrik A/S – D.A.E., Ørstedgade 10 i Odense. Fabrikken blev saboteret 28. august 1943, men det er en helt anden historie.

Rosa bliver mor

Helge flyttede ind med Rosa i villaen på Skrillinge Mark og her fødtes deres søn Peter d. 14. august 1929, som ved dåben får efternavnet Skou Nielsen, der ved en senere tilføjelse i kirkebogen ændres til Skou-Nielsen. Kort tid derefter flyttede familien til en villa på Kantorvej på Fredensvang i Aarhus, på højdedraget syd for Jydsk Væddeløbsbane. Rosa har nu taget Helges efternavn, som fortsat oplyses at være repræsentant og de har en husassistent boende, iht. folketællingen 1930.

Før 1935 har Rosa og hendes familie flyttet fra Kantorvej i Århus og her taber jeg sporet af dem.

Medfølelse eller hævn

I 1965 skriver Aksel Sandemose videre i *Dans, dans, Roselill* -:

Rose gikk det kort fortalt, slik at ingen mann var god nok, og så måtte hun omsider ta den hun kunne få. Det er ingen uvanlig lodd for en vakker kvinne som ikke intellektuelt står over gjennomsnittet og som ingen utdanning har. Rose kunne ingenting og glemte at skjønnhet falmer. Enten det var med hensikt eller ikke, så fikk hun aldri barn. Hun må nu være godt på vej mot sytti år...

Hvad får Sandemose til at nedgøre den Rosa han engang var forelskede i; hendes valg af ægtemand, hendes intellekt og udseende og endda lyve hende barnløs? Og så den let infame mandschauvinistisk efterslænger: *'godt på vej mod halvfjerds'*, fra ham som selv er jævnaldrende. Det må være dæmoner fra fortiden, som rider ham her, få måneder inden han døde.

I 1955 publicerede han en ny, revideret og væsentligt udvidet version af *En flyktning krysser sitt spor* som et særnummer af sit tidsskrift *Årstidene* [udgivet i *Verker i utvalg*, bind 2, 1966 på forlaget H. Aschehoug & Co i Oslo]. I forordet skrev han bl.a.:

I mangt og meget gir boken altså nu uttrykk for et menneskes revisjon av anskuelser i tiden siden 1930. Det måtte dengang sette et voldsomt preg på meget at jeg var besatt av en demon, en som drev meg fram til hevn på Janteguden efter først å ha sendt meg i klørne på ham. Efter at demonen måtte vike en dag i 1943 er hevnlysten blitt til medkjensle...

Men 10 år senere i 1965 er det ikke medfølelse han viser Rosa, men hævn i form af et karaktermord på hende, hans barndoms legekammerat og første forelskelse i Nykøbing Mors, byen som han i sit forfatterskab gav navnet

Jante. Her voksede han op, flygtede derfra så snart han magtet med minder om nederlag, sårbarhed og skam i bagagen. Som denne lille historie om Rosa bekræfter, skulle minderne følge ham gennem hele livet - lige til det sidste - og var det stof der næret hans stridbarhed, had og hævnlyst. Men minderne og erfaringerne lagte også fundamentet til et enestående forfatterskab.

Epilog

I marts 1965 blev der for første gang arrangeret kulturuge i Nykøbing og det nu berømte og i byen berygtede bysbarn Aksel Sandemose blev inviteret til ugens højdepunkt, en Sandemose-aften, fredag den 5. marts. Her citerer jeg fra en af arrangørerne Knud Sørensens artikel i *Jul på Mors, Lokalhistorisk Årsskrift 2003*:

Aftenen kom. Arrangørerne kom. Tilhørerne kom. Der kom mange. 600 kom der. Der kunne faktisk ikke være flere i salen. Det var mig, der stod ved døren og skulle tage imod Sandemose. [...]

Efter Arne Rossens velkomsttale, Johannes Væths foredrag og Hanne Sandemoses oplæsning tog Sandemose selv ordet. Han indledte med at sige, at havde det været for 10 år siden, han var blevet indbudt, havde han ikke sagt ja, og kom senere ind på striden mellem nogle af byens folk og ham selv. Og så kom hans barske humor. Han fortalte, at da han nogle år tidligere havde været i Jante, altså Nykøbing tilføjede han forklarende - for at se til sine forældres grave, opdagede han, at kirkegården havde fået en ny afdeling. "Og der," sagde han, "lå alle mine fjender i to rækker".

Der blev en klappen og en jubel i salen, selv om mange tilstedeværende utvivlsomt var sønner eller døtre af dem i de to rækker. Men alle var indstillet på, at aftenen skulle forløbe godt. Sandemose var i sin tale så forsonende, som han vel kunne være det...

Det var indflyttere og tilrejsende, som Knud Sørensen, der tog sig af arrangementet og nogen helhjetet forsoning kom der aldrig til. Den 6. august 1965, kun 5 måneder senere, døde Aksel Sandemose på Rigshospitalet i sin ungdoms København. Han blev bisat på Vestre gravlund i Oslo. Var Rosa selv til stede den aften i marts 1965 i Nykøbing? Sandsynligvis ikke, men opholdet i Nykøbing må have vækket hans gamle kærlighedshad til Jante, barndomsminde, Rosas afvisning dengang og følelsen af at være 'vanskapt og tåpelig, en bytting som aldri burde være født'. Vel hjemme i Kjørkelvik tog han hævn og skrev karaktermordet på Rosa, der blev hans sidste svirp med pisk over Jante.

Litteratur

Sandemose, *Dans, dans, Roselill – Fortællinger og skildringer fra 40 år* (1965)

Frits Johansen og Johannes Væth, *Aksel Sandemose og Skandinavien - En Bibliografi* (1969)

Knud Sørensen, «Aksel Nielsen fra Færkenstræde» i *Jul på Mors* (2003) Espen Haavardsholm, *Mannen fra Jante* (1988) Aksel Nielsen fra Færkenstræde og Aksel Sandemoses ryg.

STEFANÍA ÓSKARSDÓTTIR

ETT SEKEL I ISLANDS SAMHÄLLSUTVECKNING

Jóhannes Nordals betraktelse

Jóhannes Nordal, fd. riksbankschef, har utkommit med sin levnadsteckning *Lifað með öldinni* (ung. Med sin tid i ett sekel). Förutom att vara Jóhannes Nordals självbiografi är boken också berättelsen om isländsk ekonomi under det 20:e århundradet.

Stefanía Óskarsdóttir är professor vid Institutionen för statsvetenskap, Islands universitet.

Boken är skriven av Pétur Hrafn Óskarsson i samarbete med Nordal själv. Som titeln antyder närmade sig Nordal vid bokens publicering sin 100-årsdag.

20:e århundradet var en tid av omfattande utveckling på Island. I början av det var Island en nation utan självbestämmande och en av de fattigaste i världen. Men 1904 fick man autonomi, 1918 blev landet självständigt och till slut en suverän republik 1944. Företagsamhet, tekniska framsteg och samhällseliga förändringar bidrog till att Island i slutet av 1900-talet återfanns bland de länder som internationellt låg högst i fråga om välbefinnande och demokratisk stabilitet. Näringslivet hade blivit betydligt mer diversifierat och förlitade sig inte enbart på fiske och lantbruk. Statsförvaltningen blev samtidigt effektivare och meritokrati hade etablerats, medan klientelism och politikers stora inflytande över näringslivet i princip hade försvunnit. Klientelismen hade frodats i skydd av en omfattande statlig inblandning som inleddes under depressionen och kunde också förklaras med nationens litenhet – ett land där alla kände alla. Med början på 1960-talet la myndigheterna däremot allt större vikt vid att öka näringsfriheten och stötta upp arbetsmarknaden med bl.a. ökat internationellt samarbete, utbyggnad av elförsörjningen samt tillskyndande av utländska investeringar i metallutvinning. Under de följande åren minskade man den stora statliga styrningen, öppnade upp för allt större marknadsfrihet och säkerställde den isländska centralbankens självständighet.

Jóhannes Nordal blev i sin ungdom vittne till den framstegsanda som rådde i det nyligen självständiga Island. Och under andra hälften av 1900-talet var han en aktiv deltagare i de stora förändringar som då ägde rum. Han började sin bana hos Landsbankinn's riksbanksavdelning, blev en av Landsbankinn's direktörer (1959 – 1961) och en av cheferna för Islands centralbank (1961 – 1993). Samtidigt var han styrelseordförande för Landsvirkjun (ung. Statens kraftverksbolag) (1965- 1995), satt i många offentliga kommittéer och var ministerrådgivare, bland mycket annat. Nordal var dessutom aktiv i det isländska kulturlivet, inte minst i förlagsvärlden, och hade inflytande över isländskt forskningsarbete genom att han ingick i olika anslagsfonder och också arbetade direkt för Islands universitet. Så omfattande var Nordals engagemang i det isländska samhällslivet att man kan kalla honom en riktig polyhistor. Det är ett ambitiöst projekt Nordal tagit sig an, att knyta samman sin egen livsberättelse med den isländska ekonomiska utvecklingen under ett helt sekel. Resultatet är ett tänkvärt verk som bör uppskattas av alla som intresserar sig för isländsk politisk och ekonomisk historia under 1900-talet. Här nedan görs några nedslag i bokens många detaljrika beskrivningar av skeenden i isländsk ekonomisk historia och Nordals inställning till dem.

När Jóhannes Nordal föddes i Reykjavík våren 1924 hade Island varit en självständig nation i dryga fem år. Vid den tiden hade Island runt 98 000 invånare, infrastrukturen var outvecklad och näringslivet var icke-diversifierat – det byggde på fiske och jordbruk. Men modernisering var på gång, landsortsbor sökte sig utkomstmöjligheter i de växande städerna och människorna drevs av en vilja att förbättra sina villkor. Reykjavík var landets huvudstad, men ändå en småstad med cirka 18 000 invånare. Där fanns alla rikets myndighetsinstitutioner, såsom Alltinget, olika departement, en högsta domstol, det finansiella systemets ledare och de viktigaste högre utbildningarna. Banden till Danmark var fortfarande starka men samtidigt höll de ekonomiska och kulturella banden till Storbritannien och andra länder i Europa på att stärkas genom handel och kulturutbyte. Britternas ockupation 1940 och USA:s militära försvar 1941–1945 satte igång en omfattande teknisk revolution och de ekonomiska förändringarna tog ordentlig fart vilket medförde att allmänhetens levnadsstandard snabbt förbättrades efter de svåra depressionsåren på 30-talet. Därefter stärktes dessutom banden till USA rejält. Island var ett av de länder som var med och bildade NATO 1949 och undertecknade ett avtal om försvarssamarbete med USA 1951.

I början av sin levnadsteckning beskriver Jóhannes Nordal dessa omständigheter och berättar om sina uppväxtår i Reykjavík. Han var, som man säger, omgiven av ett starkt nätverk. Hans far, Sigurður Nordal, åtnjöt stor respekt som forskare och professor i isländska språket vid Islands universitet. Sigurður hade studerat och forskat i Köpenhamn, Tyskland och Oxford och hade

uppnått medelåldern när Jóhannes föddes som mellanbarn i en syskonskara om tre. Sigurður Nordal hade växt upp som fosterbarn hos släktingar i norr eftersom hans föräldrar inte var gifta. Hans far, Jóhannes den äldre, vistades en tid i Kanada i jakt på ett bättre liv men återvände hem och förestod ett ishus i Reykjavík som betjänade fiskare och privata hushåll. Jóhannes den äldre tog väl hand om sin son och såg till att han fick utbildning. Senare byggde de ett hus tillsammans och därför växte Jóhannes den yngre och hans syskon upp i sina föräldrars och sin farfars vård. Sigurðurs hustru, Jóhannes mor Ólöf Jónsdóttir, hade i sin släkt lärare och högt uppsatta isländska tjänstemän. Hon var välutbildad för sin generations kvinnor. Jóhannes hade därför goda förebilder hemifrån och växte upp under bra förhållanden även om uppväxten inte var helt bekymmersfri.

Jóhannes tog studenten 1943 vid Menntaskólinn í Reykjavík. Under sista gymnasieåret var han elevföreningens ordförande. Det var ett hedersuppdrag och dess innehavare blev ofta ledargestalter i det isländska samhället. Efter studentexamen fortsatte Jóhannes sina studier vid London School of Economics där han läste nationalekonomi. Utbildningen bekostades av föräldrarna. Andra världskriget pågick då fortfarande och Storbritannien utkämpade hårda strider mot axelmakterna tillsammans med de allierade. Han upplevde därför krigsåren i England och också de förändringens tider som följde på krigsslutet. I Europa fanns ett stort behov av återuppbyggnadsarbete, och det pågick en livlig politisk och vetenskaplig diskussion om hur man skulle uppnå välmåga för allmänheten på bästa sätt. Jóhannes intresserade sig för dessa diskussioner och intog den ståndpunkten att en blandekonomi gav bäst resultat snarare än en centralstyrd planekonomi. Med andra ord, att marknadsfrihet och ett starkt välfärdssystem var det bästa arrangemanget.

Under studieåren i Storbritannien kämpade Jóhannes återkommande mot lungsjukdom och tvingades göra uppehåll i studierna. Han tillfrisknade så småningom och doktorerade 1954. Samma år gifte han sig med Dóra Guðjónsdóttir. De fick sex barn och har idag många ättlingar. Under studietiden utförde Jóhannes vissa arbetsuppgifter för Landsbankinn och efter avslutade studier erbjöds han arbete i den avdelning på denna bank som fungerade som centralbank fram till 1961. Hans karriär i banken gick mycket snabbt och Jóhannes blev genast engagerad av regeringen i viktiga ekonomistyrningsprojekt, vilket han skildrar i boken.

Under efterkrigsåren var nationalismen fortfarande mycket stark på Island. Man framhöll vikten av framsteg och avancemang på alla områden. Självtändighetskampen hade pågått sedan 1848 när det danska enväldet avskaffades. Man krävde då att Island skulle få ett eget parlament och en egen regering. Självtändighetskampen avslutades formellt med Danmarks erkännande av Island som självständig stat 1918 och grundandet av republiken 1944.

Argumenten för landets självständighet vilade tungt på resonemanget att islänningarna en gång i tiden hade styrt sig själva och hade ett storslaget förflutet som nedteknats i islänningasagorna. Kunskapen om dessa skrifter var därför viktig för självständighetskampen och hade avgörande betydelse för utvecklingen av islänningarnas nationella stolthet. I detta sammanhang intog Jóhannes far Sigurður Nordal en viktig roll på grund av sitt forskningsarbete och sin undervisning i isländska vid Islands universitet. Sigurður var allmänt känd i landet och åtnjöt stor respekt i det isländska samhället. Vid den tid då Jóhannes utexaminerades från London School of Economics var Sigurður Islands ambassadör till Danmark och stred för att gamla isländska manuskript skulle återbördas till Island från Danmark. Detta ansågs vara en mycket angelägen fråga, viktig för att skapa en nationell medvetenhet hos det isländska folket på den tiden. Men den ekonomiska uppbyggnaden var ett inte desto mindre viktigt villkor för landets självständighet.

När Jóhannes Nordal började arbeta på Island 1954 tillämpades en stark protektionism som från början tillkommit av ren nödvändighet. Den isländska ekonomins problem i början av 1900-talet orsakades av brist på utländskt lånekapital och utländsk valuta, vilket behövdes för att bygga upp näringslivet. Landets ekonomi var mycket liten och exportinkomsterna kom nästan uteslutande från fisket. Under den stora depressionen sjönk inkomsterna från fisket och tillgången på lånekapital var mycket begränsad. Man beslutade därför att införa valutarestriktioner och sätta skyddstullar på all import för att hushålla med valutan och skydda inhemsk produktion. Man införde också statlig priskontroll på många varor. Priset på de viktigaste jordbruksprodukterna bestämdes av statliga instanser, liksom priserna på fisk och andra för den stora allmänheten nödvändiga varor. Den isländska fackföreningsrörelsen hade tillskansat sig stor politisk makt under krisåren. Den lyckades få igenom en klausul om företrädesrätt till arbete vilket innebar att fackföreningsmedlemmar hade förtur vid anställning. Detta innebar i princip att fackföreningsmedlemskap blev obligatoriskt, och genom ömsesidigt samarbete fick fackföreningarna en mycket stark förhandlingsposition gentemot arbetsgivarna och till och med gentemot regeringen. 1939 infördes dessutom indexreglering av löner, vilken fanns kvar, med vissa uppehåll, fram till 1983.

Men efter andra världskriget ökade efterfrågan på isländsk fisk snabbt internationellt och den omfattande utländska militära närvaron i landet gynnade den inhemska efterfrågan. Detta ledde till ökad tillväxt men också inflation, vilken man försökte dämpa med hårda priskontroller, subventioner och ibland statlig inblandning i löneförhandlingarna. Ty som framkommer i Jóhannes bok lyckades fackföreningarna ofta pressa fram betydande lönehöjningar med hjälp av strejkvapnet, och löneglidningen var också stor på grund av bristen på arbetskraft de flesta åren efter 1940. Det fanns å andra sidan en risk att stora

löneökningar skulle minska efterfrågan på isländska exportvaror (som länge utgjordes enbart av fisk) eftersom priserna då blev högre trots statliga priskontroller och subventioner. Därför tog regeringarna några gånger före 1973 till lösningen att göra omfattande devalveringar för att minska den inhemska kostnaden i förhållande till utländsk valuta. Devalveringarna var alltid omstridda och fick inte alltid det önskade resultatet, vilket Jóhannes redogör för. Men från 1971 till 1990 blev devalveringarna ändå en mycket vanlig ekonomisk åtgärd, samtidigt som det politiska läget var ganska instabilt. Regeringarna satt inte alltid kvar hela sin mandatperiod och inget regeringssamarbete förnyades under åren 1971 till 1995. Från 1959 till 1971 hade å andra sidan samma regering, bestående av Självständighetspartiet och Socialdemokraterna, styrt landet.

Den isländska kronans värde bestämdes på den här tiden av staten i visst samråd med representanter för Centralbanken och andra parter. 1961 hade man brutit ut Centralbanken från Landsbanki Íslands och Jóhannes Nordal hade utsetts till en av dess tre chefer. Då hade han en tid varit en av cheferna för Landsbankinns affärsavdelning, som tidigare nämnts. Räntorna bestämdes fortfarande av regeringen och politikerna var mycket ovilliga att höja dem trots inflationen. På sjuttioalet tilltog inflationen snabbt och i början av decenniet hade den helt skenat iväg och kunde till och med nå över 100 % på årsbasis. Den lösning man tog till var att implementera en vittgående värdesäkring för sparkonton och krediter 1979, för att uppmuntra till sparande och skydda lånekapital. Alla de största bankerna var till långt in mot 1900-talets slut statsägda, och staten ägde och drev också ett stort antal företag.

I sin levnadsteckning skildrar Nordal ingående den här perioden och redogör detaljerat för vad som låg bakom vissa av de viktiga besluten om styrning av penningpolitiken. Han gjorde gemensam sak med dem som förespråkade större marknadsfrihet men motståndet mot detta var massivt. Finansiella frågor styrdes av kompromisser mellan de partier som satt i regeringsställning och varje parti såg oftast till att slå vakt om speciella intressen. Systemet med stor statlig inblandning gav de partier som för tillfället satt i regeringsställning mycket stor politisk och ekonomisk makt. De kunde se till att personer som var lojala mot dem fick högt uppsatta statliga tjänster och platser i olika statliga nämnder och kommittéer. Allt sådant är kännetecknande för klientelism, men den avtog dock gradvis ju längre 1900-talet fortskred. Jóhannes Nordal var aldrig partipolitiskt bunden och lyckades verka på ett sådant sätt att han fick allmänhetens förtroende, till skillnad från företrädare för de politiska partierna.

På 1960-talet grep sig regeringen an vissa systemförändringar för att försöka mildra restriktionerna. Man ansökte också om medlemskap i EFTA och inledde förberedelser för att dra till sig utländska storindustrier till landet med förmånliga energipriser. Men först behövde man bygga ut vattenkraften och för att det skulle bli möjligt måste man få löften från utländska storföretag

om intentioner att bygga upp verksamhet på Island. Här spelade Jóhannes Nordal en avgörande roll. Han satt i regeringens kommitté för storindustri som lyckades få ett schweiziskt aluminiumföretag att garantera byggandet av en aluminiumfabrik på Island. Man lyckades också försäkra sig om ett lån från Världsbanken för att bygga ett nytt vattenkraftverk. Island hade annars långt in på 1900-talet svårt att få kredit i utländska banker. Detta blev början till en stor kraftverksutbyggnad de kommande decennierna. I ett av de intressantaste kapitlen i boken berättar Nordal att Världsbankens tillmötesgående var oerhört viktigt för Island. Det ledde till att verksamhetsgrunden för det planerade kraftverket kunde säkras. Utländska investerare skuldband sig att betala tillräckligt högt pris för elektriciteten. Utan denna hjälp från Världsbanken och utländska jurister fanns det en risk för att investerarna hade haft övertaget i överläggningarna om elpriset, berättar Nordal.

Ett nytt statlig företag, Landsvirkjun, bildades 1965 för att bygga och driva det nya kraftverket och andra därefter. Företaget ägdes av staten och Reykjavíks kommun. Kanske kom det inte som någon överraskning att Landsvirkjuns förste styrelseordförande blev just Jóhannes Nordal. Han innehade den posten från allra första början fram till 1995. Än idag är Landsvirkjun offentligt och ger ett stort tillskott till statskassan. Med export av aluminium och andra metaller mångdubblades Islands exportinkomster. Nu på 2000-talet ger fisket ungefär en tredjedel av exportintäkterna, medan det i mitten av 1900-talet stod för cirka 90 %.

Som nämnts tidigare styrde inte Centralbanken över penningpolitiken när Jóhannes Nordal tog över som chef. Det var regeringen som beslutade om såväl räntor som valutakurs. När det blivit 1980-tal hade det blivit uppenbart för de flesta att den dittillsvarande ekonomiskpolitiska taktiken blivit föråldrad. Indexregleringen av bankernas in- och utlåning som infördes 1979 gjorde företagen mindre benägna till moraliskt risktagande visavi makt-havarna i frågan om en sänkning av valutakursen för att möta ökade lönekostnader. Införandet av ett maxfångstsystem för fisket 1984 dämpade också svängningarna i fiskerinäringen och därmed svängningarna i exportinkomsterna. Enligt det nya systemet beslutade fiskeriministern om en viss maxfångst varje år, på grundlag av beräkningar gjorda av Havforskningsinstitutets rådgivare. Maxfångsten delades sedan upp mellan fiskebåtarna grundat på hur stor del av den totala fångsten varje båt hade tagit upp under de tre närmast föregående åren. Denna tilldelade mängd per båt kallades *kvot*. Den kunde, efter införandet av en ny lag 1990, säljas eller arrenderas ut mellan båtarna med vissa begränsningar. Maxfångstsystemet förenklade den ekonomipolitiska planeringen och gjorde mycket för rationaliseringen av fisket.

Lite i sänder hade också statsförvaltningen utvecklats och de ekonomiskt utbildade hade blivit fler inom statsapparaten och intresseorganisationerna. Inställningen att ekonomivetenskapliga principer inte gällde Island på grund

av landets storlek och speciella förhållanden, var det inte längre många som höll fast vid. Denna omoderna attityd beklagades naturligtvis av Jóhannes och många andra. I löneförhandlingarna 1986 och 1990 nådde arbetsgivare, fackföreningsrörelsen och regeringen enighet om att pressa tillbaka inflationen. Det var bland annat ett villkor för nödvändiga räntesänkningar. Räntorna hade blivit mycket höga på grund av inflation och indexregleringar. Med förenade krafter lyckades man pressa ner inflationen till ungefär samma nivå som i grannländerna. Devalveringarna upphörde och istället fick Centralbanken makten att besluta om den isländska kronans växlingskurs, grundat på andra länders valutakurser och senare på grundval av tillgång och efterfrågan på isländska kronor på valutamarknaden. 1986 hade räntorna släppts fria och Centralbanken fick ledarrollen vad gällde styrränta och beslut om bankernas reservkrav för att hålla inflationen i schack. Samtidigt inleddes också under den här tiden en privatisering av flera statsägda företag som kanske nådde kulmen med försäljningen av de sista statsägda aktierna i Landsbanki Íslands och Búnaðarbanki Íslands 2002–2003. Island blev också medlem i EES 1992 och med det medlemskapet följde att många lagar fick förändras för att säkra ett fritt flöde av kapital, arbetskraft, varor och tjänster.

Jóhannes var verksam på fler områden än de ovan nämnda. Han fanns till exempel alltid till hands som rådgivare när staten var engagerad i löneförhandlingar. Hans medverkan var som störst när regeringen förhandlade med fackföreningsrörelsen i samband med löneförhandlingarna 1964 och 1965 om byggandet av stora lägenhetskomplex och finansieringen av dem. Han var också engagerad när det gällde reformeringen av pensionsfondssystemet. Efter reformen omfattade systemet alla löntagare som tillsammans med arbetsgivaren betalade in till en särskild pensionsfond. Pensionsfonderna har under de senaste decennierna blivit stora och viktiga både i det isländska finansiella systemet och välfärdssystemet. Det var också intressant att läsa att Jóhannes Nordal under en tid på 60-talet satt med i det nybildade Medlingsinstitutet. Dess roll var att bestämma viken lön som skulle gälla för offentligansatta om överenskommelse inte nåddes mellan de förhandlande parterna. Vid samma tid var han centralbankschef och innehade också flera andra funktioner. Jóhannes påstår sig dock ha hyst tvivel om att det var rätt att han medverkade i medlingsinstitutet och därmed tog ansvar för löneökningar som skulle kunna främja inflationen.

Vad man kan förstå vid läsningen av boken tycks Jóhannes ha varit mycket tjänstvillig. Han var till exempel positiv till att bli statsminister i en expeditiionsregering ifall det inte skulle gå att bilda regering under det svåra ekonomiska läget vintern 1979–1980. Islands president, som var den som hade ansvar för att en regering bildades, var då mycket orolig för att det skulle bli väldigt svårt att få ihop en regering på grund av stora meningsskiljaktigheter mellan de

politiska partierna om lösningen på de ekonomiska problemen. Därför presenterade han detta förslag för Jóhannes som sa sig vara villig att åta sig uppdraget. Åtgärden genomfördes dock aldrig eftersom det lyckades att bilda en regering som hade stöd i Alltinget. Denna förfrågan från presidenten visar vilket förtroende Jóhannes Nordal åtnjöt och också hur självklart det tycktes på den tiden att samme man hade flera uppdrag för statsmakten på samma gång.

I denna långa genomgång av Jóhannes Nordals liv och karriär skildras så mycket mer än bara rikets ekonomi. Han berättar såväl om sina olika intressen som om sitt samre med många toppfigurer inom olika områden. De flesta får gott eftermäle. Han engagerade sig till exempel länge i förlagsverksamhet och satt i olika fondstyrelser och forskningsråd. Han beskriver sig själv som en försiktig man som ansåg det förnuftigt att sätta sig in i alla frågor ordentligt innan han uttryckte någon åsikt om dem. Han var också lösningsinriktad. Med tiden blev Jóhannes en av Islands mest inflytelserika personer. Av det skälet blev han mot slutet av sin karriär måltavla för kritik från yngre politiker. Till exempel berättar han om att en nytillträd ledare för Socialdemokraterna, som då hade blivit utrikesminister, hade erbjudit Nordal att bli ambassadör i Washington eller London för att få bort honom från Centralbanken. Jóhannes funderade ett tag på erbjudandet men kom ändå till slutsatsen att inte lämna Centralbanken. Jóhannes var dock inte Centralbankens ende chef utan en av tre som alla hade fast anställning. När en bankchefstjänst lossnade fick regeringspartierna ett kärkommet tillfälle att tillsätta en ny i enlighet med det informella politiska kvotsystem som rådde mellan dem. Numera har Centralbanken endast en chef och tjänsten är tidsbegränsad.

Jóhannes Nordal var alltså sannerligen med om mycket under sin levnad. När han avgick som centralbankschef 1993 hade det isländska samhället och styrningen av landets ekonomi revolutionerats i grunden vilket han så grundligt beskriver i sin biografi. Som tidigare framgått ger levnadsteckningen en mycket god inblick i styrningen av ekonomin på 1900-talet, dock utan att uppehålla sig alltför mycket kring tidens politiska konflikter. Biografin visar också tydligt att politiska beslut som tas vid en bestämd tid kan ha formande inverkan i lång tid framöver. Det illustreras till exempel av skildringen av den protektionism som infördes av viss nödvändighet under krisåren. Å andra sidan visade det sig svårt att bli av med den och det skedde i många gradvisa steg. Beslutens beroende av intressebevakning och institutionalisering, via lagar och många olika slags institutioner, formar synen på framtiden och människors sätt att tänka. Men samhället förändras icke desto mindre, och när Nordal såg tillbaka över de vägar han gått var han nöjd med den skärv han bidragit med, och glädde sig åt de stora framsteg som Island upplevde under hans långa liv.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

Litteratur

Jóhannes Nordal: *Lifað með öldinni*, Forlagið, Reykjavík 2022.

FREDRIK SVANBERG

NORDBOR PÅ NORDISKA MUSEET

– Och bristen på en nordisk historieskrivning

Nordbor - Om liv och människor i Norden under 500 år var titeln på ett föredrag på Letterstedtska föreningens svenska avdelnings årsmöte 2024. Föredraget presenterade arbetet med Nordiska museets stora nya utställning och gav även en översikt, sekel för sekel, om vad av Nordens omfattande historia som besökaren i utställningen får ta del av.

Fredrik Svanberg är chef för Kulturhistoriska avdelningen på Nordiska museet i Stockholm.

Att redogöra för allt som hänt i Norden de senaste 500 åren är naturligtvis inte möjligt oavsett hur stor utställning eller hur omfattande historieverk man skapar. Den som ger sig på ett sådant ämne ställs genast inför en mängd perspektiv- och urvalsfrågor och urvalet måste i slutänden bli begränsat. *Nordbor* är just Nordiska museets berättelse och urval, och gör inte anspråk på att berätta om allt eller att ge hela historien. I utställningen och boken finns en övergripande berättelse om Nordens historia som försöker fånga det mest genomgripande som hänt och som påverkat de många människornas liv i Norden. Det handlar till exempel om reformationen under 1500-talet, om de stora krigen på 1600-talet och om 1800-talets jordbruksexpansion. Under denna övergripande historia följer innehåll om valda teman, livsöden och föremål som i hög grad utgått ifrån vad Nordiska museet har i sina samlingar. Urvalet och berättelsen har också formats av att museet har ett kulturhistoriskt perspektiv där människan och hennes livsomständigheter står i fokus, vilket begränsar utrymmet för exempelvis politisk historia eller konsthistoria.

En svårighet i projektet som jag ska återkomma till är att det saknas en samnordisk historieskrivning på det övergripande, syntetiserande planet.

Kort introduktion till Nordbor

Utställningen och boken *Nordbor* är delar av en större utveckling av Nordiska museet som pågått under flera år. I förändringsarbetet har en medveten linje varit att utveckla det nordiska perspektivet i museets arbete. Museets grundare Artur Hazelius hade ett brett nordiskt intresse och engagerade sig bland annat i det sena 1800-talets skandinavism. Museets samlingar omfattade tidigt betydande material inte bara från de andra nordiska länderna förutom Sverige utan även från Baltikum. Stiftelsen Nordiska museets arbetsområde är dock

Från 1500-talsdelen i utställningen Nordbor.
Foto: Hendrik Zeitler, Nordiska museet.

formulerat som "...att bevara och levandegöra minnet av liv och arbete i Sverige, företrädesvis för tiden efter år 1520" och det svenska har under stora delar av 1900-talet stått i centrum. Med *Nordbor*-projektet tar museet tydliga steg i en mera nordisk riktning, där det svenska kan betraktas i ett nordiskt sammanhang.

Utställningen *Nordbor* invigdes i februari 2024, är mycket omfattande och tar hela museets översta utställningsplan om ca 1 700 kvadratmeter i anspråk. För att göra våningsplanet mera tillgängligt har en ny hiss byggts, som tar besökaren upp till utställningens början från bottenplanet i museets stora hall. En ny hängbro inuti museet har konstruerats för att möjliggöra publikens kontinuerliga vandring genom utställningen och göra den tillgänglig även för personer med rörelsemässiga funktionsvariationer.

Utställningen är en kronologiskt uppbyggd presentation där besökaren vandrar genom tiden, från 1500-talet till vår samtid under 2000-talet. Den är som sagt kulturhistorisk och fokuserar med människan i centrum på livsvillkorens och kulturens förändringar. Nyckelorden i arbetet har varit rörelser, möten och förändring och det finns tre olika huvudspår som legat till grund för innehållet: "Natur och näringar", "Familj och hushåll" samt "Tro och tanke". På vandringen genom historien möter besökaren 20 "noder", ett slags särskilda, utvalda historiska sammanhang. Som ingångar i dessa finns

*Från 1800-talsdelen i
utställningen Nordbor.
Foto: Hendrik Zeitler,
Nordiska museet.*

22 huvudpersoner vars livsberättelser introducerar tematikerna och som presenteras med varsin kort, filmad berättelse.

Ett viktigt delsyfte med *Nordbor* har varit att tillgängliggöra mer än tidigare av Nordiska museets rika samlingar för våra besökare. Utställningen rymmer ca 4 000 föremål, bilder och arkivmaterial, varav många föremål som inte tidigare varit utställda.

Här finns mängder av talande vardagsföremål som en norsk kubbstol med inslagna tänder som troligen är från 1500-talet, en härbärgesskylt från 1600-talets Huskvarna, en liten dödsballe av ben från omkring 1700 som är världens äldsta kända föremål som kan knytas till en romsk magisk tradition, flera hundra samiska föremål, pigan Kristinas löneklänning från 1800-talet, föremål knutna till Ebrahim Umerkajeff - den förste muslim som blev svensk medborgare, och Veras hemsydda kläder från 1970-talet. Här finns

också unika och ikoniska föremål som det berömda Banérsmycket kopplat till Linköpings blodbad, Carl Michael Bellmans promenadkäpp, dödsmask och vis-manuskript, ett makalöst astronomiskt ur som tillhört tysk-romerske kejsaren Rudolf II, Carl von Linnés förstoringsglas, den berömda Årstafruns dagböcker, Gustav III:s teatermask, den samiska konstnären Johan Turis bilder, August Strindbergs originalmanus till Fröken Julie samt Astrid Lindgrens penna och stenogramblock.

Utställningen *Nordbor* har inneburit ett omfattande kunskapsarbete där vi har tagit fram ett helt nytt sätt att presentera kulturhistoria på Nordiska museet. Det finns flera tusen texter i utställningen som berättar om de historiska sammanhangen och om föremålen, och vi har producerat en utställningspublikation om 439 sidor.

Innehållet i utställningen och boken har tagits fram av museets intendent. Drygt 30 forskare och specialister utanför museet har på olika sätt deltagit i arbetet och hjälpt oss att forma innehållet. De flesta har skrivit texter i publikationen. Vi har också inhämtat stöd från museikollegor i Oslo, Helsingfors, Köpenhamn, Nuuk och Tallinn när det gäller det nordiska perspektivet.

Nordiska museet förvaltar en mycket stor samling av samiskt kulturarv. Det har därför varit särskilt viktigt att med stöd av en samisk referensgrupp berätta om den samiska historien i utställningen, inte minst för att det också är en självklar del av Nordens historia. Vi har också här arbetat på nya sätt och det nya är bland annat hur vi integrerat det samiska i den övergripande presentationen i stället för att som tidigare ha separata utställningar.

Vi har vidare jobbat brett med att integrera en bredd av olika historiska erfarenheter i utställningen när det gäller exempelvis kön, religion, sexualitet och minoritetsperspektiv. Vi har strävat efter en bred inkludering, men vi har däremot inte "räknat huvuden". Här är det nordiska också en utmaning där det finns många historiska grupper och identiteter.

För besökaren börjar utställningen *Nordbor* på 1500-talet och i norr. Det inre av norra Skandinavien bebos och används nästan uteslutande av samerna, som har kontroll över landet och dess resurser. Men detta är också en tid då de nordiska kungarikena stärker sin makt över samernas land (Sápmi) och dess rikedomar. Inga från Tingevara i Torne lappmark är utställningens första huvudperson. Hon är en samisk kvinna med en nära relation till den illa beryktade lappfogden Nils Oravainen och med tiden blir hon rik. I 1500-talsdelen berättar vi om "skogens guld", om de rikedomar och åtråvärda resurser som finns i skogar, utmarker, i samernas land, och som de nordiska kungarna nu alltmer försöker kontrollera. Besökaren möter också den tyske resenären Samuel Kiechel som reser genom Danmark och Sverige vintern 1586 och som skrivit en fyllig rese-schildring om sin färd. Andra sektioner av 1500-talsdelen berättar om den kristna kyrkans ställning i samhället, om den långa reformationen, och om de tusentals

svedjebönder som lämnar Savolax i Finland för att ta sig till de mellansvenska skogsbygderna där de blir kända som skogsfinnar.

Det är konstant krig under Nordens kallaste århundrade, 1600-talet. I både Sverige-Finland och Danmark-Norge utvecklas militärstater där större delarna av statskassan går till finansieringen av kriget. Statsapparaterna byggs samtidigt ut och stadsväsendet expanderar. Många nya städer grundas som centrum för administration, rättsväsende och handel. Utställningens 1600-tal fokuserar tre olika stora teman. Först handlar det om adelns roll som växande samhällsgrupp med allt större inflytande och om dess livsstil och kultur. Besökaren möter också en presentation av 1600-talsstaden, dess olika roller och funktioner. Till sist finns ett avsnitt om hur ett dygdigt liv förväntades fungera med ledning av religionen och om synen på den under århundradet allestädes närvarande döden.

Efter Stora nordiska krigets slut 1721 inträder en tid av fred och inre uppbyggnad i Norden. Sverige-Finland har förlorat det mesta av sina provinser från stormaktstiden, men även Danmark-Norge står stukat. Ett nyttighetstänkande vinner insteg, där man försöker utnyttja och exploatera vad man kan från naturen. Upplysningsidéerna påverkar Norden och i Sverige-Finland råder under några decennier den så kallade Frihetstiden. Utställningen visar för 1700-talet stora avsnitt om nyttighetstänkandet och naturanvändningen, handelns och varornas globalisering och borgerskapets expansion som samhällsklass. Världens första tryckfrihetslag och frihetstidens samhällsdebatt, brevskrivande och litterära värld får också sin presentation.

1800-talet utspelar sig i utställningen mycket på landsbygden. Människornas tillvaro omdanas av skiftesreformer som spränger byarna men också effektiviserar jordbruket. En snabbt växande underklass i agrarsamhället måste hitta nya vägar till försörjning, ofta genom arbetsvandringar eller genom att emigrera till Amerika. Ett avsnitt av 1800-talet presenterar de viktiga återkommande marknaderna som bröt vardagslunken på landet, deras varor och betydelse. I 1800-taldelarna återvänder fokus också till ett nordligt sammanhang i Norrland som med bland annat trävaruindustrins boom fick en ny betydelse där samerna samtidigt kom i kläm i det historiska förloppet. Väckelserörelserna och deras samhällsbetydelse tas också upp samt Kaféet som ett nytt slags betydelsefullt rum i det offentliga livet.

Besökaren möter en presentation av samhällsomvälvningarna kring år 1900, av det sociala ingenjörskapet under 1900-talets början och dess olika uttryck samt av det tidiga 1900-talets första steg mot välfärdssamhällen. Andra världskrigstiden skildras också, samt rekordåren på 1950-talet och en större presentation av olika sidor av livet i den utbyggda välfärdsstaten på 1970-talet. Utställningen slutar i ett större rum om samtiden där utdrag ur intervjuer med ett 50-tal människor i hela Norden på temana familj, natur samt tro och tanke visas tillsammans med föremål och bilder från de intervjuade personerna.

Bristen på en nordisk historieskrivning

En spännande sak i arbetet med utställningen har förstås varit att försöka jämföra den historiska utvecklingen i de olika nordiska länderna och se på likheter och skillnader. En del stora historiska processer, som reformationen på 1500-talet, utspelar sig på ganska likartade sätt. Annat, som 1600-talets krig, har förstås upplevts på skilda sätt och fått väldigt olika konsekvenser. För Sverige innebär 1600-talet en stor expansion där landet bara växer, medan erfarenheten är den motsatta i Danmark, där krigen är katastrofer. Krigandet tar också förvånande stora delar av staternas resurser i anspråk. Vid seklets början går en tredjedel av statens utgifter i Danmark till armé och flotta, under andra halvan av seklet två tredjedelar och situationen är likartad i Sverige. Medan bönderna i Norge och till stor del Sverige och Finland haft en stark självständighet genom historien, så har de danska bönderna varit nästan liv-egna under stora adelsgods långt fram i tiden.

En annan speciell nordisk utveckling, spännande att jämföra, är uppbyggnaden av de moderna välfärdsstaterna under 1900-talet – det som har kallats för den nordiska modellen. Det speciella jämfört med större delen av omvärlden är ju att systemen är generella och omfattar alla människor i samhället, samt att de finansieras med en progressiv statlig beskattning.

Fast jämförelser som dessa, och skelettet till en övergripande nordisk historia, är svåra att finna för den intresserade. Medan nya nationella historieverk i flera band skrivna av forskare publicerats i Finland under 1990-talet och för Danmark, Norge och Sverige under det tidiga 2000-talet, saknas liknande, brett upplagda översiktsverk med nordiskt perspektiv, även om olika historiker lämnat goda bidrag med enskilda böcker. Man kan nämna *Nordens historia* av Harald Gustafsson (1997, med två senare upplagor) och resultat av forskningsprojekt som de två volymerna *Den nordiske verden* redigerade av Kirsten Hastrup (1992) eller *Ett nordiskt rum* (Riksbankens jubileumsfond, 2012).

De sentida nationalstaterna har förstås kommit att styra historieskrivningen, men för framtiden borde samnordiska historiprojekt av flera skäl prioriteras, som Harald Gustafsson betonade i sin öppningsföreläsning vid nordiska historikermötet i Århus 2001:

”Visserligen har jag argumenterat för att ett nordiskt perspektiv rent sakligt ofta är relevant och fruktbart, att nordisk historia faktiskt finns och därför bör skrivas. Men minst lika viktigt är att ett nordiskt perspektiv och nordiska möten kan hjälpa oss att bli bättre historiker genom att få oss att lossa på nationalstatens mentala tvångströja.”

Från 1970-talsdelen i utställningen Nordbor.
Foto: Hendrik Zeitler, Nordiska museet.

För mig personligen, efter att ha arbetat 20 år för svenska museer och efter att ha gjort en del egna vetenskapliga studier av nationella museer, så kan jag ärligt talat säga att jag aldrig tidigare sett någonting som liknar utställningen *Nordbor*. För mig så representerar den inte bara ett givande nytt sätt att musealt presentera historien och Nordiska museets samlingar, men också ett nytt sätt för ett stort gammalt nationellt museum att gå vidare från och komplicera gamla nationella berättelser. Jag är hoppfull kring hur museet kan fortsätta att utveckla och fördjupa det nordiska perspektivet och nordiska samarbeten under de kommande åren.

ANNA HEDELIUS

ETT UNIVERSUM PÅ EN HYLLA

– På spaning efter den svenska bokhandelns själ

Du lämnar den dammiga asfalten och kliver över tröskeln in i bokhandeln. Du lämnar vardagen och kliver in i en värld av berättelser. Tusen och en är historierna som göms mellan pärmarna i de välfyllda bokhyllorna. Tusen och en är valmöjligheterna när du ska välja fortsatt väg in i böckernas universum.

Anna Hedelius är journalist och författare och tillsammans med författarkollegan Göran Willis arbetar de för närvarande på en bok om boklådor.

Bokhandeln är inte bara en försäljningslokal. Med tiden har den också blivit en mötesplats för fantasier, kunskap, underhållning och propaganda. I bokhandeln kan du bekanta dig med Kants kategoriska imperativ och skaffa dig 52 nya tidsfördriv på toa. Du kan fördjupa dig i Shakespeares sonetter eller lära dig driva upp pelargoner från frö. I bokhandeln finns böcker om fiske, filosofi, film och fotbollsfinter. Där finns kokböcker, tecknade serier, uppslagsverk och de mest rafflande romaner. I bokhandeln talar tusen och en röster till dig i minst lika många böcker. Din resa in i böckernas värld kan gå varhelst du vill – allt du behöver göra är att välja.

Precis som för några år sedan, då Göran Willis och jag spanade efter teaterns själ i boken *Thalias hus*, letar vi nu efter bokhandelns dito. Bokens grundackord är detsamma som tidigare, för precis som teatern är bokhandeln en värld full av berättelser, en värld där ordet, magin och fantasin spelar viktiga roller.

Boklådorna och bokhandlarna

Precis som teatrar kan boklådor finnas lite varstans. Boklådor, detta roliga ord, som kommer av det tyska ordet Buchladen och än i dag används som benämning på bokhandel i plural, även om det mer begripliga bokhandlar kanske har blivit mer vanligt.

I bokhandeln är det böckerna och bokhandlaren som skapar mysfaktorn som butiken som ligger i en murrig källare eller på bästa adressen i shoppingkvarteren. Vilka är då de mest minnesvärda bokhandlarna?

Det är lätt att börja med de mest uppenbara. Alla som har besökt Shakespeare and company i Paris, City Lights Bookstore i San Francisco, Strand Book Store i New York eller Daunt Books i London är förstås noga

med att framhäva just dem på sitt bokhandlar-cv. Med all rätt – alla dessa är underbara platser med kultfaktor och världsberömmelse. Under den gångna hösten fick jag anledning att komma till världens kanske vackraste bokhandel, Livraria Lello & Irmão i Porto, en nygotisk dröm med snidade träväggar och en kurvig trappa i centrum. Bokhandeln invigdes 1906, sägs ha inspirerat J. K. Rowling till miljöerna i Harry Potter och är i dag den enda bokhandel i världen som tar entréavgift – priset dras av för alla som köper en bok. Taket är prytt med ett stort färgat glasfönster, som bär bokhandelns motto: *Decus in Labore*, vilket betyder Dygd i arbete.

Boklådor kan också vara betydligt mindre utsmyckade men ändå likafullt trivsamma. Själv botaniserar jag både gärna och länge i Språkbokhandeln i Lund, där den franske ägaren Didier Mourmant passionerat skriver kvitton för hand, och vid 79 års ålder ännu pluggar språk av ren och pur vilja. Är han inne på sitt fjortonde nu?

Kort sagt, boklådor är magiska platser redan innan du kastar dig in i böckernas universum.

*Anna Hedelius i Livraria Lello, Porto.
Foto: Elmer Herlitz.*

Den svenska bokhandelns historia och utveckling

Ända sedan det gjordes möjligt att trycka böcker i mitten av 1400-talet har bokhandeln varit en plats för möten med det okända. Bokhandelns historia i Sverige går tillbaka till 1500-talet, då boktryckaren Paul Grijs i Uppsala blev en av de första att sälja svensktryckta böcker. Men det var bokbindaren Herman Sulken, verksam i Stockholm på 1590-talet, som anses ha öppnat den första riktiga bokhandeln, belägen vid Kornhamnstorg i Stockholm.

Den 1 oktober 1839 öppnade Adolf och Albert Bonniers Bokhandel på Norrbro i Stockholm och blev snabbt en samlingspunkt för den kulturella eliten. Under 1800-talet växte bokhandeln i Sverige och ett trettiotal boklådor som grundades då är fortfarande i drift. Sedan dess har den fysiska bokhandeln genomgått en dramatisk förändring; från de dammiga, mörka affärerna med hyllor som sträckte sig upp till taket, till dagens ljusa och välorganiserade butiker där böckerna är sorterade efter genre och den senaste litteraturen alltid är synlig.

Boken som artefakt

Boken är mer än en bärare av text – den är också en artefakt som speglar tidens kultur, teknik och estetik. De tidiga böckerna var exklusiva konstverk, medan boktryckarkonsten gjorde boken tillgänglig för fler. Pocketboken var ytterligare en milstolpe – en billig och portabel följeslagare för massorna. Ändå har bokens taktila och visuella egenskaper aldrig förlorat sin dragningskraft. Vikten, papperets doft och anteckningar i marginalen gör varje exemplar unikt. Boken överlever inte bara som berättelsens bärare – den är också en berättelse i sig själv.

Bokhandelsbiträdet

Från beläst kulturbärare till kreativ entreprenör – rollen som bokhandelsbiträde har också genomgått stora förändringar från de första bokhandlarnas tid till idag. Bokhandlare av i dag är lika mycket guider, underhållare och inredningsarkitekter som försäljare.

De bästa bokhandlarna kan rekommendera den rätta boken till det rätta tillfället. De vidgar dina vyer och öppnar dina ögon mot det okända. De bokhandlare vi har träffat är ofta underbart nördiga inom sina specialområden, men samtidigt både nyfikna och politiskt medvetna. De är passionerade och ständigt intresserade av att dela med sig av sina upptäckter. De är också överlevnadskonstnärer, både för sig själva och den produkt de representerar i en tid då de måste navigera konkurrensen från nätbutiker och digitala plattformar.

Antikvariaten

Antikvariaten har en särskild plats i bokhandelns ekosystem. Eftersom lagerhållningstiden för böcker är kort fyller de en viktig funktion genom att bevara och tillhandahålla äldre litteratur. Dessa butiker, ofta med kreativa namn som Hundörat, Röda rummet och Viking, är oaser av historia och berättelser.

Jones antikvariat, Spetebyhall, Katrineholm

När våren står i ljuv grönska letar vi oss fram längs slingrande sörmländska landsvägar till Jones antikvariat i Spetebyhall utanför Katrineholm. På gårdsplanen möter vi Belinda Jones Alaton. Sedan millennieskiftet förestår hon antikvariatet som tidigare drevs av pappa Ragnar. Redan 1948 startade han Jones antikvariat på Norrtullsgatan i Stockholm. Belinda föddes 1970 och när hon inte bokstavligen satt i skyltfönstret huserade hon under sina första tre år i tre rum och kök bakom butiken, sedan i en lägenhet längre upp i huset.

– Det var en speciell uppväxt! Redan som ettåring tog pappa mig i famnen och lärde mig att peka ut ”inkunabeln”, alltså en bok från boktryckarkonstens begynnelse, i hemmets stora boksamling. I butiken fick jag ofta sitta i en hög stol vid disken till allas beskådande.

Även som äldre tillbringade Belinda mycket tid i antikvariatet på eftermiddagarna efter skolan.

– Jag tyckte det var roligt att ta betalt, leta fram böcker och visa kunderna till rätt hylla.

Butikens kunder var en brokig skara av skådespelare, studenter, journalister, författare, boksamlare, politiker och affärsmän.

– Ofta kom också både uteliggare och pratsjuka fattigpensionärer med sina bokenkassar och försökte tjäna ihop en slant.

Då pappa Ragnar gick bort i cancer år 2000 tog Belinda och hennes mamma Siri över antikvariatet. Sex år senare flyttade familjen till Sörmland där de hade hittat sitt drömställe, en mindre herrgård med en slottsliknande rosa huvudbyggnad.

– Vi packade ner böckerna i 1500 flyttkartonger, och tog med oss hyllor och skåp hit till ladan.

Det är tydligt att Belinda Jones Alaton har vigtt sitt liv till böckerna. Och precis som böcker har många sidor är hennes intresse för böcker mångsidigt.

– Jag betraktar böcker som konst och är fascinerad av det gedigna hantverket i boktillverkningen. Förutom att böcker fungerar som källa till fakta ger de perspektiv på livet, sammanhang och förståelse för andra.

Framför allt är läsning en resa i tid och rum, menar hon.

– Min pappa var flygrädd, men han reste i böckerna och kände att alla hans kompisar bodde i bokhyllan.

Jones antikvariat, Katrineholm. Foto: Anna Hedelius.

Pappa Ragnar läste gärna Fjodor Dostojevskij och Umberto Eco. *Norrtullsligan* av Elin Wägner var en annan av hans favoriter, eftersom hans butik låg just på Norrtullsgatan.

En av böckerna i Belinda Jones Alatons eget universum är *Marguerite Plantins dagbok*, som hon fick av pappa Ragnar då hon var 17 år.

– Plantin var en bokstryckarsläkt från Antwerpen så den boken har jag lätt att knyta an till.

Andra böcker som har betytt mycket för henne är *Kulla-Gulla*, *Anna Karenina*, *Jane Eyre* och *Stolthet och fördom*.

– Samtliga böcker om kvinnors och barns situation, påpekar hon.

Den stora röda ladan som i dag är Jones antikvariat har inga regelrätta öppettider, men för den som bokar tid finns Belinda till hands för att vägleda bland de över 30 000 böcker hon har i hyllorna. Hon anordnar också olika evenemang, som konserter, samtal och yogaretreat. Dessutom är hennes böcker katalogiserade och går att hitta via internet.

– Min mission är att tillhandahålla. Det är synd att många inte känner till vilka skatter det finns i gamla böcker.

Laterna Magica, Fårö, Gotland

Slow train är visserligen en låttitel av Bob Dylan, en av Thomas Lindholms husgudar, men namnet på hans och kompanjonen Valériane Placiers *Bed & breakfast* är också ett ställningstagande.

– Hit kommer de som inte väljer the fast lane, säger Thomas Lindholm, mest omsusad för sin tidigare svartklubb Kuten.

Det vilar ett eftertänksamhetens stråk över den storväxte mannen, för dagen iklädd svart bandana med silverstänk. Historierna är många, men han talar och rör sig långsamt, som om livet har placerat honom i en tidszon där reflektion och begrundan står i första rummet.

Thomas Lindholm har hur som helst konsekvent gått mot strömmen, alltsedan uppväxten på Gällö i Jämtland, via Stockholm och Visby till Fårö där han i slutet på 1980-talet fick syn på den gamla lanthandeln och genast kände att det var platsen han ville slå sig ned på. Genom åren har etableringarna varit många. Svartklubben Kuten, som lockat både stor publik och stora internationella artister, har nu blivit rumsren. Crêperie Tati erbjuder bovetegaletter sedan över tio år, Bistro Albatross har franskt på menyn. Thomas har även drivit antik second hand samt teater och har året runt-öppet på det charmiga kaféet, döpt efter mamma Elsie. Antikvariatet heter Laterna Magica, vilket naturligtvis passar in på Ingmar Bergmans Fårö.

– Jag frågade familjen om de hade något emot att jag använde namnet, men de sa att de kände sig hedrade.

*Laterna Magica, Fårö, Thomas Lindholm.
Foto: Anna Hedelius.*

Thomas Lindholm var en särling redan som barn och har många gånger känt sig räddad av böcker och musik. Daniel Defoes *Robinson Crusoe* och Vilhelm Mobergs *Rid i natt* tröstade i tuffa tider. Torgny Lindgren, Stig Larsson och Sture Dahlström är andra hårdkokta favoriter.

– Dahlström är som bäst i klass med de främsta amerikanska författarna. Hans jazziga språk gör att man nästan hallucinerar när man läser.

Att starta antikariatet kändes med andra ord som en förlängning av Thomas själv.

– Finns det något mer underbart än att förlora sig i en bok och inte kunna sluta? Jag har rest väldigt mycket i mitt inre med hjälp av böcker.

När vi besöker Laterna Magica är det september och brittsommar. Turistströmmen har lämnat ön men det vankas Fårönatta så folk är ändå i omlopp. Vid frukosten småpratar vi med två cykelsemestrare par från Gävle, artisten Emil Jensen dricker kaffe i morgonsolen, filmregissören Kristian Petri kommer förbi och snackar bort en stund. Antikariatet är överbelamrat av det mesta även om klassisk litteratur utgör stommen.

– Men när folk kommer släpande med Jan Guillou och annat kan jag ju inte säga nej, erkänner Thomas Lindholm.

Många av böckerna har han hittat vid sina många ”containerdykningar” då han tar vara på det som andra har kasserat. Genom åren har han haft författarbesök och signeringar, bland annat av Birgitta Stenberg och Björn Ranelid.

– Nästa år planerar jag en stor grej med Håkan Nesser. Jag kämpar på för kulturen så länge jag kan.

Antikariatet, Knäppingsborgsgatan 7, Norrköping

Allt började på ett tak i Stockholm. En kompis målade. Reijo Rantanen hjälpte till.

– Det var 35 grader hela sommaren. På rasterna låg vi och snackade på innergården och kompiserna slängde ur sig att han ville starta antikariat – det var en av de lönsammaste branscherna i Sverige då.

Så småningom blev det verklighet. Och det var egentligen inte pengarna som styrde Reijo Rantanen.

– Jag ville hålla på med något där jag gjorde så lite skada som möjligt.

Rantanen har långt helskägg och en ”Nej till Nato”-knapp på slaget till den något bedagade jackan. I sin ungdom sålde han radio- och tv-apparater på NEFA.

– Men framför tv:n sitter ju folk bara och glör. Boken är en viktig och värdefull grej, jag tror böcker gör nytta.

Vi besöker Norrköping i februari. Antikariatets öppettider är inte helt pålitliga, Reijo Rantanen är först inte på plats. Men när han kommer fyller

*Antikvariatet, Norrköping. Reijo Rantanen.
Foto: Anna Hedelius.*

butiken av trevnad. Sara Vaughan i högtalarna, en skön röra på kontoret.

Knäppingsborgsgatan tillhör Norrköpings kulturkvarter. Här har Antikvariatet legat sedan 1998, men Reijo Rantanen öppnade redan 1987 i en källare på Nygatan.

– Där var det lite ensamt och när en kollega tyckte att verksamheten skulle upp i ljuset slog jag till. Den här lokalen är optimal – snygg, ger möjlighet till fika ute och ligger på en kulturgata. Men den har för hög hyra.

Placeringen gör att kunderna hittar till Antikvariatet. Det är nästan alltid någon inne i butiken,

även om långt ifrån alla köper något. Hyllorna lockar med spännande kategorier som "Havsbad i Sverige", "Pilgrimsleder i världen", "Dass och toaletter i historien" och "Tatueringskonst". Inriktningen på Östgötalitteratur är populär liksom böckerna på filosofihyllan.

– I oroliga tider tycks folk söka efter de stora sammanhangen. Alla möjliga människor är inne på filosofi – det kan komma in folk direkt från gymmet och leta efter något som vidgar tanken.

Reijo Rantanen är bokbindare på fritiden. Han är också tenor i S:t Olofs oratoriekör samt medlem i Kommunistiska partiet. I Antikvariatet bjuder han ofta in till evenemang – föreläsningar, konserter och kultursoaréer. Han har blivit indragen i branschen, deltar på bok- och antikvariemässor, där han får inspiration och intryck. Särskilt lukrativ är inte hans verksamhet. Semester tar han sällan.

– Jo, jag åker till musikveckan i Ransäter en gång om året. Och så hjälper jag till med sången på läktaren när IFK Norrköping spelar.

*Verklighetsflykt,
Stockholm.
Foto: Anna Hedelius.*

Verklighetsflykt, Renstiernas gata 17, Stockholm

– Att komma in här är, enligt min fru, som att gå en promenad i mitt huvud.

När Joel Bergling öppnade antikvariatet med det talande namnet Verklighetsflykt ställde han upp sin egen boksamling på hyllorna. Då låg lokalen i Gamla stan. Sedan en tid har han, inte helt frivilligt, flyttat hyllorna till Södermalm. Lokalen är pryddig men böckerna är varken sorterade eller katalogiserade.

– Butiken är inredd som en mind-map. Jag vet var i mitt huvud jag skulle hitta de olika böckerna. Så är de placerade på hyllorna också.

Om Verklighetsflykt är Joel Berglings huvud i rumslig form har han ett ovanligt trivsamt huvud. Längs den vältrafikerade gatan är butiken en lugn och ljus oas med städade bokhyllor och en och annan utsmyckning, gärna i form av olika djur, huvudsakligen apor.

– I Gamla stan var det stökigare, det fanns ingenstans att ställa saker. Lokalen var som en magisk grotta.

Joel Bergling har alltid haft ett bokintresse. Hans verkliga engagemang kom då han tog hand om böckernas prismärkning i ett arbetarkollektiv där han var anställd under 15 år.

– Jag läste mycket och kastade säkert en hel del men min grundprincip är att varje bok man inte känner till kan vara en skatt.

Till Verklighetsflykt köper han numera in det han tycker är intressant, men inte nödvändigtvis bra. Det är definitivt inte marknaden som styr.

– Ett allmänantikvariat är inte intressant för mig. Jag tackar nej till en signerad Per Anders Fogelström trots att den skulle gå att sälja. Jag tar absolut inte in något om andra världskriget, mynt eller adelskalendrar.

Däremot gillar Joel Bergling amerikansk undergroundlitteratur som till exempel journalisten Hunter S. Thompson och futuristen Robert Anton

Wilson. Kathrine Mansfields modernistiska noveller, Carson McCullers, Virginia Woolf och Barbro Lindgren är några andra favoriter.

– Och Science Fiction, vilket är utomordentligt bra verklighetsflykt och dessutom bra verktyg för att kritisera samtiden. Den enda ryska litteraturen som kom undan censursaxen var just Science Fiction.

Butiken i Gamla stan satt en skylt med texten ”high- and lowbrow culture”. Efter ett besök på Verklighetsflykt stämmer devisen ganska väl överens med Joel Berglings framtoning. En trave lättillgängliga Agatha Christie ligger på disken.

– Myspysigt, det gläder mig, säger Joel Bergling.

Han gillar inte teater, är inte heller vidare förtjust i film. Men böcker...

– Man får ju leva så många liv och vara med om så mycket när man läser. Med en bok i näven går det att befinna sig på en annan plats och bli en annan person för en stund.

NT-SERIE: NORDISKA DESIGNER
3. DANMARK

KRISTIAN ROLAND LARSEN OG SARA STAUNSAGER

NANNA DITZELS FREMTIDSRETTEDE FRISTEDER

Nanna Ditzel (1923-2005) har ikke blot frembragt smykker, møbler, tekstiler og bolig-miljøer, der udfordrer, forskønner og beriger vores hverdagsliv og leverum. Hun etablerede sig som en af de mest toneangivende danske designere, og agerede med et legesygt og forfriskende engagement, der gav hendes design slagkraft og udbredelse.

I *Nordisk Tidskrift* serie om epokegørende nordiske designere præsenterer museumsinspektørerne og kuratorerne Kristian Roland Larsen og Sara Staunsager Nanna Ditzel, der både fornyede Danish Modern og frigjorde sig fra genrens dogmer. Artiklen er det tredje bidrag i serien.

I dansk design personificerer Nanna Ditzels bidrag et usædvanligt tilhørsforhold til fire centrale kompetencer, som fremhæves når nutidens meningsdannere diskuterer, hvad der skal til for at klare sig i det 21. århundrede. Nanna Ditzel var usædvanligt *kreativ*, og altid *kollaborativ*; i stærk dialog med andre fagligheder og forskelligheder, der gav hendes bidrag til dansk design tyngde og betydning. Hun var *kritisk* når omverdenen krævede reformation, og dygtigt *kommunikativ* så andre kunne forstå hendes idéer og værdien af hendes formgivning.

Denne artikel belyser Nanna Ditzels oeuvre gennem nedslag i hendes produktion og stiller skarpt på hendes personificering af det 21. århundredes kompetencer, som har været vitale for hendes evne til at skabe banebrydende design, der har sat markante aftryk på dansk designkultur.

Møbelblik

Nanna Ditzel (født Hauberg) vokser op i det velstillede borgerskab i København, hvor drømmen om en kreativ karriere accelereres af familiens overskud og kulturelle udsyn. Fra en tidlig alder orienterer hun sig i mode-magasinet *Vogue*, som hun på eget initiativ bestiller på abonnement. Det gør stærkt indtryk på den lille pige at morbroderen Harald Lytzen, der i en årrække

bor hos familien, arbejder som reklametegner. For den unge Nanna bliver de mange impulser omsat i talrige tegninger af beklædning og boliginteriør, hvor hun udviser en usædvanlig interesse for kunst, mode og møbler. Selvom Europa er i krig, har hun store forventninger til en fremtid i møbelfeltet. Hun beretter om det i sin dagbog en dag i maj, 1941: "Jeg tror omsider at jeg har fundet ud af hvad jeg vil være, og jeg er meget tilfreds med resultatet. Jeg vil være møbelarkitekt".

Efter studentereksamen og en veloverstået snedkeruddannelse optages hun i 1943 på kunsthåndværkerskolen i København. Målet er en karriere inden for det gryende møbelfag, som hun udforsker og senere reformerer i et nært parløb med den to år ældre Jørgen Ditzel, der er uddannet møbelpolstrer. De mødes på kunsthåndværkerskolen og glider snart ind i en stærk symbiose af forelskelse, familie og arbejde.¹ Fra en beskeden tegnestue i hjemmet i Hellerup tager de hul på et omfattende bidrag til dansk design, som for Nanna Ditzels vedkommende først slutter ved hendes død i 2005.

Det 21. århundredes kompetencer

Nanna Ditzel er synlig på designscenen over suv årtier, hvor hun reformerer feltet for både smykketeknik, boligtekstiler og møbler med et stærkt organisk og kunstnerisk udtryk. Hendes bidrag til dansk design afspejler også de kompetencer, som nutidens forskere, politikere og samfundsdebattører identificerer, når snakken falder på, hvad der skal til for at klare sig i en hastigt accelererende verden. Psykologiprofessoren Lene Tanggaard, der også er rektor på Designskolen i Kolding, fremhæver særligt de fire ovennævnte kompetencer, der har stor betydning i dag og fremadrettet; kreativitet, kollaboration, kritisk tænkning og kommunikation.

Ditzels arbejde som designer afspejler disse egenskaber: Med sin kreativitet søgte hun konstant at give ny form til tilværelsen, gennem de genstande og materialer det moderne liv skal udgøres af. Hun var som ingen anden dansk designer dygtig til samarbejde i brede fællesskaber af kunstnere, industrifolk og producenter, hvilket gav hendes værk relevans og udbredelse. Baggrunden for Nanna Ditzels bidrag er en kritisk stillingtagen til arkitekten og møbel-designeren Kaare Klints dogmer om streng funktionalisme som hun forholdt sig til og forløste sig fra allerede mens hun studerede. Samtidig agerede hun med strategisk bevidsthed for medier og kommunikation, når hendes alternativer til det konventionelle liv skulle formidles til sit publikum. Dertil må man medregne Nanna Ditzels medvirken i hundredvis af interviews i ugeblade, tidsskrifter, og TV-reportager ligesom hun prægede designdebatten med skarpt formulerede indlæg, der påvirkede opfattelsen af hendes designs blandt almene brugere og designfeltets meningsdannere.

Nanna Ditzel personificerer og kvalificerer dermed de strategier i nutiden som er væsentlige for vores evne til at navigere kreativt i en moderne globaliseret verden fuld af kommunikation og digitale fællesskaber, hvor vi skal gå endnu mere kritisk til medier og teknologier. Det stiller alt sammen store krav til vores bemyndigelse af kompetencer som Nanna Ditzel demonstrerer med sin designarv, der samtidig var gennemgående værdier i dansk designs storhedstid. Som få andre formåede Ditzel dog at overleve Danish Moderns nedgang ved at fravriste sig den danske designtradition med en vedvarende interesse for nye former, nye materialer, nye medier og nye teknologier.

Fristed - Nanna Ditzels kreative frirum

Et godt eksempel på Nanna Ditzels kreative forløsning fra designtraditionen ses i hendes totalindrettede boligmiljø *Fristed* fra 2003, hvor hun eksperimenterer med polster, optiske mønstre og utraditionelle materialer. Anledningen er Nanna Ditzels 80-års fødselsdag, hvor Trapholt i Kolding inviterer hende til at udstille og gøre status på sin karriere. Under titlen *Fristed* indretter hun et dristigt og fabulerende frirum, der viser, hvorfra og hvordan hendes legende kreativitet opstår: ”Jeg bruger udstillingen som et fristed til med let hånd at gøre nogle af de ting, jeg har lyst til at prøve.”

Med udstillingen giver Nanna Ditzel gamle designs nye farver og mønstre. Eksempelvis *Stokken* (1958), *Trissen* (1962) og hendes stabelbare fyrtårne fra polstermøbelserien *Vilette* (1966). Hun bruger samtidig udstillingen til at

Installationsfoto af *Fristed* på Trapholt, Kolding, Danmark, 2003.

Foto: Niels Rosenvold.

præsentere flere nye møbler med optiske mønstre, afrikanske streger og kniplingsværker i metal. Med en årelang fascination af mønstre og ornamenter fra kunsten og arkitekturen lader hun sig inspirere af det afrikanske Kau-folks visuelle kultur, som præger hele miljøet.

Nanna Ditzel finder også sin inspiration gennem gåture langs havet, rejser og skønlitterær læsning, og omsætter de mange indtryk ved hjælp af papmodeller og modellervoks. Dette afspejler hendes evne til at tænke kreativt og udvikle sin forestillingsevne gennem tid og øvelse hvilket resulterer i nyt design. I *Fristed* skabes et parallelt rum til virkeligheden, hvor fantasi, forestillingsevne og nye tanker modner den kreative proces. På Trapholt sætter Ditzel punktum på en karriere der for alvor tog fart knap 60 år tidligere.

At være to om det hele

Nanna Ditzel tager afgang fra Kunsthåndværkerskolen i 1946, hvor hun og Jørgen også gifter sig og stifter deres 'første tegnestue. Ditzel-parret etablerer sig med afstand til 2. verdenskrig, hvor der hersker fornyet tro på fremtiden. De vil som andre af periodens store formgivere lære danskerne af leve mere moderne, og prøver kræfter med industriel produktion inden for både smykkefremstilling, møbler og tekstil.² Nanna og Jørgen Ditzel kaster sig over konkurrencer inden for både møbler, metalarbejder og tekstiltryk. De vinder en smykkekonkurrence for Guldsmedefagets Fællesråd, indleder samarbejde med flere møbelfabrikker og viser nye møbler på Snedkerlaugets Møbeludstilling i København. Heriblandt den organiske *Hjertesofa* fra 1949 for snedkeren Knud Willadsen, der udstiller Ditzel-parrets møbler). Snart kommer datteren Dennie til verden i 1950 og senere følger tvillingerne Lulu og Vita. Børnene bliver en del af Ditzel-parrets kreative verden, hvor arbejdsliv og privatliv smelter sammen.

Nanna Ditzel og Jørgen Th. Andresen. Foto: Ordrup.

Præmiepengene fra konkurrencerne går til at holde tegnestue og husholdning kørende og i de følgende år udvikler Ditzel-parret nye serier af boligtilbehør som lysestager, emaljegylder og tæpper og de får stor opmærksomhed blandt fabrikanter, meningsdannere og kollegaer i designfeltet, der retter blikket deres vej. Ditzel-parret arbejder ikke kun i fælles front. De inddrager også kollegaer og kunstnere med spændende fagligheder i forsøget på at gentænke alternativer til traditionelle opholdsmøbler, der på sigt skal udgøre de fysiske rammer for en ny boligkultur, der gør op med konventionerne.

Nye rum for samarbejde

Ditzel-parret får et mindre gennembrud i 1952, da de viser deres første Trapperum i samarbejde med Knud Willadsen. Det nye boligmiljø i skumgummi vises hos Winkel og Magnussens auktionslokaler og bliver til avantgardeudstillingen *Træ, form og farve – en snedker samarbejder med kunstnere* på Højbro Plads midt i det pulserende København. Deres nære ven Gunnar Aagaard Andersen står for farvesætningen i blå, gul og rød og tekstilproducenten Percy von Halling-Koch leverer de farverige møbelstoffer til udstillingen, som skal gennempolstre sidderinge og podier af skumgummi. Et helt nyt materiale som mest benyttes til bil- fly- og biografsæder. Materialerne til 'Gummiclellen' som møbleringen bliver døbt i dagspressen udvikles af Aagaard Andersens kone Grete, som er kemiingeniør.

Trappelandskabet demonstrerer Ditzel-parrets evne til at engagere mangeartede fagligheder i deres arbejde som designere, og på sigt gøre både kunstnerne og industrifolk til vigtige allierede i projektet med at reformere boligkulturen.

Udstillingen hos Winkel og Magnussen. På nederste trin fra venstre: Knud Willadsen, Gunnar Aagaard Andersen og Jørgen Ditzel. På midterste trin Aagaard Andersens kone Grete og Nanna Ditzel. Foto: Nanna Ditzel Design.

*Café Interiør på Kunstindustrimuseet, København, Danmark, 2002.
Foto: Brahl Fotografi.*

*Nanna Ditzels tekstilkollektion Sisu blev promoveret af Percy von Halling-Koch på forsiden af Mobilia, maj 1965.
Foto: Louis Schnakenburg.*

Nanna Ditzel i selskab med Percy von Halling-Koch og hans kone Johnny, 1964. Foto: Louis Schnakenburg.

Trapperummet viser en helt ny ide om boligindretningen, der gør op med traditionelle møbeltyper som borde og stole. Projektet får også stor betydning for Ditzel-parrets lancering af nye polstermøbler i perioden, og præger på sigt Nanna Ditzels trapperum til Legetøjsmessen i Forum (1963), Lyngby Bibliotek (1968) og Kunstindustrimuseet, hvor hun præsenterer et Café Interiør (2002). Trappelandskaberne peger også på en solid fælles idé båret af fantasi, hvor kreativitet og refleksion er udført trin for trin. Nanna Ditzel fremhæver selv Den Spanske Trappe som en kilde til inspiration til et sted at sidde-ligge. Det er tydeligt, at deres fremtidstanker om trapper og kropslig frigørelse præger nutidens indretninger med store flydesofaer og terrasser i niveauer, både i private indretninger og offentlige rum.

Rebelske boligtekstiler

Udstillingen af det første Trapperum i 1952 får også stor betydning for Nanna Ditzels arbejde for tekstilindustrien og samarbejdet med den karismatiske tekstilbaron Percy von Halling-Koch, hvor Nanna Ditzel viser en kritisk indstilling til det etablerede designfelt og Klint-skolen. Med Nanna Ditzel som en af hovedkræfterne får de maskinvævede møbeltekstiler en opsigtsvækkende rolle i boligkulturen. Hun viser nye veje for en tekstilpræget iklædning af boligen. I dette projekt tager Nanna Ditzel et markant opgør med Klint-skolens indstilling til polstrede møbler. Samtidig er hun ivrigt engageret, når det kommer til forsøgene med at præge nye livsformer gennem mere afslappede, sanselige og kropsappellerende møbler med polstrede overflader. I disse forsøg er tekstilerne ofte i centrum som rumdefinerende og sammenhængsskabende elementer.

Efter Jørgen Ditzels tidlige død i 1961 danner Nanna Ditzel en tæt alliance med Halling-Koch. Samarbejdet skaber stor opmærksomhed omkring Nanna Ditzels tekstiler, og de benytter særligt tidsskriftet *Mobilia* til at markedsføre tekstilkollektionerne over hele Vesteuropa.

Møbelstof med medietække: Hallingdal

I maj 1965 præsenterer Nanna Ditzel det farvestærke møbelstof Hallingdal som må regnes for et af dansk designs største ikoner. Idéen til tekstilkollektionen bliver undfanget under en kold vintertur til Norge i Halling-Kochs åbne MG sportsvogn.

"Fx. skabte jeg en tekstilkollektion sammen med baron Percy von Halling-Koch. Han og hans kone var nogle af mine meget nære venner. Vi kørte rundt i hele Europa i hans lille røde MG – jeg sad på gearkassen – og solgte tekstiler. Sådan noget er sjovt, det knytter folk sammen", fortæller Nanna Ditzel, 2003.

I Lillehammer etableres et afgørende produktionssamarbejde med Gudbrandsdalens Uldvarefabrik, der også fremstiller Hallingdal den dag i dag. Lanceringen af Hallingdal spiller tæt sammen med Nanna Ditzels vision om at reformere boligindretningen med nye polsterrmøbler, der kalder på tidsvarende møbelstoffer i klare farver som rød, orange og blå. Det slidstærke stof er tænkt som et element, der skaber sammenhæng mellem polstrede flader og akustisk balance i indretningen samtidig med, at det forbedrer lysrefleksionen. Hallingdal bliver maskinvævet i en blanding af uld og viskose, der har en særlig evne til at binde de mange klare farver, som Nanna Ditzel udvikler til kollektionen.

Møbelstoffet er stadig foretrukket blandt indretningsarkitekter og møbelproducenter over hele verden. Tekstilvirksomheden Kvadrat har sidenhen overtaget salget fra Halling-Koch Design Center. Hallingdal har op til i dag solgt over 8,6 mio. meter og finder anvendelse i alt fra møbelpolstring til frontstof på B&O apparater.

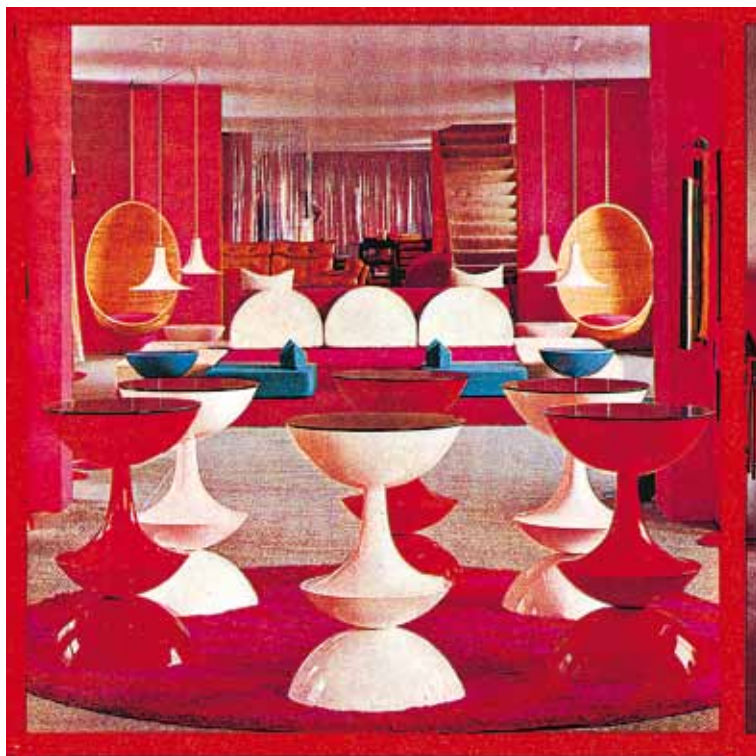
Ditzel var også, som designer, i stand til at gøre sine tekstildesigns medieparate ved at kompensere for den vanskelige fotografiske udfordring med at fremhæve form, struktur og farveholdning i flade tekstilprøver. Med afsæt i designhistorisk vokabular kan man sige, at hun i samspillet med Halling-Koch var innovativ i måden, hvorpå hun indtænkte medieringen og tekstilernes visuelle markedsføringspotentiale, som en integreret del af produktudviklingen med vævestruktur og farveforhold, der blev bemærkelsesværdige i billedfladen.

Swing og London

Samarbejdet med Halling-Koch og den internationale tekstilbranche giver også Nanna Ditzel mod på mere. I 1968 forlader hun Danmark til fordel for en international karriere i London, hvor mulighederne for tekstilproduktion og møbeludvikling er store. London swinger af musik, kunst, popkultur og film og metropolen forbinder sig til hele kloden. Det inspirerer for alvor Ditzel til at løsrive sig fra den danske møbeltradition med nye materialer, former og farver³.

Hun laver nye møbler i glasfiber og eksperimenter med overdådige sølvsmykker for Georg Jensen. I London starter også et nyt liv. Hun gifter sig med møbelagenten Kurt Heide, der har Frank Sinatra og Tom Jones som faste kunder i sin møbelforretning Oscar Woollens. Sammen med Kurt Heide etablerer Nanna Ditzel i 1970 et nyt showroom med slagkraft og medietække: *Interspace*.

Interspace indrettes i en nedlagt chokoladefabrik. Her benytter hun glasfiberbarstole som montre til nye smykker for Georg Jensen. På de knaldrøde vægge iscenesætter hun tekstiler fra Halling-Koch Design Center, der også benyttes til at gennempolstre vægge, hynder og puder. På gulvene er der pink-orange

Interspace i London, 1970. Foto: Nanna Ditzel Design.

ryatæpper, som binder hele rummet sammen til et overrumplende totaldesign, hvor der også er plads til chokoladefabrikkens gamle støbeforme og møbler fra udvalgte italienske producenter.

Interspace er først og fremmest et sanselandskab, hvor hele kroppen og sanseapparatet aktiveres i mødet med møbler, smykker og tekstiler. Nanna Ditzel benytter alle tænkelige greb til at skabe gennemkomponeret arena for hendes design, hvor overflader,

Ditzel poserer med smykker for Georg Jensen, 1966. Foto: Sport and General Press Agency.

former og farver spiller tæt sammen i en helhed, med dufte fra restauranten og fantasien om den gamle chokoladeproduktion i lokalerne. Nanna Ditzel præsenterer med *Interspace* nye sider i rollen som designer. Hun designer ikke kun genstande, men iscenesætter også oplevelsen af det.

Efter ægtemanden Kurt Heides død i 1985 forlader Nanna Ditzel England. Hun køber et byhus med blå mosaikdækket facade i Klareboderne i hjertet af København som sit nye hjem, der også kombinerer værksted og tegnestue. I denne periode medvirker Nanna Ditzel i et utal af portrætter i dagblade og boligmagasiner. Hun er særligt glad for at fremvise sit private soveværelse, der snarere danner ramme som et showroom end for hendes nattesøvn.

At forestille sig fremtiden

Foruden hendes personificering af det 21. århundredes fire centrale kompetencer repræsenterer hun også et helt særligt eksempel på, at have en forestillingsevne om fremtiden. Det er helt tydeligt, at hendes fremtidstanker om trapper, polsterkultur og kropslig flyden præger vores samtids indretninger. med fleksible møbelløsninger. Nanna Ditzel kan af samme årsag virke som forbillede i nutiden, da hun mestrer kreativiteten og samarbejder med personer tæt rundt om sig. Hun reflekterer sin tid ved at agere kritisk om og om igen.

Med sit engagement i den egentlige designproces, bevægede Nanna Ditzel sig ubesværet ind i de industriteknologiske udviklingsrum og prægede den egen lige markedsføring i billeder og kommercielle udstillingsformater. Hun søgte samtidig at forstå brugerens behov. Nye og omskiftelige behov fra industrien og forbrugerne var ikke et problem for Nanna Ditzel. I stik modsætning til andre designere i samtiden udvidede hun sin praksis og udviklede innovative boligløsninger i perioden efter 1965, hvor dele af Danish Modern-bølgen ellers var under afvikling. Det gør hende samlet set til en enestående skikkelse i dansk designkultur. . Nanna Ditzel tager design til nye højder.

Noter

- 1, 2, 3. Kjeldsen, C. (2023). Nanna Ditzel - *En verdensvendt designer*. I S. Staunsager & K. Roland Larsen (red.), Nanna Ditzel - Design til nye højder. Trapholt.

NT-INTERVJUN

SMÅ LÄNDER MED KALLT KLIMAT – SÅ BLEV NORDEN LYCKLIGAST I VÄRLDEN Samtal med Micael Dahlen

Micael Dahlen är världens första professor i lycka. För drygt ett år sedan utsågs han att leda Handelshögskolan i Stockholms nya Center för välbefinnande, välfärd och lycka.

I samtal med Lena Wiklund, NT:s huvudredaktör, berättar Micael Dahlen om uppdraget att bygga upp centret till ett världsledande kunskapscenter. Varför är det viktigt med forskning inom detta område? Hur ser det ut med lyckan i de nordiska länderna? Vilka är framtidsfrågorna inom fältet?

Micael Dahlen. Foto Studio Emma Svensson.

Micael Dahlen föddes 1973 i en förort söder om Stockholm. Uppväxten var lärarrik. Han växte upp under ganska magra förhållanden med en ensamstående mamma. Han lärde sig att vi behöver varandra och att vi ska vara medvetna om våra begränsade resurser. Mamman tyckte sedan att han skulle gå i skola inne i stan, att

han skulle se en annan del av världen. I den skolan mötte han helt andra elever från olika samhällslager och delar av Stockholm. Han blev varse att det kan vara ganska stora skillnader på barns uppväxtvillkor.

1992 påbörjade Micael Dahlen studier vid Handelshögskolan i Stockholm och tog sedermera examen som civilekonom. Han hade hört talas om Handelshögskolan på sitt sista år i gymnasiet. Handels blev en upptäcktsresa, han var nybörjare och nyfiken. Det var en kontrast till att hans mamma inte ens gick färdigt nionde klass.

Efter grundutbildningen fortsatte Micael Dahlen med forskarstudier, också vid Handelshögskolan och blev ekonomie doktor 2001 med disputation på doktorsavhandlingen ”Marketing on the Web. Empirical Studies of

Advertising and Promotion Effectiveness”. Internet var ganska nytt och han hade många infallsvinklar i sin forskning på fenomenet. Micael Dahlen skrev kortfattade artiklar och fick analysera stora data, omfattande 16.000 personer, som på den tiden var många, men idag är det inte så iögonfallande.

2008 utnämndes Micael Dahlen till professor i ekonomi. Han blev befordrad till professor, men inte en s.k. stol-professur med särskild inriktning och resurser knutna till den. Han fick i stället uppfinna lite själv vad han skulle forska kring. Han tog med sig den gemensamma nämnaren från forskarstudierna: intresset för vad människor gör och tänker, att betrakta dem och följa dem på olika sätt.

– Där någonstans började min nyfikenhet på vad det är som får människor att göra det ena eller andra, eller gräma sig för att de inte gjorde det ena eller andra. Där kom lycka in som ett element. Betraktelser jag gjorde var till exempel när Iphone var nytt och plötsligt skulle alla ha en Iphone, eller när Barak Obama blev framgångsrik och ansedd som den bästa presidenten redan innan han ens blivit installerad. Jag frågade mig, varför har vi så bråttom till någonting, vad skyndar vi mot som vi knappast vet vad det är. Då hamnade

jag i forskningen om lycka. Jag förde in lycka i min forskning och i min undervisning. Det gav både mig och studenterna ett mervärde. Jag tog sedermera tjänstledigt på halvtid för att bedriva lycko-forskning, utan att det stod i konflikt med min andra verksamhet på Handels.

*Micael Dahlen.
Foto: Studio Emma Svensson.*

2023 utnämndes du till att leda Handelshögskolan i Stockholms nya Center för välbefinnande, välfärd och lycka. Hur resonerade du när du tackade ja till uppdraget?

– Det var inte riktigt så att jag tackade ja till någonting utan det var jag som var pådrivande. Så man kan säga att vi tackade ja tillsammans för att gå in i den här forskningen. Under min halvtidstjänstledighet hade jag gjort många andra saker, på många andra platser i världen vid sidan om mitt uppdrag på Handels. Jag funderade: Varför åker jag runt och gör så mycket utanför Handels där jag ändå har en plattform? Det blev extra tydligt under pandemin att tillhörigheten till Handels var värdefull, då jag plötsligt inte kunde göra det jag gjort tidigare. Jag är glad för att lyckoforskningen hamnade på Handels. Att det blev just på Handels har väckt många frågor och gäckat nyfikenheten. Lycko-forskning är inte bara psykologi, utan också etik, samhällsplanering, ekonomi m.m.

När väcktes ditt intresse för frågor inom välbefinnande, välfärd och lycka?

– I grunden har det alltid funnits där, redan under min uppväxt. Mamma och jag hade många diskussioner om att göra det bästa av tillvaron. Vi konstaterade att vi får alla brottas lite med att få ihop livet men vi kan inte bara gräma oss över att vi inte fått mer, utan vi måste göra det bästa av saken. Jag blev också varse tidigt att trots att vi lever i en storstad, Stockholm, som inte är så stor internationellt sett, så har vi människor rätt olika liv och resurser. En annan erfarenhet jag bär med mig är att jag och min mamma var så olika i stämningläget på morgonen. Hon vaknade varje morgon med ett leende på läpparna, medan jag inte någonsin gjorde det.

Micael Dahlen.

Foto: Studio Emma Svensson.

Hur definierar du begreppet lycka?

– Knastertorrt är lycka en viktig dimension av välmående att leva livet så gott och väl som vi kan. Det kan vara ett mål, men också ett medel för att göra oss hållbara, ta oss igenom allt som livet och världen slänger i vår väg. Lycka ger oss energi, gemenskap och får oss att göra det vi tycker är viktigt, att leva livet till fullo, vara en del av samhället.

Micael Dahlen har också skrivit böcker, bl.a. *En liten bok om lycka* och *En liten bok om meningen med livet* (båda 2020).

Vilka konkreta tips får läsaren där?

– Om man lyfter det till en övergripande nivå så kan lycka sammanfattas i akronymen ”TACK” – Togetherness, Agency, Coherence, Kinetics. Det inbegriper gemenskap, vikten av att livet och lyckan görs för människorna omkring oss. Ett annat begrepp är agens, att göra. Så mycket av livet blir vad vi gör det till. Livet blir hur vi mår och vad vi gör med våra dagar. Hur du mår på jobbet eller i skolan har bäring på hur du mår privat och vice versa. Det sista är rörelseenergi, förväntanslycka hur vi innan ser fram emot saker och i efterhand njuter av dem och ser deras betydelsefullhet. Däremellan, den verkliga händelsen, är inte lika avgörande.

Har du en egen erfarenhet som varit till hjälp i ditt arbete inom centret?

– En egenskap som kommit väl till pass är att jag varit väldigt nyfiken och utforskande. Sedan har jag från barnsben brottats med att inte vara klok på mitt eget mående och min plats i tillvaron. Det märktes tydligt i min skolgång, där jag ofta fick sitta i ett eget klassrum. Sedan tog jag revansch och blev kvar i skolan (ffa Handels) hela yrkeslivet. Där fick jag vara mig själv på lite annorlunda sätt.

Centret – en flygande start

Handelshögskolans Center för välbefinnande, välfärd och lycka är etablerat sedan ca 1 år. Det första året har präglats av en stor nyfikenhet i Sverige och över hela världen på vad centret kan göra. Man har kontinuerligt fått ta emot delegationer från de nordiska länderna men också från mer geografiskt avlägsna som Japan och Nya Zeeland. Det har knutits kontakter och forskningssamarbeten från akademiskt, politiskt och företagsmässigt håll. Man har också flera affilierade forskare med hemvist runt om i världen. Ett exempel på forskning med anknytning till verkliga skeenden är när Taylor Swift kom till Stockholm – vad händer med en stad då så många samlas, och ännu fler omkring berörs, kring en konsert?

Centret har ett tiotal anställda på hel- eller deltid och budgeten är ca 100 miljoner på 10 år. Centrets forskningsområde gränsar till bl.a. psykologi, sociologi, nationalekonomi och företagsekonomi.

Vilka är de viktigaste frågorna inom forskningsområdet välbefinnande, välfärd och lycka idag?

– Det är viktigt att se hur makro-, meso- och mikronivå hänger ihop – hur det fungerar globalt, nationellt/i samhället och på individnivå. Alla dessa nivåer påverkar hur vi mår. Det har tänkts förvånande lite kring vad välfärd egentligen är, det är mycket luddigt definierat. När det gäller hållbarhet är vi människor både en del av problemet och en del av lösningen. Vi måste göra lite mer rätt under lång tid för att göra skillnad.

– Min nästa bok kommer handla om tid, "Livs/tid" Och då är det bokslut på hur livet tedde sig som är i fokus.

Norden och internationellt

Det nordiska samarbetet inom centrets verksamhet omfattar till exempel gäst-professurer och affilierade professurer. Det utbytet har man med handelshögskolorna i Köpenhamn, Helsingfors och Oslo. Med de nordiska länderna har man också ett gemensamt projekt som handlar om hur det påverkar människor att hamna i topp i världsranking när det gäller lycka. Det har kallats Nordens guld, tilliten till varandra i befolkningen, till välfärdssystemen, politiker och myndigheter.

– I FN:s *World Happiness Report* rankas de nordiska länderna från toppen Finland, Danmark, Island, Sverige, ett par steg längre ner Norge, plats sju. Man kan dock mäta in ett ökat främlingskap, ökad ensamhet och isolering som mer framträdande element som fått en större betydelse än tidigare. Men i internationell jämförelse så kommer Norden fortfarande väldigt högt i hur vi känner gemenskap med varandra, känner förtroende för varandra på individnivå och samhällsnivå, samt hur vi söker konsensus med varandra jämfört med andra länder.

Varför hamnar Norden i topp i lycko-mätningarna?

– En enkel förklaring är att vi är små länder i Norden, och att det är kallt här uppe i norr. Vi missar och underskattar ofta det faktum att vi har varit historiskt beroende av vår gemenskap för att fungera som samhälle, vi har behövt planera tillsammans om hur vi använder våra resurser. Så sent som på 1800-talet var våra länder mycket fattiga. Norden består av välfärdsländer och har internationellt sett medborgare som är närmare varandra i möjligheter och grundtrygghet.

– Skillnaderna är ytterst små mellan de nordiska länderna. Det är nästan inte mätbart, det är på den andra decimalen. Rankingen ska tas med en nypa salt. Det skapar en nyfikenhet ”varför är vi inte högre – varför är Finland etta och Sverige bara fyra?”.

– Utmärkande för de nordiska länderna i ljuset av lyckoforskning är också att vi har närhet till naturen. Med årstiderna blir vi påminda om naturens skiftningar, på vintern blir det mörkt och kallt, och när snön kommer känner vi större gemenskap. Sedan är vi ofantligt förtjusta i sommaren.

Framtiden

Centrets ambition är att vara en resurs för Sverige och Norden, för hela världen för kunskapsutveckling- och spridning, plattform för forskning och utbildning, olika format för samarbete och forskning.

– Mycket av livet och lyckan gör sig i det lilla, i vardagen. Om människan blir lyckligare så blir samhället lyckligare och tvärtom.

– Vi behöver prata mer om lycka, välmående och välfärd både i familjer, på individnivå, bland vänner, på arbetsplatser och i skola, på samhällsnivå.

En början kan vara att läsa Micael Dahls *En liten bok om lycka*.

Vilka ord på vägen vill du förmedla till unga människor i Norden idag, hur kan de ta till sig och få nytta av forskning om lycka?

– Prata med varandra, ställ frågor till dig själv och andra. Sökandet efter identitet. Det är svårt om man är ensam. Ställ frågorna tillsammans. Hitta svaren.

Lena Wiklund

FÖR EGEN RÄKNING

FOLKHEMSTANKEN ÄR STÖRRE ÄN SVERIGE

*Bengt Lindroth.
Foto Anders Lindqvist.*

Det har hänt att jag på senare tid föreläst om Sverige och folkhemstanken under 1900-talet. Frågan jag ställt är: Har folkhemstanken någon relevans i vår oroliga samtid? Utgångspunkt har varit Per Albin Hanssons klassiska anförande i riksdagen den 18 januari 1928. Mitt korta svar är ja, förutsatt att skillnaden klargörs mellan folkhemstanken och det bygge som kom att kallas det svenska folkhemmet.

Bengt Lindroth är journalist, författare och mottagare av Letterstedtska föreningens nordiska förtjänstmedalj för 2023.

Folkhemstalet var den idémässiga upptakten till det reformarbete som inledades några år senare under socialdemokratisk ledning och räckte in på 1970-talet. Folkhemmet blev liktydigt med välfärdsstaten eller, på Tage Erlanders tid, ”det starka samhället”. Men folkhemstanken kan inspirera till annat än det vi sett i Sverige, vilket jag återkommer till.

Begreppet folkhem brukades av andra innan Per Albin – som förblivit vid förnamn med svenska folket – tog tag i det. Men då för att sammanfatta en nationalkonservativ eller auktoritär samhällssyn. Ibland tillskrivs upphovsrätten Rudolf Kjellén (1864–1922), en på sin tid internationellt välkänd statsvetarprofessor och riksdagsledamot från Uppsala. Per Albin gav det däremot ett progressivt innehåll.

Den mest bekanta formuleringen i folkhemstalet är den här: ”Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre.” Ibland när jag föreläst har jag, för att ge mer eftertryck, citerat också detta: ”Staten är samhällets starka arm ... den armen skall användas för att skaffa mesta möjliga lika villkor för små och stora, den skall mildra den hårda naturlag som säger att den starke härskar över den svage, att den starke trampar ned den svage, att den svage inte har rätt att bestämma något gentemot den starke”. Alla i publiken brukar nicka instämmande och förstå Per Albins vision.

Då avslöjar jag min egentliga poäng med det längre citatet: orden är inte alls Per Albins! De kunde ha varit det, men de fälldes något årtionde innan hans folkhemstal. De tillhör socialreformatorn, vänsterliberalen och juristen Johan Castberg (1862–1926), en märkesperson i Norges historia. Han genomdrev redan på 1910-talet en framsynt sociallagstiftning under mottot ”ett lands civilisationsnivå kan avläsas i form av rättigheter

åt barn och kvinnor”. Han arbetade för de koncessionslagar som i början av förra seklet såg till att nationen behöll kontrollen över landets naturresurser, som höll på att bli helt uppköpta av utländska intressen. Hänvisningen till Castberg – betonar jag för åhörarna – visar hur grundtanken i Per Albins folkhemstal inte på något vis är exklusivt svensk. Den är nordisk. Vrider man ännu mer på det resonemanget upptäcker man att folkhemstankens kärna är en variant av franska revolutionens ”frihet, jämlikhet och broderskap”. En paroll som i snart 250 år besjälade allehanda positivistiskt tänkande politiska rörelser, såväl demokratiska som diktatoriska.

Tesen om folkhemstanken som en gemensam nordisk tillgång omfattar självklart också Finland. Republikens sannolikt viktigaste politiker under mellankrigstiden, Agrarförbundets ledare Kyösti Kallio (1873–1940), höll ett tal i maj 1918, innan det blodiga inbördeskriget ännu var riktigt över. Han vågade som borgare på den segrande vita sidan måla upp ett Finland ”där det inte finns vita och röda, utan bara finländare som älskar sitt fosterland, medborgare i republiken Finland vilka alla känner sig som medlemmar i samhället och trivs här.” Alltså, medborgarhemmet som en metafor för utjämning och försoning.

Från dansk sida kompletteras bilden självklart med NFS Grundtvig (1783–1872), folkhögskolerörelsens psalmdiktande fader och danskhetens filosof. När bokskrivande ledande socialdemokrater och ministrar av idag, som Mattias Tesfaye och Kaare Dybvad Bek, lägger ut texten om 2020-talets behov av en uppstramad syn på arbetets och arbetsmoralens betydelse, på akademism kontra praktisk yrkeskunskap i utbildningsväsendet, så förstärker de gärna argumenten med citat från Grundtvig. Ett lyder: ”Er lyset for de lærde blott? ... Solen står med bonden op, slett ikke med de lærde.” Lika flitigt brukad är bilden av hur ett välmående Danmark bör se ut: ”Då har vi nått verklig rikedom, når få har för mycket och färre för lite.”

Citaten från Grundtvig visar, precis som de från Castberg och Kallio, att folkhemstanken inte bara har socialdemokratiska anfäder och förvaltare. Tvärtom, i Danmark kan landsbygdsbaserade partier som Venstre och Radikale Venstre kalla sig lika rättmätiga arvtagare, vilket satt sina spår när välfärdssamhället gestaltats. I Finland kan agrarerna – senare Centerpartiet – hävda detsamma. Där dröjde det ändå till 1960-talet innan de splittrade socialdemokraterna kunde ta fullt politiskt medansvar.

Jag har flera avsikter med den här utläggningen.

Min första avsikt är att allmänt framhäva – för hundrade gången! – hur nyttig den nordiska jämförelsen är. Den ger perspektiv på den egna hemmaplanen, i mitt fall Sverige, och avslöjar hur sammanlänkade vi är med regionerna omkring. Ett faktum som borde göra det enklare att agera nordiskt samfällt när det krävs. Och idag krävs just detta, mer än på mycket länge. Övriga Europa uppfattar oss som en någorlunda enhetlig grupp. Vilket understryks av att vi alla blivit fullödiga medlemmar i Nato.

Ett exempel på hur Europas blickar kan vändas norrut, utan att det handlar om försvarspolitik, fick vi i höstas. I *Financial Times* filosoferade europakommentatorn Martin Sandbui i en krönika över EU:s förklamation sedan de två ledande samarbetsnationerna Frankrike och Tyskland hamnat i politisk kris, samtidigt som den s.k. Draghi-rapporten ropar efter beslutsamma ekonomiska insatser:

”So look north. The three Baltic and three Nordic EU members already cooperate as the ‘Nordic Six’... It is not hard to imagine a cohesive bloc centered on the ‘NB6’ recruiting enough other countries – maybe different ones for different policy areas – to maintain the nine-country quorum for enhanced co-operation.”

Sandbui menade att om de Nordiska Sex går ihop med till exempel Nederländerna, Irland och Polen, så uppfylls minimikravet för när en grupp medlemsstater tillåts intensifiera sitt samarbete på olika områden med stöd av EU:s stadgar och institutioner.

Det märkvärdiga här är mindre förslaget som sådant, men att en ansedd skribent i en av Europas mest respekterade tidningar alls återropar Norden på det här viset. Vi beskrivs som en samling nationer med en gemensam identitet eller värdegrund som – när Europa har det svårt – tillmätts styrka nog att inte enbart arbeta för våra egna omedelbara intressen utan också till fromma för en större helhet. Skulle folkhemstanken från nordiska breddgrader alltså kunna ge energi åt det för dagen något svajiga Europeiska Huset (ett populärt uttryck under det optimistiska 1990-talet)? Det förblir tills vidare en fantasi. Men en vacker sådan.

Min andra avsikt är att demonstrera hur folkhemstanken ges olika dimensioner i skilda länder. I Norge har den medfört en förpliktelse att se till att hela det bergiga landet med sin utspridda kustnära befolkning hålls samman, inte minst i de nordligaste fylkena. Den katalog av skattemässiga, näringsfrämjande, sociala och administrativa grepp som prövats i norsk distriktspolitik vittnar om allvaret. Något att studera noga i Sverige och Finland när Nordkalotten blivit en säkerhetspolitisk angelägenhet för de tre länderna tillsammans. Eller när nya industrier, gruvföretag, batterifabriker och energiutvinningar ska öppnas och människor lockas norrut.

I Finland har den folkliga sammanhållningen länge varit en del av republikens syn på sig själv. Det var så man överlevde krigen, klarade sig igenom svåra efterkrigsår och byggde en välfärdsnation. Den s.k. vinterkrigsandan bildar den känslomässiga grunden för finländarnas alltid så alerta beredskap och säkerhetspolitik.

Min tredje avsikt är att mera snävt diskutera Sverige. Det är ju här folkhemmet blivit ikoniskt, men också ifrågasatt. Inte minst av dem på borgerligt håll som vill påskina att dagens socialdemokrater förblir samma evigt ”sossiga” anti-frihetliga maktparti som under den legendariska storhetstiden.

Polarisering, högljudda och affekterade debatter, oförsonlighet och misstänkliggöranden kännetecknar många av dagens demokratier. Av de nordiska länderna påågas Sverige allra mest. En orsak – av flera – är Sverigedemokraternas inflytande. Till det mest anmärkningsvärda hör hur de under sin uppåstigande karriär oblygt försökt sälja in sig som de sanna arvtagarna till Per Albins folkhemstanke. Utan att Socialdemokraterna egentligen gått in i närkamp med dem.

Mitt under valrörelsen 2018 lanserades den 1 timme och 45 minuter långa filmen "Ett folk, ett parti": en medvetet snedvriden skildring av Per Albins parti och politik under mellankrigstiden och beredskapsåren. Här påstods att Socialdemokraterna stod bakom nazismens rasbiologiska tänkande, att de bar skulden för att judiska flyktingar vägrades inresa och att de välkomnade de tyska trupptransiteringarna under krigsåren. Precis som Steve Bannon under Donald Trumps valrörelse 2016 jobbade Sverigedemokraterna med försåtlig dokumentation, halvsanningar och lögnar och med bild och ljud av suggestivaste slag. Så har de fortsatt, i olika fasoner. Moralen bakom strategin är paradoxal. De vill göra troligt att Socialdemokraterna minsann bär på ett lika tvivelaktigt förflutet sedan 1900-talet som de själva. Sverigedemokraterna har bevisligen sina rötter i nynazismen och vit-makt-rörelsen under tidiga 1990-talet. Men båda partierna är lika goda kålsupare, det är baktanken. Skillnaden idag sägs vara att Per Albins påstått "essentiella" folkhemstanken vårdas bäst av Sverigedemokraterna. Medan 2000-talets socialdemokrati, enligt bland andra Jimmie Åkesson, har förrått den genom sin migrations- och integrationspolitik som förstört nationen.

Socialdemokraterna kunde ha levt rövare om den här filmen. Det gjorde de inte. De räknade möjligen med att den skulle tigas ihjäl och glömmas. En rad akademiker och kulturskribenter gick till rätta med historieförfälskningarna, men inte partiet, inte dess ledande politiker. Därifrån hördes bara en flyktig kommentar om att filmen "Ett folk, ett parti" var absurd. Mer blev det inte. Tyvärr. För jag tror att den här metoden att blanda bort korten angående den politiska historien – i sociala medier, i tal och onyanserade debattinlägg – till sist ger effekt. Historielösheten breder ut sig. En mycket, mycket större risk i Sverige än i grannländerna. Historielikgiltigheten blir norm. Och den har sin andel i förklaringarna till varför så många LO-medlemmar och tidigare S-väljare fastnar för Sverigedemokraterna, i takt med att de generationer som minns bättre byts ut.

Därför har svenska socialdemokrater – men inte bara de – starka skäl att blicka bakåt, ner i sitt eget och i Nordens förflutna. Hur kan folkhemstanken nytolkas och anpassas, för att bemöta 2020-talets intoleranser, kriser och konflikter? Här fordras svar.

Bengt Lindroth

Citat ur: Bengt Lindroth: *Homo affectus. Sverige, Norden och folkhemstanken*. 2024.

Jens Olai Jenssen: *Et brennende hjerte. Johan Castberg, sosialpolitisk pioner og velferdsstatens banbryter*. 2017.

Martin Sandbu i *Financial Times* 6.10.2024

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

DET NORDISKA VARDAGSSAMARBETET

Johan Strang. Foto: Veikko Somerpuro.

En ofta upprepad sanning om det nordiska samarbetet är att det är svagt rent institutionellt men starkt då det gäller djupet och bredden i det folkliga engagemanget.

Varje försök på att skapa en mera formaliserad enhet av de nordiska länderna har misslyckats – det finns en lång serie av nordiska skeppsvrak på de ekono-

miska eller säkerhetspolitiska områdena. Idag är det nordiska samarbetet representerat av det Nordiska rådet och det Nordiska ministerrådet, men de har ingen lagstiftande makt och få vet vad de egentligen sysslar med. Ändå är alla eniga om att det är något unikt med den nordiska gemenskapen.

Folkligheten är det vanliga sättet beskriva det nordiska, men jag brukar föredra att betona vikten av det nordiska vardagssamarbetet. Det är trots allt frågan om nätverk mellan professionella aktörer, experter och sakkunniga som ofta utgör den absoluta eliten på sina områden. Också våra statsministrar står i nära vardaglig kontakt till varandra.

Men det nordiska vardagssamarbetet är illa förstått av både forskningen och våra politiker.

I min undervisning brukar jag använda en fyrfältare för att beskriva det speciella med det nordiska samarbetet. Å ena sidan kan man skilja mellan det officiella och det inofficiella samarbetet. Det *officiella* samarbetet är det som sker mellan riksdagarna, regeringarna och olika officiella myndigheter i de olika nordiska länderna, medan det *inofficiella* samarbetet är det som äger rum mellan olika företag, föreningar och organisationer inom den privata eller civila sektorn.

Å andra sidan kan man skilja mellan det formella och det informella nordiska samarbetet. Det *formella* samarbetet handlar om möten med en formell agenda och beslutsordning. Det *informella* samarbetet är det meningsutbyte som sker under kaffepauser, middagar eller genom att man ringer, mejlar eller sms:ar sin kollega i de andra nordiska länderna för att stämma av olika frågor med varandra.

	Officiellt samarbete	Inofficiellt samarbete
Formellt samarbete	Nordiska rådet, Nordiska ministerrådet, Nordefco och annat samarbete på den officiella nivån.	Samarbete mellan olika institutioner, föreningar, företag på den privata frivilliga sidan.
Informellt samarbete	Officiella aktörer ringer, mejlar, sms:ar varandra, eller talar vid exkursioner, middagar eller kaffepauser.	Inofficiella aktörer ringer, mejlar, sms:ar varandra, eller talar vid exkursioner, middagar eller kaffepauser.

Forskningen är enig om att det inofficiella och det informella samarbetet som är karakteristiskt för det nordiska samarbetet, men dessvärre har nästan all forskning om det nordiska samarbetet fokuserat på det formella och officiella nordiska samarbetet – inklusive det som är författat av J. Strang. Vi är alltså i den besynnerliga situationen att vi vet väldigt mycket om den del av det nordiska samarbetet som vi har sämst erfarenheter med, men ganska lite om det vi egentligen är bra på.

Det *inofficiella* samarbetet har det naturligtvis forskat en hel del om. Både statsvetare och historiker har länge betonat folkrörelsernas speciella betydelse för den nordiska demokratin, och hur nordiska jämförelser och kontakter varit avgörande för hur civilsamhället utvecklats i våra länder. I bokserien *Nordic Studies in a Global Context* har det nyligen kommit ut två antologier om dessa frågor.

Men om det *informella* nordiska vardagssamarbetet finns det inte mycket forskning, även om många pekat på dess fundamentala betydelse. Redan på 1960-talet skrev den svenska statsvetaren Nils Andrén om ”den nordiska spindelväven” och några år senare försökte norskanadensaren Erik Solem beskriva samma sak genom termen ”mikrointegration”. På 1990-talet betonade Bengt Sundelius och Claes Wiklund vikten av den nordiska transnationella byråkratin, medan välfärdsforskare som Pauli Kettunen och Klaus Petersen lyfte fram hur olika ”epistemic communities” bestående av forskare, experter och politiker var av fundamental betydelse för hur den nordiska välfärdsmodellen växte fram.

På CENS - Centrum för Norden-studier i Helsingfors skrev Heidi Haggrén och Henrik Stenius i början av 2000-talet en artikel med den beskrivande titeln ”Det nordiska samarbetets vardagspraktiker – vad vet vi om dessa förutom att de har varit/är viktiga?” Svaret var: inte mycket. Det informella samarbetet är svårt att forska i eftersom det inte lämnar några spår i protokollen eller i några arkiv.

För några veckor sedan blev en av våra studenter på CENS, Essi Turva, klar med sin magisteruppsats "Everyday Nordic cooperation" där hon angrep det nordiska vardagssamarbetet med utgångspunkt i intervjuer med tjänstemän ansvariga för nordiska frågor på olika ministerier i Finland. Hon lyckades visa hur de finska tjänstemännen lär känna sina skandinaviska kollegor, hur tröskeln för att ta kontakt till grannlandet är låg, hur man ringer, mejlar eller skickar snabbmeddelanden till varandra för att koordinera olika frågor och utbyta erfarenheter. Det är snabbt och effektivt, och sker ofta utan värre byråkratiska krumbukter.

Samtidigt pekar Turva också på en hel del utmaningar. Vardagsnätverken är ofta beroende av enskilda personer, så kontakterna riskerar att falla samman vid pensioneringar eller då någon nyckelperson byter jobb. Det kan också finnas en hel del demokratiska utmaningar med att ta genvägar i förvaltningen.

Vardagsnätverken är fundamentala om man vill förstå hur den nordiska modellen kom till, varför de nordiska länderna ser så likadana ut, och varför tilliten mellan länderna är så hög att vi betraktar varandra som bästa vänner i större internationella sammanhang.

Turvas uppsats var på många sätt betryggande, men jag tror ändå att de nordiska vardagsnätverken försvagats avsevärt under de senaste årtiondena. För det första är Norden inte längre det enda eller främsta internationella sammanhanget för våra politiker, byråkrater och experter. EU och många andra viktiga organisationer och samarbetskonstellationer kräver också tid och uppmärksamhet. För det andra har takten i arbetslivet blivit snabbare. Ingen har längre tid att åka till en dansk kursgård för att dricka öl i en vecka för att lära känna sina nordiska kolleger. För det tredje har våra karriärer blivit mera hackiga än de var förr i tiden. Då man hoppar från det enda uppdraget till det andra hinner man inte utveckla nära relationer till sina nordiska kolleger.

Utmaningarna är reella, men möjliga att motverka. Om man vill prioritera saken, så går det att ordna möten som också ger utrymme för en del socialt program. Vissa ministerier och mediahus har inlett försök med personalutbyten mellan länderna. Och den mera regelbundna kontakten går fint att upprätthålla genom olika digitala verktyg.

Det största problemet för det nordiska vardagssamarbetet är ändå den gradvisa marginaliseringen av det *officiella* nordiska samarbetet. Det informella samarbetet överlever nämligen inte utan officiella och formella ramar.

På 1990-talet, i början av Finlands och Sveriges EU-medlemskap, var det många som ansåg att det nordiska samarbetet var något som i det närmaste fungerade av sig självt. I själva verket kunde vardagsnätverken ibland användas som ett svepskäl för att göra nedskärningar i det officiella samarbetet och i synnerhet i Nordiska ministerrådets budget. Vad ska vi med det officiella

samarbetet då vi ändå känner varandra så bra, då vi kan ringa och skicka sms till varandra istället för att ha en massa tråkiga formella möten?

Tankefelet är uppenbart. Det nordiska vardagssamarbetet uppstår inte av sig själv, det måste skapas och det kräver kontinuerligt underhåll.

Dessvärre verkar det som våra politiker underskattat och missförstått Nordiska ministerrådets roll som katalysator för det nordiska vardagssamarbetet. Budgeten har inte höjts på decennier och man har fört över pengar från det kontinuerliga institutionella samarbetet till olika former av politiskt styrda projekt. Där Nordiska ministerrådet tidigare upprätthöll autonoma arenor där experter och representanter inom olika fält kunde samlas till överläggningar, diskussioner och maktkamper, har man gradvis försökt öka den politiska styrningen genom olika betungande ordförandeskapsprogram och meningslösa visioner.

I viss mån tror jag både pandemin och Putins krig mot Ukraina fungerat som en väckarklocka. Våra politiker har insett vikten av det nordiska samarbetet och på många ministerier står man idag igen i daglig kontakt med grannländerna. Förhoppningsvis leder detta också till en insikt om att vår unika nordiska gemenskap inte är någon medfödd egenskap som finns där av sig själv, utan något som vi skapar genom ett brett och djupt nordiskt vardagssamarbete.

Johan Strang

Johan Strang, Krönikör i *NT*, är professor vid CENS – Centrum för Norden-studier, Helsingfors universitet.

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

HENNES SCENNÄRVARO GÖR HENNE TILL EN AV DE FRÄMSTA INOM SITT SKRÅ LF-medaljen 2024 till Stina Ekblad, Finland

Den 11 november 2024 samlades deltagare från Letterstedtska föreningen, representanter för teater och Finland i Stockholm, för att bevittna utdelningen av Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj 2024 till Stina Ekblad, skådespelare, Finland. Prisceremonin ägde rum på Finlands ambassad/residenset i Stockholm.

Ambassadör Maimo Henriksson inledde evenemanget med ett anförande om Norden och det nordiska samarbetet. Därpå följde medaljutdelningen. Prisutdelare LF-ordförande Björn von Sydow erinrade sig i talet till medaljmottagaren att Letterstedtska föreningens donator Jacob Letterstedt föddes 1796 och var till sitt ursprung bondson från Östergötland. I barndomen fick han inte gå i skola, utan både sin bildning och sin förmögenhet fick han skapa själv. Han for till Kapstaden och grundlade med kvarnrörelse och omfattande spannmåls-handel en förmögenhet. Ett officiellt erkännande fick han 1841, då han utnämndes till svensk-norsk konsul. Sedermera blev han också generalkonsul. Som sådan förvärvade han säkerligen en betydande erfarenhet av praktiskt nordiskt samarbete. Detta kan i sin mån förklara hans önskan att främja vetenskap, konst och industri inte bara i Sverige utan genom samverkan i hela Norden. Kort före sin död 1862 gjorde Jacob Letterstedt en för hans levnadstid förhållandevis stor donation, på vilken Letterstedtska föreningens verksamhet grundas.

Sedan år 1981 utdelas en gång om året Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj. Medaljen tillfaller en person som gjort en särskilt framträdande insats för att främja det nordiska samarbetet. 2024 är således den 44 gången medaljen delas ut.

Medaljmottagare från Finland på senare år är minister Jan-Erik Enestam, fd. chefredaktören Janne Virkkunen och fd. minister Erkki Tuomioja.

Motiveringen från Letterstedtska föreningens huvudstyrelse för medaljen 2024 till Stina Ekblad:

”Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj för 2024 tilldelas Stina Ekblad, Finland. Genom sin långa karriär på svenska har Stina Ekblad bevarat sin öst-erbottniska grundton, vilket på ett fint sätt visar på mångfalden inom det nordiska språkområdet. Samtidigt har hos spelat många av sina roller på perfekt danska. Hennes scennärvaro och förmåga att tilltala sin publik, såväl på stora som små scener, gör henne till en av de främsta inom sitt skrå. Stina Ekblad personifierar en stark nordisk identitet, och hennes karriär saknar motstycke i detta hänseende.”

I ett påföljande samtal mellan Stina Ekblad och kulturrådet vid ambassaden Pasi Myöhänen framkom att Stina Ekblad uppfattar sig som finsk trots att hon levt så länge i Sverige. Stina Ekblad framförde att hon inte talar finska så bra men att det språket och den kulturen är en stabil grund att stå på. Hon citerade sin mentor den finlandssvenska skådespelaren Birgitta Ulfsson, som menade att man är ”finsk i sitt väsen, du är finne”.

Evenemanget avrundades med ett samkväm med samtal om Norden och det nordiska samarbetet.

Lena Wiklund

*Björn von Sydow, Stina Ekblad
och Maimo Henriksson.*

Tacktal

"Det sads hon fått medalj också

Det spordes snart att hon fått två,"

tänkte jag lite högmodigt i vintras, när Pro Finlandia-utmärkelsen förlänades mig. Och ja, mycket riktigt, ett par månader senare tillföll mig ytterligare en pränika av hög karat och dignitet, nämligen Letterstedtska föreningens nordiska förtjänstmedalj. Är jag månne i medaljåldern?

När man tilldelas medalj, utmärkelse eller stipendium utdelat i någons namn hör det väl till god ton att man tar reda på en smula om människan bakom omtanken. I dagens värld har vi ju Wikipedia, som snabbt vidareför häpnadsväckande fakta om ett levnadsöde som, vilket vi hörde, verkar ha varit brokigt. Jag fäste mig vid detaljen om att Jacob Letterstedt själv uppger att utsikten till ordnad ekonomi vägde tungt, när han ingick äktenskapet med modern till en arbetskamrat, och att misstron mot honom verkade varit stor inom hustruns sociala omgivning. Möjligen fanns det fog för det, eftersom han var 17 år yngre och bröllopet skedde endast en och en halv månad efter deras första möte. Letterstedt verkar dessutom ha ansett att hennes sydafrikanska egendom var hennes största attraktion. Men det här kanske bara är Wikipediaskvaller. – Hursomhelst verkar han ha varit en hedersman vad gäller att tänka på efterkommande och eftertider.

Tack, bästa Jacob Letterstedt, för medaljen som pryds av ditt namn, och för att du lade grundplåten till den utomordentliga *Nordisk Tidskrift*, till generösa anslag till utmärkta utövare, och det välbehövliga översättarpriset. Och tack, Letterstedtska föreningen, för att ni tänkte på mig.

Min österbottniska grundton har jag bevarat, står det i motiveringen. Jag är född i Finland, mitt modersmål är en österbottnisk dialekt, således en regional variant av svenskan, och det var inget medvetet val att behålla den tonen, utan en naturnödvändig självklarhet: jag såg ingen anledning att försöka lägga mig till med en annan prosodi bara för att jag flyttade till ett land där mitt språk var

huvudspråk. – Men jag är utbildad på danska i Danmark och har därför en särskild inifråntillgång till det språket som jag är mycket tacksam för. I det utomordentliga Norge, där man förstår och gärna hör svenska, har jag arbetat många gånger, främst som lyrikrecitator, och förstås har jag med glädje uppträtt både på Island och Färöarna, och förbereder som bäst en nordatlantisk turné till sommaren. Överallt känner jag mig på ett särskilt sätt hemma, så den här förtjänstmedaljen har så att säga landat på rätt bröst, även om jag blev uppriktigt förvånad, som man väl egentligen alltid blir när något ärofyllt tillkommer en, om man inte är av den sorten som ständigt går omkring och förväntar sig uppmärksamheter. En sådan sort är inte jag, även om jag som sagt ett kort tag i vintras var litet högfärdig.

Min hemkänsla i det nordiska handlar mest om ljuset och om de välbekanta klangerna i språken som talas här. Jag blir barnsligt glad när jag kommer till Island och möts av skylten Vælkumin Heim. Jag tycker om att upptäcka att en skata är en sjura på nynorska, precis som i min hemdialekt. Hon blev haj! Skriver Carl Jonas Love Almqvist i *Drottningens juvelsmycke*, och så sa vi ju också hemma när vi blev förskräckta. På isländska heter dikt ljod och avslöjar att poesi och lyrik är franska, dikt tyska, men att själva sucken som stiger ur ett hjärta härhemmavid och formas till ljuv språklig form helt enkelt är – ljud. Språken förenas av hemliga mycelier, och djupt i valven ligger finskan och mullrar och skickar upp starkt doftande rotskott, som färgar av sig på de spröda skandinaviska kronbladen. Språket är blodet som pulserar i oss, språket är skelettet som bär oss. Redan Kalevala beskriver språket som en kroppsdel:

Orden saftar sig i munnen
Sägner samlar sig och faller
Far som forsar över tungan
Tillrar mellan mina tänder.

Att få medalj är en särskild sorts ära. Det är en ära som kommer oväntat och överraskande, som från en annan tid. Det är att bli allvarsamt smyckad och att för en stund få känna sig delaktig i sköna och sällsamma traditioner. Jag är en mycket stolt mottagare av Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj och stolt över att bära alla de nordiska färgerna, i mitt språk och i mitt väsen.

Tusen tack!

Stina Ekblad

”JAG TRIVS PÅ DE STORA SCENERNA”

Samtal med Stina Ekblad, finlandssvensk och skådespelare

Stina Ekblad hör till Nordens främsta skådespelare och 2024 tilldelas hon Letterstedtska föreningens nordiska förtjänstmedalj. Vad innebär det att vara Dramaten-skådespelare? Hur förbereder man sig inför en ny pjäs? Hur kommer teatern utvecklas i framtiden?

NT:s huvudredaktör Lena Wiklund har samtalat med Stina Ekblad.

Stina Ekblad är född 1954 i Solf i Österbotten, Finland. Hon växte upp på en liten bondgård med några djur, skog och jord, en typisk uppväxt på landet med mamma, pappa och tre syskon. Hemma hade hon inte så mycket kontakt med kulturen. Så skolan, med fantastiska lärare, var viktig. Skolbiblioteket var hennes tempel. Där kom hon tidigt i kontakt med musiken och poesin, kulturupplevelser som blev helt avgörande för hennes framtid.

Teaterintresset väcktes tidigt. Hon ville uttrycka sig, hade ett behov av gestaltning. Den första längtan hon formulerade för sig själv var att bli författare. Det var något som kändes möjligt i uppväxtmiljön i Österbotten, där finkulturen var avlägsen. En författare behövde inte mer än en penna och ett stycke papper, det kunde vem så helst få tag i. Dyrare var det att spela piano eller dansa balett, vilket hon också drömde om. Eller måla, eftersom man behövde duk och färger. Men att skriva kostade inte mycket. Dessutom var Österbotten ett land av författare. Där fanns Lars Huldén och Gösta Ågren, och innan dess Johan Ludvig Runeberg och Zacharias Topelius. Det fanns en aura kring författarna, de var något speciellt, hon beundrade dem.

– Teatern kom således till mig via skrivandet och lyriken. Sedan, när jag förstod att man inte behövde skriva själv utan man kunde gestalta någon annans ord - då insåg jag att jag kunde bli skådespelare. Dessa tankar hade jag redan i tioårsåldern.

Stina Ekblad genomförde sin utbildning vid Odense Teaters elevskola. Hon ville bort hemifrån och gärna till Danmark där hon vistats som ung. Hon letade upp olika folkhögskolor och gjorde ansökningar. Valet föll på skolan i Odense. Tiden där beskriver hon som ”att när man är ung så är man mjuk som ett ungt träd och man blir otroligt präglad av det som händer med en”.

*Stina Ekblad.
Foto: Micke Sandström,
Dramaten.*

Åter till det svenska språket

Du var anställd vid Stockholm stadsteater 1980-1988. Vad var utmärkande för de åren?

– Det var en glädje att komma tillbaka till svenska språket, och det var en anledning till att jag ville lämna Danmark. Så jag åkte till Finland först och spelade där i en monologföreställning som gästspelade i Stockholm och där-
efter blev jag erbjuden en tjänst på Stadsteatern. De åren arbetade jag mig in i det svenska uttrycket igen. Det var viktiga år med möten med regissörer och skådespelare som jag beundrat på avstånd, det var en förmån att nu få arbeta med dem. Att få återvända till svenskan igen, svenskan som ett uttryck på scenen, det var viktigt och roligt.

Du var också några år verksam som lärare vid Teaterhögskolan i Stockholm. Hur var det att undervisa där?

– Min främsta förmåga är skådespelarens, jag är inte regissör och inte pedagog. Men jag har en förmåga att vidareföra kunskap, det märkte jag nog. Jag tyckte också om att möta dessa unga skådespelare och utveckla mig själv tillsammans med dem. Jag är tekniskt intresserad så vi arbetade med det, jag tycker det är gravt försummat, det räcker inte med begåvning. En del av teaterarbetet är att leva sig in i, känna sig in i, använda sin lekfullhet och fantasi. Men du håller inte i yrket mer än några år om du inte har en teknik att luta begåvningen på. Men jag spelade teater samtidigt med undervisningen, och studenterna var med rätta krävande, så det var arbetsmässigt kämpiga år.

Dramaten – många förebilder och roller

Från 1987 hade du engagemang vid Dramaten i Stockholm. Vad är särskilt med att vara knuten till den scenen?

– När man är så gammal som jag är så har man, om man haft turen, haft många roller. Det fanns många underbara skådespelare bland det gamla gardet på Dramaten: Anita Björk, Sif Ruud, Margaretha Krook, Jan-Olof Strandberg, Ulf Johansson, Allan Edwall, Erland Josephson. Det var en stor sak att få arbeta med de bästa från den generationen som hade så mycket kunskap och erfarenhet. Sedan var det stort att få komma till den fina teatern. På Dramatens stora scen har jag verkligen känt mig som hemma, jag har alltid trivts på stora scener. Jag var anställd på Dramaten tills jag gick i pension 2022, det blev 35 år. Jag har dock inte varit där varenda dag och varje år, men det har varit min fasta arbetsplats även om jag stundom varit tjänstledig för andra projekt.

– Det finns hur mycket som helst att säga om Dramaten-åren. Men kort sagt: jag har älskat Dramaten-huset och traditionerna, jag har älskat klassikerna som Strindberg, Ibsen, Shakespeare, Molière. De har varit min största glädje, de har gett mig mest. Men jag har också fått ta del av förnyelse av teatern, och förankra dramatiken i den tid som är nu. Där är skådespelarna ett viktigt instrument för de är ju i sin tid, bara genom att leva och vara kropp i nuet, med sitt språk, sin historia och sin förankring i samhället idag. Jag är traditionsälskare så jag får passa mig ibland för att inte bli för konserverande. Jag kan reagera på nymodigheter, då jag tycker det behövs förankring i traditionen. Jag är kritisk till mycket av dagens teater eftersom jag upplever att skådespelarens gestaltande arbete trängs undan till fördel för regivisioner, aktivism och svårartat och ängsligt flirtande med film. Så det var också en av anledningarna till att det passade bra att för ett par år sedan gå i pension från Dramaten, för jag känner starkt att jag helt enkelt är omodern. Jag har dock inte slutat arbeta utan har andra engagemang, just nu en film och en turné med Edith Södergrans dikter med musik i Danmark.

Ögonblickets konst

Vad är skillnaden mellan att verka på stora och små scener?

– I princip är det samma sak. Det är tekniken som skiljer. På en stor scen måste du anpassa dig mer efter rummet, vid en inspelning anpassar du dig för kamerans öga. Själva glöden och viljan i framställningen är densamma.

– Jag gör gärna udda saker, till exempel en liten konstig roll i en liten märklig studentfilm. Eller något smalt program i en kyrka eller i ett bibliotek. Jag älskar att sätta mig på tåget, komma till ett nytt ställe, möta en ny publik, prova ett nytt rum, bo på hotell och sedan åka hem. Det är givande att få undersöka hur olika texter fungerar i olika sammanhang, också inför en publik som inte är så van vid lyrik och dramatik. Det udda har blivit min specialitet, vid sidan av det traditionella på de stora scenerna.

– Teatern är ögonblickets konst – det är bara i ögonblicket som teatern kommer till, sedan är det förbi och ett nytt ögonblick kommer. Vi spelar för publiken i rummet, inte för någon närbild eller folk långt borta. Därför kan vi skådespelare tycka mindre om att föreställningar spelas in.

Hur skulle du själv beskriva din profil som skådespelare?

– Jag utgår alltid i mitt arbete från texten och ordet. Det kanske låter självklart men det finns många olika sätt att närma sig en pjäs på. Ju mer vardagligt, modernt språk, eventuellt med slang, som en gestalt pratar desto svårare har jag det, för jag undersöker, smakar på och provar orden, frågar mig ”varför säger den här gestalten så här?” Jag är mer hemma med de klassiska tolkningarna, känner mig mer tillgjord när jag ska tala ”vardagssnack”. Det har ju mina arbetsgivare också märkt så jag får egentligen inte roller som kräver att man är en ”modern nutidskvinna i en cool nutidsvärld”.

Förberedelserna

Hur förbereder du dig för arbetet med en pjäs?

– Efter att jag utgått från texten och ordet så söker jag kroppen, för utan kropp är texten inte teater, texten måste genom kroppen. Sökandet görs tillsammans med medspelare, regissör och sammanhanget.

– Jag tittar inte så mycket på tidigare versioner av pjäser som jag ska spela, men det kan säkert variera från skådespelare till skådespelare, kanske de unga gör det mer.

– Inför själva entrén på scen är förberedelsen en ”nollställning”. Man är så fylld av repetitionsarbetet och texten, så om man tar med sig allt det in på scen så blir man nervös. Jag brukar fråga mig när jag ska göra entré: ”Jag undrar vad som ska hända nu?”. Om man spelar en pjäs femtio gånger så är det klart att det finns skillnader i varje framträdande men man behöver samma ”nollställning” innan man går in på scenen.

Vad är ett optimalt repetitionsarbete?

– Att man i processen får vara en vidöppen människa. En skådespelare måste samtidigt vara väldigt känslig och samtidigt väldigt okänslig. Att enbart vara känslig duger inte, då går man sönder. Att hitta den där balansen är en alldeles särskild konst.

– Ett repetitionsrum behöver vara tillåtande och ha en bra arbetsledare. Det värsta jag vet är ett kreativt kaos. En del tycker om det, mig passar det inte alls. Jag är noggrann, jag är teknisk, går på orden och detaljer, läser gärna pjäsen på olika språk. Jag vill inte intellektualisera, jag vill inte diskutera, jag vill prova, med kroppen, på golvet. Men det måste finnas en arbetsledare, en regissör, som kan hålla i skapandet. Det värsta jag vet är en regissör som säger "Vad tycker du?" Jag vill att regissören ska säga "Gör så här!" Och så gör jag det, eller något helt annat, så får han eller hon svara på det. Det är ett kreativt arbete som fungerar för mig.

Hur mycket är man ett verktyg för någon annans text som skådespelare?

– Det är ju det man är. Man är ett instrument som spelar någons musik. Men man är också sitt eget instrument och jag älskar ögonblicken då jag klingar i precis rätt tonart som tonsättaren, alltså författaren, har tänkt. Därför är jag heller inte någon god improvisatör, jag älskar form. Jag älskar att inom formens tvång hitta friheten. Musik, dans har samma förutsättningar att vara verktyg för kompositörer, koreografer. För mig har formen alltid passat perfekt. Jag har massor av fantasi men inga idéer, dem får någon annan ha.

Vardagen

Kan man bli trött på en pjäs?

– Ja, absolut. Men även om man har det tufft privat med sjuka barn, separation eller andra saker så måste man stå upp varje kväll, uppdraget är att spela teater. Precis som andra måste gå till jobbet varje dag.

Läser du recensioner?

– I perioder har jag valt bort att läsa dem. Stryliga ord har en tendens att fastna och störa arbetet. Och så vet jag ju faktiskt att det inte finns någon recensent som vet mer om mitt arbete än vad jag själv gör. Jag vet att jag kan teater. Jag har aldrig ljugit på scenen, och det är för mig det stora kriteriet. Att gå in på scenen och ljuga, göra sig till, vara osann mot sig själv, det måste vara fruktansvärt.

Har det en särskild kvalitet att vara finlandssvensk skådespelare i Sverige?

– Jag vet att vissa roller gått mig förbi för att jag pratar som jag gör. Men jag vill inte tala rikssvenska, jag har alltid tyckt att det skulle kännas lite konstigt att ändra mitt språk. Finlandssvenskan passar också bra i de klassiska pjäserna eftersom det språket är så tydligt, det är ett bra scenspråk. Ibland kan det nog vara en nackdel med mitt språk eftersom min röst känns igen, alla vet att det är jag.

TV och film – om att bli bortklippt

Du blev folkkär som obducent i Kurt Wallander-deckarna i TV och som Ismael i storverket Fanny och Alexander. Hur har det påverkat dig att vara så brett känd?

– Jag tror nästan inga skådespelare ser på sig själva som folkkära eller brett kända, förutom kanske de mest självupptagna. Man går inte runt och föreställer sig att man ska bli igenkänd. Jag tänker aldrig på det. Jag blir inte heller så igenkänd, jag är bra på att inte synas. Men ibland kommer någon fram och tackar för att de sett mig i en roll, och då är det oftast för rollen som obducent i kriminalserien Wallander. Det känns ganska absurt att bli igenkänd för små minutsnuttar i en TV-serie med tanke på den tid jag lagt ner på mängder av klassiska roller på teatern, men det är villkoren och jag accepterar dem förstås.

Vad är skillnaden att stå på scen och medverka i film och TV?

– Teatern är mer teknikkrävande och fysiskt. Framför kameran däremot får man skruva ner allting. På film och i TV är man mer i händerna på regissören. Du kan bli bortklippt, det kan läggas på musik under din scen som du inte visste om innan, medspelare kan hamna i närbild medan dina egna repliker bara hörs. På film och i TV har skådespelarna mycket mindre kontroll.

Musiken är främsta konstformen

Finns det några utmärkande roller som särskilt berört dig?

– Generellt alla Shakespeare-roller. En del föreställningar har inte varit så bra, andra fantastiska. Men Shakespeare har alltid vara en berikande glädje, hans pjäser har varit mitt livs universitet. Jag tycker om stora texter för det första, och sedan goda kreativa sammanhang med konstnärer.

– Om jag ska välja en tonsättare, en bildkonstnär och en skribent som står över alla andra så skulle jag säga Bach, Rembrandt och Shakespeare. Man skulle kunna leva ett helt liv med dessa tre. Där finns allt. Shakespeare är helt unik och makalös och jag återvänder ständigt till hans texter.

– Annars har jag haft särskilt inspirerande möten med stora regissörer som Mats Ek som jag arbetat med många gånger. Hans intresse för formen har betytt mycket för mig, och med honom har det förstås legat nära till hands eftersom han är koreograf.

– Ingmar Bergman är en annan inspiratör, han var också mycket intresserad av en föreställnings yttre uttryck, dessutom en mästare på att tolka själens hemligaste rörelser, och mycket musikalisk.

– Den främsta egenskapen hos alla konstnärer är enligt min mening en musikalitet. Inte i meningen att kunna spela ett instrument, utan som ett förhållningssätt till tillvaron. Det hade Bergman som ingen annan.

– Musik är förresten nummer ett bland alla konstformer över huvud taget, hela världen är musik. Det är Guds språk på jorden, hjärtats slag, det vi förhåller oss till.

Finns det några särskilda premisser med att vara kvinna i teatervärlden?

– Som kvinna tvingas man tyvärr förhålla sig medvetet till utseende och åldrande. Det retar mig och jag har alltid försökt vara tydlig med att bära mina år som smycken, inte som något man ska skämmas över. Botoxhysterin tycker jag också är helt vidrig. Skådespelare med stelnade, förljugna ansikten vill vi väl inte ha? Eller vill vi? Ibland undrar jag. Dramaten har fin tradition att ha många äldre skådespelare. En ung figur kan också spelas av en äldre skådespelare. I *Spöksonaten* spelade jag till exempel den gamla gubben Hummel. I *Köpmannen i Venedig* spelade jag Portia, en ung flicka fast jag var över femtio år. I *Utvandrarna* spelade jag Kristina som är tonåring i början av pjäsen och jag minns att jag fyllde sextio år under spelperioden.

– Det uppluckras allt mer, utseende, ålder, kön med mera bestämmer inte längre vilka roller man kan få. Mångfalden gör teatern rikare, bättre.

– Men det är klart att man kan råka ut för saker om utseende och kön. För att undgå det behöver man vara stark och vila i sin egen person. Jag har personligen i mitt arbete aldrig blivit illa behandlad eller ifrågasatt på grund av min ålder eller mitt utseende.

Priser och biografi

Du har fått Guldbaggen, Thaliapriset och Svenska Akademiens teaterpris. Nu senast två medaljer, Pro Finlandia medaljen och Letterstedtska föreningens medalj. Vilken roll spelar priser?

– Priser spelar roll för att de är ett kvitto på att någon har sett dig, och man känner sig betydelsefull, uppskattad, de höjer ens självförtroende och status. Men de betyder inte att man blir en bättre konstnär. Och det är ju det man strävar efter, att bli bättre, göra något rikare, sannare, större. Finslipa och nyansera sig och bli klokare. Man blir inte bättre som artist på grund av priser men det är en glädje och det är roligt att få bli glad – åtminstone för en stund.

Du har publicerat dikter och självbiografi "Här brusar strömmen förbi" (rec. NT 1/21). Hur var det att arbeta med den?

– Jag fick idén för länge sedan att jag skulle skriva en bok som utgick från dikter som är betydelsefulla för mig. Det var inte ursprungligen meningen att det skulle bli en självbiografi. Men när jag började skriva så märkte jag att det handlade mycket om mitt eget förhållande till dikterna och på vilken plats jag hade varit på i livet när de betytt som mest. Så då bestämde jag att det här ska få handla också om mig själv. Jag reste bort och skrev i ensamhet, slängde, blev illa till mods när det blev för personligt. Det är en avvägning mellan det personliga och att ändå vara sann i sin berättelse, jag ville inte gå in på detaljer i mitt liv. Det tycker jag väldigt illa om i vår tid, att allt om alla ska vara tillgängligt alltid.

Att spå om framtiden

Om du som ett drömscenario skulle få välja scen/filminspelning, manus, regissör och medspelare, vad skulle det vara?

– Jag skulle välja scentheater, Eugene O'Neills pjäs *Lång dags färd mot natt* och medspelare Rolf Lassgård. Han och jag skulle ha gjort den pjäsen på Dramaten men det blev inte av. När det gäller regissörer så finns det hur många som helst som skulle vilja göra den pjäsen. Men teaterscenen är inget jag längre suktar över utan jag är ganska nöjd med att inte behöva repetera och spela varje kväll.

Hur kommer teatern utvecklas framöver?

– Jag tycker att teatern befinner sig i en period där skådespeleriet inte längre är i fokus och det sörjer jag över. Ofta ser man idag också "versioner" av texter, en "version" av *Kung Lear*, en "version" av *Onkel Vanja*. Helt okej, om det är gjort med stil, men jag är ganska trött på sönderklippt teater, teater där regissören övertydligt proppar in sina egna åsikter och låter dem väga tyngre än författarens ord. Konserter passar mig bättre nuförtiden.

Stina Ekblad. Foto: Mats Bäcker.

– *När du möter unga, hur kan du förklara varför de ska spela teater eller komma som publik till teatern?*

– Teatern är ett av få ställen där man idag kan se riktiga levande människor mötas i en riktig levande överklighet. Det är kött och blod, riktiga röster, riktiga svettpärlor och andetag. Det är teaterns helt unika gåva till oss. Till ungdomar som önskar introduktion till teatern skulle jag rekommendera Tjechovs pjäser: *Körsbärsträdgården*, *Onkel Vanja*, *Måsen*. Originalpjäserna, inte versioner av dem! Det är skådespelarpjäser där aktörerna får visa vad skådespeleri faktiskt är. Tjechov är undertextens mästare, med tankar, känslor, associationer, minnen.

– Valv på valv öppnar sig.

Lena Wiklund

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

ANDERS LJUNGGREN TILL MINNE

Anders Ljunggren. Foto: familjefoto.

Anders Ljunggren (1951-2024) har lämnat oss. Som krönikör i *Nordisk Tidskrift* 2004-2024 var Anders Ljunggren känd för *NT* läsekrets. Han levererade krönikor med aktualitet och bred spännvidd i många ämnen: Samordnad krisberedskap, Arktis i storpolitiken, utrikesministermöten, språkförståelse, penningpolitik, flyktingkrisen, äldre medborgares villkor, Norden och EU. Inläggen genomlystes av bred kunskap och analytisk förmåga, välavvägda i det pågående samtalet om Norden och det nordiska samarbetet. Sammanlagt blev det 82 krönikor, en formidabel insats. Hans första krönika infördes i *NT* 1/2004 och handlade om att

Nordiska investeringsbanken skulle få tre nya baltiska medlemmar. Den sista krönikan infördes i *NT* 2/2024.

2017 fick Anders Ljunggren Letterstedtska förtjänstplaketten för sina insatser som *Nordisk tidskrifts* krönikör. Att vara krönikör i *NT* kan liknas vid ett långt äktenskap. Hans företrädare var fd ministern och ordf. i LF norska avdelning Helge Seip, som svarade för krönikorna 1975-2003. Efterträdare är Johan Strang, prof. vid CENS – Centrum för Nordenstudier i Helsingfors.

Anders Ljunggren tillträdde som ledamot i LF huvudstyrelse 2019. Utmärkande var hans engagemang och initiativrikedom.

Anders Ljunggren hade en lång och framgångsrik yrkesbana inom politiken och diplomatin. Han var bl.a. ordförande i Centerns ungdomsförbund och statssekreterare under regeringen Bildt 1991-1994. När centerpartiet samarbetade med den socialdemokratiska regeringen om den ekonomiska politiken 1995-1998 arbetade Ljunggren som sambandsman på finansdepartementet. Han hade också ledande uppdrag i flera statliga utredningar.

Anders Ljunggren var andreman vid svenska ambassaden i Helsingfors 2006-2009 och blev 2009 ambassadör vid svenska ambassaden i Reykjavík. Mellan 2013 och 2018 var han ambassadör i Tallinn. Han var generalsekreterare för Föreningen Norden, ordförande i Föreningen Norden i Stockholm samt ordförande för Nordens folkhögskola Biskops Arnö.

Den 7 oktober 2024 avtackade Letterstedtska föreningen och *Nordisk Tidskrift* Anders Ljunggren för hans insatser i Huvudstyrelsen och tidskriften vid en lunch med LF-ordförande, NT-huvudredaktör och -sekreterare samt på initiativ från Anders Ljunggren gäster från Biskops Arnö samt äkta maken Barbro Allardt Ljunggren. Lunchen utvecklades till ett mindre seminarium med livliga diskussioner om Norden och det nordiska samarbetet.

Letterstedtska föreningen och *Nordisk Tidskrift* minns en kär vän och kollega. Vi kommer sakna Anders Ljunggrens röst i tidskriftens spalter.

*Björn von Sydow, LF ordf.
Lena Wiklund, LF sekr. och
huvudredaktör Nordisk Tidskrift*

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Styrelser och medlemmar 2024

*Den svenska avdelningen 2024**I. Styrelse* (som tillika är föreningens huvudstyrelse)*Ordförande:* fd. talman Björn von Sydow*Sekreterare:* fil. kand. Lena Wiklund*Medlemmar:*

fd. forskningsassistent Birgitta Agazzi

fd direktör Britt Bohlin

professor Elina Druker

professor em. Lars-Åke Engblom

fd. kanslichef Eva Smekal

professor em. Fredrik Sterzel

professor em. Bengt Sundelius

fd. generaldirektör Per Thullberg

professor em. Gunnar Öquist

II. Övriga medlemmar:

fil. dr Jan A. Andersson

fd. ambassadör Kerstin Asp-Johnsson

professor. em. Hans-Gunnar Axberger

samepolitiker Lars-Anders Baer

direktör Percy Barnevik

fd. ambassadör Mats Bergquist

fil. dr Kersti Blidberg

redaktör Christer Blomstrand

fd. riksdagsledamot Sinikka Bohlin

professor Dan Brändström

professor Ulla Börestam-Uhlmann

professor Ulla Carlsson

redaktör Elisabeth Crona

professor Lars-Erik Edlund

författare Kerstin Ekman

professor em. Lennart Elmevik

fd. riksteaterchef Birgitta Englin

professor em. Lars Engwall

fd. landshövding Eva Eriksson

litteraturskribent och -kritiker Therese Eriksson

direktör Bertil Falck

fil. mag. Catharina Grünbaum

professor em. Bo Gräslund
professor em. Gunnel Gustafsson
professor Harald Gustafsson
fd. museichef Elisabet Haglund
fd. minister Anna Hallberg
redaktör Anna Hedelius
professor Karin Helander
översättare Ylva Hellerud
fd. statsråd Mats Hellström
fil. lic. Nanna Hermansson
professor em. Yvonne Hirdman
överste Bo Hugemark
fil.mag. Maj-Britt Imnander
lantbrukare Olof Irander
professor Karl Magnus Johansson
docent Ann-Cathrine Jungar
vissångerska Hanne Juul
redaktör Inger Jägerhorn
professor Lars-Gunnar Larsson
fd. folkhögskolelärare Ingmar Lemhagen
ambassdör Anders Lidén
verkställande direktör Lena M. Lindén
redaktör Bengt Lindroth
folkhögskolerektor Mats Lundborg
fd. folkhögskolerektor Ingegerd Lusensky
professor em. Lars Lönnroth
författare Azar Mahloujian
fd. styresman Christina Mattsson
professor Torbjörn Nilsson
professor em. Erling Norrby
fd. fonddirektör Britta Nygård
fd. universitetslektor Lars-Olof Nyhlén
redaktör Sture Näslund
fd. riksdagsledamot Berit Oscarsson
fil.dr Stina Otterberg
fd. högskolerektor Ingegerd Palmér
fd. direktör Ewa Persson Göransson
professor Torsten Persson
fd. stadsjurist Inger Ridderstrand-Linderöth
fd riksdagsledamot Gabriel Romanus
fd. chefredaktör Arne Ruth

departementssekreterare Carolina Sandö
fil. dr Ingrid Sjöström
fil. kand. Jacqueline Stare
professor em. Stig Strömholm
professor Astrid Söderbergh Widding
fd. museichef Solfrid Söderlind
professor Sverker Sörlin
översättare John Swedenmark
professor em. Daniel Tarschys
docent Caroline Taube
professor em. Ulf Teleman
skådespelare Solveig Ternström
fd. landshövding Göran Tunhammar
professor em. Sven Tägil
professor Ingela Wadbring
fonddirektör Mats Wallenius
ambassadör Hans Wallmark
professor em. Erling Wande
univ. lektor Jacob Westberg
professor em. Boel Westin
fd. folkhögskolerektor Birgitta Östlund Weissglas

Den danske afdeling 2024

I. Bestyrelse:

Steen Adam Cold, kontorchef (form. og sekr.)
Jørn Lund, prof.
Bergur Rønne Moberg, universitetslektor (repr. det færøske sprog)
Torben Kornbech Rasmussen, afd.dir.
Bente Scavenius, kunstanmelder
Henrik Wivel, dr. phil
Marianne Zibrandtsen, gymnasirektor

II. Øvrige medlemmer:

Anders Ahnfelt-Rønne, teaterchef
Lisbeth Bonde, kulturjournalist
Henrik Borberg, forlagschef
Mogens Dahl, dirigent
Karin Elsubudottir, dir.
Jan Garff, museumsinspektør
Rasmus Glenthøj, universitetslektor
Lars Handesten, universitetslektor
Jens Morten Hansen, statsgeolog

Arne Hardis, politisk redaktør
Hulda Zober Holm, forf. (repr. det grønlandske sprog)
Kristian Hvidt, dr. phil.
Carsten U. Larsen, arkæolog
Annette Lassen, universitetslektor
Me Lund, teateranmelder, forf.
Ingrid Markussen, prof.
Knud Michélsen, universitetslektor
Mai Misfeldt, litteratur-/ kunsthistoriker
Erik Skyum-Nielsen, universitetslektor
Eva Pohl, kunst/litt. anm.
May Schack, litteraturanmelder
Claus M. Smidt, seniorforsker
Karen Skovgaard-Petersen, dir.
Ditlev Tamm, prof.
Gorm Chr. Tortzen, universitetslektor
Marja Vasala-Fleischer, adm ambassadesekr.
Kathrine Winkelhorn, kulturproducent

Den norske avdelinga 2024

Leiar: Professor Hans H. Skei
Nestleiar: Cand philol seniorrådgevar Torbjørg Breivik
Revisor: Cand. polit seksjonsleiar Jarle Skjørestad
Sekretær: Jan Kløvstad
Øvrige medlemmer:
Cand econ Bjørn Andreassen
Professor Eyvind Elstad
Historikar og direktør Bård Frydenlund
Dagleg leiar Karianne Bjellås Gilje
Tidl. stortingspresident og statsråd Kirsti Kolle Grøndahl
Professor Svein Harald Gullbekk
Forskar, historikar og forfattar Ruth Hemstad
Dagleg leiar Eva Jakobsson-Vaagland
Sekretariatsleiar Kjell Myhre Jensen
Omsetjar Tone Myklebost
Historikar Morten Nordhagen Ottosen
Generalsekretær Anne-Merethe K. Prinos
Professor Kari Anne Rand
Professor Tore Rem
Professor Håkon Roland
Redaktør Hilde Sandvik

Professor Tone Selboe
Professor Anne-Kari Skarðhamar
Forfatter og journalist Harald Stanghelle
Sekretariatsleiar og historikar Bjørn Arvid Steine
Forfattar Arild Stubhaug
Professor Arne Torp
Direktør Åse Wetås

Avdelningen i Finland 2024

Ordförande: Professor Peter Stadius
Vice ordförande: Pol. mag. Guy Lindström
Sekreterare: Fil. dr Sophie Holm

Övriga medlemmar:

Professor Pauline von Bonsdorff
Råd för internationella ärenden Mari Herranen
Sakkunnig internationella frågor Anna Kiiskinen
Docent Lars-Folke Landgrén
Professor Kristina Lindström
Professor em. Mirja Saari
Docent Henrik Stenius
Vicehäradshövding Juha Väyrynen
Professor em. John Westerholm
Professor em. Seppo Zetterberg
Professor em. Anna-Maria Åström
Professor Maria Österlund

Isländska avdelningen 2024

Ordförande: Guðný Gerður Gunnarsdóttir, fd. stadsantikvarie
Sekreterare: Bryndís Sverrisdóttir, M.A. museologi

Övriga medlemmar:

Guðrún Gauksdóttir, docent
Margrét I. Ásgeirsdóttir, museichef
Páll Einarsson, professor
Sigrún Klara Hannesdóttir, fd riksbibliotekarie
Snjólaug G. Ólafsdóttir, fd expeditionschef
Úlfhildur Dagsdóttir, författare och litteraturvetare
Þorbjörn Broddason, prof. emeritus
Þór Magnússon, fd riksantikvarie
Þórarinn Eldjárn, författare

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Utdelade anslag 2024

*Svenska avdelningen 2024**Utdelade anslag 2024:*

Hanna Bornäs, Doktor, universitetslektor, Stockholms universitet, Sverige, Presentation av paper vid konferensen NYRIS (Nordic Youth Research Symposium), Tensions of Voluntariness and Coercion in Nagging Sex, Finland, (sek): 5.000

Sophia Desport, Doktorand, Nationella forskarskolan för bild- och slöjdpedagogik, HDK Valand, Sverige, Konferenspresentation, NERA (Nordic educational research association), Studie: "Sårbarhet i rörelse; om konstnärliga processer som möjlighetsrum i bildundervisningen", Sverige, (sek): 5.000

Hanna Ekström, Doktorand miljövetenskap, Lunds universitet, Sverige, Studiebesök forskningsgruppen Internationell skogspolitik, Helsingfors, (sek): 5.000

Nils Helgesson, Ordförande, Skeppsteknologsektionen FCS, Sverige, Konferens, NTHS, Norge (sek): 5.000

Cecilia Ljung, Fil. dr, Inst. för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet, konferensdeltagande 35. internasjonale feltrunologmøte, Norge (sek): 5.000

Maria Nilsson, Docent, Stockholms universitet, Sverige, Forskningsprojekt, Bildverifiering i krig: svenska och norska nyhetsmediers visuella bevakning av kriget i Ukraina, Finland, (sek): 5000

Ari Nykvist, Lektor i journalistik, Medier och journalistik, Linnéuniversitetet, Sverige, Studiebesök, Journalistikutbildningens utmaningar på 2020-talet, Sverige och Finland, (sek): 5.000

Ami Skånberg, Dr, Nordic Forum for Dance Research, Sverige, Konferens, Nordic Forum for Dance Research, Oslo, (sek): 5.000

Marie Vander Borcht, Doktorand, Chalmers tekniska högskola, Sverige, Konferensdeltagande med presentation, Språkkunskaper och synen på lärande i samband med undervisning på engelska, (sek): 5.000

Alice Widlund, Adjunkt, Föreningen Norden, Sverige, Seminarier med ungdomar, Faellesskab (Gemenskap), Danmark, (sek): 5.000

Marie Silkeberg, Författare, Enskild firma, Sverige, Diktsamling, En katedral av sorg, Norge, (sek): 5.000

Utställning/Föreläsning, Stories Concerning Heimaey, Erik Berglin, Konstnär, The Icelandic Photo Festival, Sverige, sek 5.000

Forskningsutbyte vid Nordisk konferens om jämförande forskning om Sverige och Norge., Heating Homes without Heating the Planet, Jens Ewald, Doktorand, Göteborgs universitet, Sverige, sek 5.000

Konstnårsresidens i Akureyri på Island, Konstnårsresidens och solouställning i Akureyri, genom Gil Artist residency, Lars Jonsson, Sverige, sek 5.000

Hagaskolan i Solna, studieresa och ett nordiskt utbytesprojekt på Island. Ett kulturellt utbyte mellan svenska och isländska elever, My Lundström, Klasslärare, Hagaskolan, Sverige, sek 5.000

Konferensdeltagande och presentation, NERA 2025, Nordisk konferens för utbildningsvetenskaplig forskning. Åsa Lyrberg, Universitetsadjunkt i pedagogik, Högskolan i Gävle och doktorand i specialpedagogik, Stockholms universitet, Sverige, sek 5.000

Presentation av forskning vid konferens, Framgångsrika migranter i arbetslivet, Annette Risberg, Professor, Malmö Universitet - Urbana studier, Sverige, sek 5.000

Vistelse som gästdoktorand vid Helsingfors universitet höstterminen 2024, Viktoria Strandberg, Doktorand i nordiska språk, Göteborgs universitet, Sverige, sek 5.000

Deltagande i Nordisk sommerlejr, Svenskt deltagande i lägerskola i Hilleröd, Karin Söderberg, Vänortskommittens ordförande, Föreningen Norden Karlskrona/Ronneby, Sverige, sek 5.000

Deltagande i konferens (historia) i Norge, The Landslov of 1274 - Multiple Perspectives, Maria Wallenberg Bondesson, Fil.dr, Sverige, sek 5.000

Bokprojekt, Dansk trädgårdskonst, Liselotte Fritz, Författare, Egen företagare, Sverige, sek 5.000.

Den danske afdeling 2024

Bevillinger 2024:

Platonselskabet, Danske Afd. Dets hverandearlige nordiske symposium, på Københavns Universitet. Rejsestøtte til udenlandske foredragsholdere: 10.000 kr

Jørgen Burchard, Dansk Vejhistorisk Selskab, for deltagelse i seminar i Saaremaa om bevarings- og funktionsspørgsmål vedr. historiske vej- og broanlæg: 4.500 kr

Joan Sole Mikkelsen, Skanderborg Brass Band, deltagelse i Nordisk Musikstævne på Færøerne, for fragt af instrumenter til 33 deltagere: 15.000 kr

Kamma Siegumsfeldt, administrator og projektudvikler ved Performance- og Dramaturgistudier ved Københavns og Århus Universiteter, for deltagelse i NOFODs Conference i Oslo om Gadeteateret i Norden og Baltikum 7.000 kr

Hanne Værum m.fl. ved Forskningscenter for Børns trivsel og forholdet mellem dagtilbud, skole og hjem, for 2 personers deltagelse i OMEPs internationale 2-dagesseminar i Kristianssand: 12.000 kr

Annette Frölich, speciallæge og arkæolog, for rejse til Færøerne for udredning af bispering fundet ved udgravning ved kongsbonddegården i Kirkebo: 4.000 kr

Carsten Bach-Nielsen, lektor i kirkehistorie ved Århus Universitet, for deltagelse i Nordisk Ikonografisk Symposium i Estland: 3.000 kr

Annemaria Borregaard, phd-studerende ved Rigsarkivet, for deltagelse i konference i Bodø i Norsk Netværk for forskning om funktionshæmning: 3.000 kr

Christana Andersen, musiker, Domino Ensemble, for deltagelse i festivalen "Summartonar" på Færøerne med nyskreven dansk musik: 4.000 kr

Simon Boeck, redaktør ved Selskabet for Østnordisk Filologi, for deltagelse med foredrag i seminar ved Jyväskylä Universitet om Middelalderens sprog i tekster på dansk og svensk: 4.000 kr

Lena Halskov Hansen, Det kgl. Biblioteks Folkemindesamling, for deltagelse med foredrag i seminar på Helsingfors Universitet om ethnomisikologi : 4.000 kr

Mathilde Schaldemose Buursink, for studieophold ved Universitetet på Svalbard, inden for arktisk marinbiologi og miljøforvaltning: 7.000 kr

Erik Niklasson, doktorand ved Rigshospitalets Center for Aktiv Sundhed, for studieophold ved Karolinska Universitetshospital vedr. immunohistokemiske metoder for fibertydning i muskelvæv: 7.000 kr.

Den norske avdelinga har tildelt 2024:

Kunstnar Emil Anderson, Oslo, til studiebesøk til organisasjonen Hosting Lands på Møn for å studere treårig kurator/kunstprosjekt for bruk av natur i kunsten. 4000 kr

Organisasjonskonsulent Karoline Askheim, Norsk Bibliotekforening, Oslo, til deltaking på konferansen Nordic Libraries Together i Helsingfors. 6000 kr

Sophie Emilie Bresson, Oslo, til deltaking på Metabolism Dag 2024 i København, med hjarte- og stoffskiftesjukdommar som hovudtema. 1500 kr

Forfattar Richard Bærug, Riga, til studiereise til Færøyane og Island for bokprosjektet Norden & Troen, oppfølgar til Makten & Troen frå 2021 om Aust-Europa. 10 000 kr

Førstekonservator Mattias Ekman, Østfoldmuseene, til å delta på forskerkonferanse 23.-26. oktober om herregårder ved Østersjøen. 5000 kr

Professor Eyvind Elstad, Oslo, til reiser i samband med to seminar i København om «Generativ kunstig intelligens i norsk og dansk skole: hvordan forberede lærerstudenter på en ny virkelighet?». 6000 kr

Vitskapleg assistent Ingrid Elise Fostervold og førsteamanuensis Mattias Bäckström, NTNU for studiereise til Umeå for kunnskaps- og erfaringsutveksling i undervisning i museologi mellom NTNU og Umeå Universitet. 8000 kr

Seniorkurator Denise Hagströmer, Nasjonalmuseet til studiereise til Helsingfors for skriving av kapittel i bok om nordisk designhistorie. 6000 kr

Arkitekt og journalist Odd Iglebæk, Fredrikstad, for deltaking på nordisk trebykonferanse i Åbo. 6000 kr

Kattas Figurteater AS ved dagleg leiar Henriette Grøtting Kihle, til nordisk turné med forestillinga «Virus – en fuge» i september-november 2025. 15 000 kr

Rådgiver Mari Vannes, Norsk Bibliotekforening til deltaking på konferansen Nordic Libraries Together i Helsingfors. 6000 kr

Professor emeritus Trygve Wyller, Oslo, til fire studiereiser til Göteborg for feltarbeid i Bergsjøen kyrkjelyd og organisasjonen Rosengrenska om illegale flyktningar og sosial integrering. 6000 kr

Ben Allport, Oslo, deltidstilsett ved Kulturhistorisk museum og Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo, til studiereise til ved myntsamlinga Nationalmuseet i København. 4000 kr

Forfattar Richard Bærug, Riga, til studieturar i Sverige og Danmark for den hybride reiseboka Norden & Troen. 8000 kr

Skodespelar og regissør Juni Dahr, Visjoner Teater, til møte i Helsingfors med performancekunstnar Reijo Kela og arrangørane av The Soiva Metsä (The Sounding Forest) Festival 2025, for å utvikle samarbeid om forestilling bygd på tekster av Nils-Aslak Valkeapää. 8000 kr

Landskapsarkitekt ph.d. Rannveig Søndergard Holm, Institutt for landskapsarkitektur ved NMBU Norges Miljø- og Biovitenskaplige Universitet, til studiereise til gravplassar i skog i Danmark og deltaking på gravplasskonferanse i Nyborg i april 2025. 6000 kr

Generalsekretær Ann Berit Hulthin, Norsk bibliotekforening, til deltaking på kongressen Next Library i Århus 2025. 4000 kr

Professor Nathalie Hyde-Clarke Humphries, Storbyuniversitetet OsloMet, til studietur til Arcada i Helsingfors for å samarbeide om en tverr-nordisk modell for betre integrering av minoritetsgrupper og internasjonale studentar i samfunnet og arbeidsmiljøet. 6000 kr

Arkitekt/journalist Odd Iglebæk, Fortidsminneforeningen i Norge, til studie- og reportasjereise til dei historiske trebyane Nystad, Åbo og Gamle Raumo med sikte på reportasje om historiske arbeidarbustader i Finland. 6000 kr

Ingrid Dobloug Roede, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, for reise til Stockholm for arkivstudier om den norske arkitekten Harald Hals' kontaktar med svenske fagmiljø, om byplanlegging, grensekryssande profesjonsfelleskap med meir. 5000 kr

Jan Kløvstad, Arendal, til studiereise til Åland 2024 for å oppdatere kunnskap om Åland, møte om komande 40-årsjubileum for Nordens Institut på Åland og intervju med leiande ålandske politikarar. 6000 kr.

Avdelningen i Finland utdelning av understöd 2024:

Lauri Alkki, Tammerfors, för deltagande i konferensen RADMA (Research and development management association) i Stockholm, 500 EUR.

Julia Fält-Nardmann, Dresden, för deltagande i IUFRO-världskongressen i Stockholm, 500 EUR.

Anton Granvik, Helsingfors, för deltagande i konferensen 9th Conference of The Scandinavian Association for Language and Cognition (SALC9) i Tromsø, 600 EUR.

Kirsi Keskinen, Jyväskylä, för deltagande i Nordiska Gerontologiska Konferensen (NKG 2024) i Stockholm, 500 EUR.

Emily Knott, Jyväskylä, för deltagande i 3rd Protistology Nordics Meeting i Uppsala, 500 EUR.

Aura Kostiainen, Jyväskylä, för deltagande i Nordiske Rettshistorikerdager 2024 i Bergen, 600 EUR.

Rinna Kullaa, Tammerfors, för ett forskningsbesök på Danska Försvarsakademien i Köpenhamn, 600 EUR.

Laura Leden, Helsingfors, för deltagande i konferensen New Voices in Children's Literature in Translation i Stockholm, 500 EUR.

Aura Nikkilä, Åbo, för deltagande i konferensen Nordic Symposium: Comics and Norm-Critical Perspectives i Norrköping, 360 EUR.

Matilda Ståhl, Tammerfors, för en forskningsresa till Nordiska mästerskapen i CS för kvinnor 2024, 600 EUR.

Daniel Ventus, Solf, för deltagande i The 13th Swedish Congress on Internet Interventions i Stockholm, 500 EUR.

Tanja Eriksson, Vasa, för deltagande i EGPRN (European General Practice Research Network) i Göteborg 2025, 600 EUR.

Hanna Gebraad, Tammerfors, för deltagande i SNASWE:s (Scandinavian Network for the Academic Study of Western Esotericism) doktorandseminarium och konferens i Köpenhamn 2024, 270 EUR.

Anne-Maria Kuosa, Åbo, för deltagande i konferensen Språk och rätt vid Linnéuniversitetet i Växjö 2024, 600 EUR.

Heidi Kurvinen, Åbo, för insamlande av forskningsmaterial för en artikel på Kungliga biblioteket i Köpenhamn 2025, 600 EUR.

Carl Sebastian Lindberg, Helsingfors, för en studieresa till aktuella konstutställningar Köpenhamn 2025, 600 EUR.

Jan Löfström, Åbo, för deltagande som panelist i Nordiska historikermötet i Reykjavík 2025, 500 EUR.

Aija Macdne, Helsingfors, för deltagande i 6th Nordic Zooarchaeology meeting i Aarhus 2025, 600 EUR.

Anne Mölsä, Tammerfors, för forskarbesök till Institutionen för litteraturvetenskap och retorik vid Uppsala universitet 2025, 500 EUR.

Tanja Riekkinen, Uleåborg, för deltagande som panelist i Nordiska historikermötet i Reykjavík 2025, 800 EUR.

Varpu Rinne, Åbo, för deltagande i SNÄFF:s (Sveriges Nätverk för Fästing Forskning) konferens i Ystad 2025, 600 EUR.

Toni Selkälä, Åbo, för deltagande i konferensen "En historisk vändning i rättsvetenskapen?" vid Stockholms universitet 2024, 220 EUR.

Avdelningen i Island, utdelade anslag 2024:

Atli Freyr Hjaltason, etnolog, för att delta i NOFOD konferens om folkdans i Oslo i april 2024, 50 000 ISK.

Árni Heimir Ingólfsson, musikhistoriker, för att registrera isländska musikmanuskript från 1200- till 1700-talet som är bevarade i danska bibliotek, 50 000 ISK.

Gunnhildur Walsh Hauksdóttir, oberoende forskare, för att delta i konstfestival i Lettland, 60 000 ISK.

Helga Vollertsen, etnolog, avdelningschef på Islands Nationalmuseum, för att delta i Historiske dage i Köpenhamn, 50 000 ISK.

Jóhanna Bergmann, museipedagog, Islands Nationalmuseum, för att delta i Historiske dage i Köpenhamn, 50 000 ISK.

Kristín Bragadóttir, doktor i historia, för att bedriva forskning i Rigsarkivet i Köpenhamn om isländska flickor som tog tjänst i danska hem 1850–1920, 50 000 ISK.

Sesselja G. Magnúsdóttir, danspedagog, för att åka till NOFOD konferens om folkdans i Oslo, 50 000 ISK.

Sigríður Matthíasdóttir, forskare, för att resa till Oslo och delta i arbetet med att sammanställa en antologi om kvinnliga nordiska entreprenörer, 50 000 ISK.

Porbjörg Daphne Hall, professor, för att delta i konferensen Gendering Music Matter i Köpenhamn, 50 000 ISK.

Andrea Ævarsdóttir, bibliotekarie, för att delta i konferensen Nordic Libraries together 2024 i Helsinki, 60 000 ISK.

Erling Kjørbo, chefsbibliotekarie i Nordens Hus, Reykjavík, för att resa till Tórshavn i Färöarna och delta i bokmässan Bókadagar 2024, 40 000 ISK.

Sölvi Björn Sigurðsson, författare, för att resa till Köpenhamn och presentera sin bok, SELTA, i dansk översättning, 60 000 ISK.

Tyrfingur Tyrfingsson, dramatiker, för att resa till Vilnius i Litauen och delta i SIRONOS-teaterfestivalen samt presentera sina teaterpjäser för regissörer och dramaturger, 60 000 ISK.

Þorgerður Þórhallsdóttir, museianställd, för att besöka konstmuseer i Stockholm och bekanta sig med deras förmedling till olika besöksgrupper, 60 000 ISK.

Gemensamma anslag

Utdelning i juni 2024:

Foreningen Norden Norge, Konferens, Margretes arv – likestilling i Norden, Oslo, (sek): 10.000

Pohjola-Norden i Lovisa rf, Finland, Möte, Vänortsdagar, Lovisa, (sek): 7.000

Castor Visions, Danmark, Workshop, Børnesangscamp, Vimmerby, Sverige, (sek): 8.000

Ålands fredsinstitut, Finland, Konferens, Kastelholmssamtal 10 års-jubiléum, Åland, (sek): 10.000

Föreningen Norden Sverige, Seminarium, Isländska kulturdagar 2024 med Café Norden seminarium och gäster, Göteborg, Umeå, Stockholm, (sek): 15.000

Föreningen Norden Sverige, Isländska kulturkvällar 2024 med filmvisning och samtal, Göteborg, Umeå, Stockholm, (sek): 15.000

Soroptimist International Norway, Seminarium, Soroptimist Nordic Leadership Academy 2024, Tjøtta, Helgeland, Norge, (sek): 10.000

Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala univ. Konferens, Climate Histories, (sek): 10.000 (HS)

Seriearkivet, Nordisk seriekonferens, 2024, Malmö, Beslut (sek): 10.000

Föreningen Norden Island, Svenska språket och svensk midsommar i Island 2024, Reykjavik, (sek): 10.000

Nordiskt Genresurscenter, Sverige, Konferens, NordGen Farm Animal Conference 2024: Milestones, challenges, and Nordic Collaboration in live-stock conservation, Uppsala, (sek): 10.000

Föreningen Centrum för Näringslivshistoria, Sverige, Konferens, Teknik- och vetenskapshistoriska dagar, Tekniska museet samt SU och KTH, Stockholm, Sverige, (sek): 10.000

Umeå Universitet, Sverige, Workshop, Digital environmental archaeology for Early Career Researchers, Umeå, (sek): 10.000

Nordens Hus, Ísland, Pølse & Poesi, Nordens Hus, Reykjavík, (sek): 10.000

Aalborg Universitet, Danmark, Seminaret "Oversættelse i nordisk lyrik", (sek): 10.000

Reykjavík International Film Festival, Island, Svenskt tema på RIFF, Reykjavík, (sek): 10.000

Föreningen Förintelsens Röster, Sverige, Workshop, Samverkan norska och svenska föreningar för information om Förintelsen, 2025, (sek): 10.000

Svenska barnboksinstitutet, Symposium, Moderskap och modrande i nordisk barn- och ungdomslitteratur, 2025, (sek): 10.000

Malmö Universitet, Konferens, The Art of Conviviality: Memory Studies Association Nordic's Biennial Conference, Malmö, (sek): 5.000

Stockholms universitet, Konferens, Ellen Keys århundrade – estetik och etik, 2025, Stockholms universitet och Nationalmuseum, Stockholm, (sek): 10.000

Föreningen Norden på Åland r.f., Nordisk film, 2024, (sek): 10.000

Föreningen Norden på Åland r.f., Konsert med VoiceOver, 2024, Åland, (sek): 10.000

Uleåborgs universitet, svenska språket, Finland, Konferens, Svenskan i Finland 21, 2024, (sek): 10.000

Nordic forum for dance research, Norge, Konferens, The dancer and the dance: practices, education, communities, traditions, and histories., Oslo, (sek): 10.000

Universitetet i Agder, Institutt for nordisk og mediefag, Norge, Symposium, Nordisk språkvitenskap, Uppsala, (sek): 5.000

Seriefrämjandet, Sverige, La bande dessinée nordique - nordiska serier på den franska marknaden, Amgoulême, Frankrike, (sek): 10.000

Nordisk poesifestival, Norge, Författarseminarium, Nordisk poesifestival | Rolf Jacobsen-dagene, 2024, Hamar, (sek): 8.000

Nordisk poesifestival, Norge, Nordisk poesifestival | Rolf Jacobsen-dagene, Hamar, Oslo, (sek): 10.000

Berättarnätet Kronoberg, Sverige, Workshop, Nordiskt fortællerseminar, Grimslövs folkhögskola, Sverige, (sek): 10.000

Länsstyrelsen Västra Götaland, Sverige, Skandinavisk konferens om bergskonst, Tanum, Sverige, (sek): 10.000

Konferens, Gående som kulturarv och metod i miljöperspektiv, 2024, Hanaholmen, Finland, (sek): 10.000

Föreningen Brage i Helsingfors r.f., Finland, Seminarium, Hantverk i relation till hållbarhet och förändring i Norden, Helsingfors, Finland, (sek): 7.000

Marianne, Dovemark, Professor, Göteborgs universitet, Sverige, Nordiska samarbete av forskning fokusering på rasism i utbildning, Danmark, Norge, Sverige, (sek): 5.000

Martina, Huhtamäki, universitetslektor i svenska språket, Helsingfors universitet, Finland, Färöisk litteratur - Översättningar till och från små språk, (sek): 5.000

Svenska Stiftelsen Ung Nordisk Musik, Sverige, UNM festivalen 2024: Panelsamtal om platsspecifik musik, (sek): 10.000

Ulla, Sivunen, Grant researcher / doktorand, Jyväskylä universitetet, Finland, Forskningutbyte, Sverige, (sek): 5.000

Fischerströmska gymnasiet, Sverige, Exkursioner till verksamheter med hållbarhetsinriktning samt kulturella och historiska resmål, Finland och Färöarna, Beslut (sek): 10.000

Bohusläns museum, Sverige, Historien om Bohuslän, Beslut (sek): 5.000

Maria Andersson, docent, Svenska barnboksinstitutet, tryckbidrag "Flerspråkighet och barnlitteratur - nya perspektiv", Sverige, 10 000 sek

Jan Faye Braadland, Utgiver, assosiert medlem av Agder Vitenskapsakademi, Det norske språk- og litteraturselskap (NSL), Bind I: Andreas Fayes dagbøker 1818-1832, Norge, 5 000 sek

Birger Ekerlid, f d journalist och lärare, tryckbidrag bok "Människor och marker som försvann", Sverige, 5000 sek

Magdalena Gram, författare, Tryckbidrag: Ordet, bilden och bildningen. Kulturtidskriften Ord och Bild 1892-1937, Sverige, 10 000 sek

Margrét Gunnarsdóttir Ph.D. i historie og arkivarie, Tryckbidrag "Ön Island i Norra Atlanten under den danska monarkins suveränitet: Inledning av frihandel från 1751–1791", Island, 10 000 sek

María Rán Guðjónsdóttir, Forlægger Angústúra forlag, Tryckbidrag: ákn lands og þjóðar (Islands nationalesymboler), Island, 10 000 sek

Kirstine Haase, Forskningsleder Museum Odense, "Udgivelse af konferencehandlinger: "NUA23 - Nordisk Urban Arkæologi – erfaringer og nye retninger", Danmark, 5 000 sek

Anne Jerslev, professor, Institut for Kommunikation, Københavns Universite, Støtte til udgivelse af Nordic Journal of Media Studies (NJMS) vol. 6, 2024, Danmark, 10 000 sek

Bergur Rønne Moberg, Lektor Inst. for Nordiske studie, tryckbidrag "Barbara i høj sø. En antologi om romanen Barbara af Jørgen-Frantz", Danmark, 10 000 sek

Jonas Ohlsson, Föreståndare Nordicom, Göteborgs universitet, tryckbidrag "Antologi The Future of the Nordic Media Model: A Digital Media Welfare State?" Sverige, 10 000 sek

Lilian Ryd, Fil kand, litterär verksamhet, tryckbidrag "Njunjes - Nybyggarliv i Kvikkjokksfjällen 1850-1950", Sverige, 10 000 sek

Beeke Stegmann, PhD. Arne Magnussen instituttet for islandske studier, Tryckbidrag bok "Structural alterations of manuscripts in the Arnarnagmæen Collection", Island, 10 000 sek

Ola Stinnerbomm, Artistic Director Stinnerbom Production, tryckbidrag "De Försvunna Samiska Kulturarven", Sverige, 10 000 sek

Martin Östholm Fil. kand. Projektledare Stiftelsen för dokumentation av Bohusläns hällristningar "Arkeologisk rapport, Hällristningar i Strömstads kommun", Sverige, 10 000 sek

Martin Eriksson, Docent, Enheten för ekonomisk historia, Umeå universitet "Resebidrag till Sjöhistoriska instituet, Åbo för forskning om finsk-svensk transportpolitik 1920-24", Sverige, 5 000 sek

Alastair Goodship MSc, Universitetet i Sørøst-Norge: "Isavsmältning och landskapsutveckling runt Enare träsk och Tana älv, fältarbete Norge och Finland, Norge, 10 000 sek

Simon Magnusson Fil Dr, Stockholms universitet, "Forskarbesök Tammerfors, studie av interkulturellt beslutsfattande bland nordiska klimataktivister, Sverige, 10 000 sek

Johann Roppen, professor Høgskulen i Volda, "Resor Nordicom och Aarhus för forskning omidear om fellesnordisk journalistutdanning, Norge, 10 000 sek

Christian Sourander, doktorand, Historieämnet vid Åbo Akademi, resor Kungliga Biblioteket Stockholm, för studie om Svenska folkpartiets nordiska politik 1917 – 1997, Finland, 5 000 sek

Tine Trolle Projektleder, Bornholms Museum, "Belyse samfund, kontakter og alliancesystemer i Østersøregionen i ældre jernalder (500 f. Kr – 400 e. Kr) med bearbejdning og fremlæggelse af Bornholms største brandgravsfelt, Store Frigård, Danmark 10 000 sek

Stiftelsen Norden Biskops Arnö Bibliotek, Sverige, Tidningar till Nordiska biblioteket på Biskops Arnö, Tidningar, (sek): 15.000

Østfoldmuseene, Norge, Innkjøp av litteratur til fagbibliotek herregårdshistorie, bøker, (sek): 10.000

Nordens Hus, Island, Bokslukaren, Inköp böcker, (sek): 10.000

Finnskogsmuseet, Sverige, Finnskogsmuseets referensbibliotek, böcker, prenumerationer, tidskrifter, (sek): 10.000

Föreningen Norden Island, Nordjobb Island kultur- och fritidsprogram samt isländskakurs, (sek): 15.000

Foreningerne Nordens Forbund, Danmark, Nordiska språk och kulturseminarier, (sek): 10.000

Föreningen Norden på Åland, Nordjobbs fritidsprogram 2024, (sek): 15.000

Evelina Björndal, Arkitekt, Sverige Fältstudier och workshops - Bop, Bep och tulpanen, Skapande av en svensk-finsk bilderbok, (sek): 5.000

Linn Byrkjeland, Bildkonstnär, Finland, Fältstudier och workshops - Bop, Bep och tulpanen, Skapande av en svensk-finsk bilderbok, (sek): 5.000

Svanholm Singers, Sverige Svanholm Singers till Island 2024, Framförande av vokalmusik, (sek): 10.000

Arvika ljus!, Sverige ljuskonstutställning i Arvika/Sverige, konst installation och produktion, (sek): 10.000

Klara Gardtman, Konstnär, Sverige Vävprojekt Svensk-isländska kulturåret & Textile Center, Vävning, enskild praktik, Island, (sek): 8.000

Dorthe Højland, saxofonist, Danmark Nordisk poesi-jazz rundt om Island, Koncerttur med digte og nordisk jazz, (sek): 10.000

Kind Exploring, Sverige Finländska Skillingnytt, Musik, Finland, (sek): 10.000

Íris María Leifsdóttir, Fine artist, FLÆÐI, Iceland Moments on a glacier, Grönland, (sek): 10.000

Vadstena kommun, Sverige Hemma med andras ögon, Bildkonst, Danmark och Sverige, (sek): 10.000

Galleri Rostrum, Sverige Galleri Rostrum to Finland, Finland och Sverige, Bildkonst, (sek): 10.000

Bárður Reinert Poulsen, Hr, Ingi Bjarni Trio, Norge Ingi Bjarni Trio konserter på Island og Færøylene, Musikk, (sek): 5.000

Cornelis Vreeswijksällskapet, Sverige, Island Reykjavik midsommar 2024, (sek): 10.000.

Ingi Bjarni Skúlason, Mr. Ingi Bjarni Trio, Island Ingi Bjarni Trio på Summartónar, Färöarna, Musikk, (sek): 5.000

Fredrik Zanichelli, Konstnär, Fältstudier och workshops - Bop, Bep och tulpanen, Skapande av en svensk-finsk bilderbok, (sek): 5.000

Kristín Vala Breiðfjörð, Ordförande, Islands hemslöjdsförbunden "Nordisk Dragtseminar: rapport, översatt till norska, danska och svenska", Island, 15 000 sek

Jonas Damgaard-Mørch, forlægger Multivers ApS, "Krystalpaladset" af Eirik Høyer Leivestad översättning från norska till danska", Danmark, 20 000 sek

Sigrún Unnur Yngvadóttir Dokumentärfilmare "översättning och textning svenska och isländska, film om isländska ensamstående fyrbarnmamma som blev världens bästa filmklippare", Sverige, 20 000 sek.

Utdelning i november 2024:

Konferens, Den 20. Nordiske Konference om SFL og Socialsemiotik, Københavns Professionshøjskole, Danmark, 10.000 (sek)

Symposium, internationella urfolksfestivalen Riddu Riddu, Norge, Mittuniversitetet, Sverige, 10.000 (sek)

Ålands Feministparaply 10 år, Ålands Feministparaply, Finland, 10.000 (sek)

Nordisk lägerskola på Hillerød, Danmark, Föreningen Norden på Åland, Mariehamn, 10.000 (sek)

Mariehamns litteraturdagar 2025, Kulturfestival på Åland r.f., Åland, Finland, 10.000 (sek)

Konferens, Nordterm2025, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Iceland, 10.000 (sek).

Konferens, 5th International Conference on Research on Transitions, Career and Guidance, University of Iceland, Iceland, 10.000 (sek)

Workshop, Følelsar i arkivet: Følelseshistoriske teoriar som verktøy i historieforskninga, Universitetet i Oslo, Noreg, 10.000 (sek)

Nordisk film, Föreningen Norden på Åland r.f., Åland, 10.000 (sek)

Konferens, Klarspråk 2025: När vi möter juridiskt språk i vardagen, Institutet för de inhemska språken, Finland, 10.000 (sek)

Seminarium, Från vårdobjekt till medborgare – seminarium om självbestämmande och delaktighet, FDUV rf i Finland

Konferens, Litteratursamhällets förvandlingar, Helsingfors universitet, Finland, 5.000 (sek)

Konferens, Critical theory & social practice in the Nordics: is there a Nordic critical theory?, Nordiska Sommaruniversitetet, Sverige, 10.000 (sek)

Panel om nordiska självstyrelser inom ramen för Polar Law Symposium, Grönland, Åbo akademi, Juridicum, Finland, 10.000 (sek)

Nordklang 2025, Norges Korforbund, Norge, 10.000 (sek)

Workshop, Nordisk Barnboksdag, Hanaholmen - kulturcentrum för Sverige och Finland, Finland, 10.000 (sek)

Seminarium, Nordisk Fortellerseminar 2025, Steinkjer Fortellerforum / Kulturgården Bjerkem, Norge, 10.000 (sek)

Seminarium, Författare i Mittnorden, Föreningen Nordens Östersundsavdelning, Sverige, 10.000 (sek).

Workshop, Intimitet och respekt inom amatörteater, Finlands Svenska Ungdomsförbund FSU r.f., Finland, 10.000 (sek)

Seminarium, Lyrikkseminar Nordisk poesifestival | Rolf Jacobsen-dagene 2025, Nordisk poesifestival, Norge, 10.000 (sek)

Nordisk poesifestival Rolf Jacobsen-dagene 2025, 10.000 (sek)

Seminarium, Familjelördag - 3 finlandssvenska barnboksförfattare, Finlandssvenska Föreningen i Göteborg, Sverige, 10.000 (sek)

Annat, Novembre nordico_nordisk kulturmånad i Rom, Circolo scandinavo-Skandinaviska föreningen i rom, Italien, 10.000 (sek)

Vänortsresa, 2024 Karup Danmark, Exkursion, Föreningen Norden Arvika, Sverige, 5.000 (sek)

11LAA307 Planlegging av gravplasser 2025, Institutt for landskapsarkitektur, NMBU Ås, Norge, Gästföreläsare, NMBU, Norge, 5.000 (sek)

Barnens och de ungas bokkalas 2025, Raseborg Finland, Gästföreläsare, Västnyländska Kultursamfundet r.f., Finland, 5.000 (sek)

Louise Almqvist, Doktor, Sverige "Himlaharpan: Tematiska läsningar av P.O." Enquist", Sverige, 10 000 sek

Ove Bring Professor emeritus i internationell rätt: "Sveriges allianser - genom 200 år" Sverige:10 000 sek

Mikael Carleheden, Dansk universitetslektor: "Teori och person – socialfilosofi, socialteori, samhällsteori, politisk teori, filosofisociologi, filosofihistoria (en interdisciplinär antologi)" Danmark 10 000 sek

Trygve Carlsson, Bokförläggare, "Prins Eugen – en biografi" Sverige,: 10 000 sek

Mia Geijer Fil. Dr: "Publiceringsbidrag till Bebyggelsehistorisk (BHT) tidskrift" Sverige:10 000 sek

Cecilie Harrits, Redaktør: "Støtte til bogudgivelse om 'Stemningsmaleri i 1880'erne" Danmark: 10 000 sek

Lena Holger, Författare, konsthistoriker,: "Nästan glömda. Nordiska kvinnliga konstnärer som ställde ut och vidareutbildades i Paris 1867-1889". Sverige :10 000 sek

Kurt Larsen, professor," Udgivelse af rapport fra nordisk konference" Danmark : 5000 sek

Håkan Larsson redaktör, författare, f d riksdagsledamot: "Dags för Norden" Sverige: 10 000 sek

Mona Bramer Solhaug Professor emeritus, dr. philos. "Gold and Glass going North: Enamels of Limoges in Norway" Norge:10 000 sek

Espen Vatn, Arkitekt, "Trykkeristøtte Rotunda" Norge: 5 000 sek

Mikael Östblom, Projektsamordnare, "Artkoll - spel om biologisk mångfald ekosystem" Sverige: 10 000 sek

Ulrik Herskind, lektor emeritus:"Dansk litteratur 1000-2000" Danmark: 10 000 sek

Karolina Enquist Källgren Biträdande lektor i idéhistoria, docent, "Forskningsdiplomati, akademisk frihet inom Nordiskt sommaruniversitet (NSU) 1950-2000" Sverige: 15 000 sek

Niklas Hill fil.dr: "Polissystrar – pionjärer i gränslandet mellan polisiärt och socialt arbete, Sverige, 10 000 sek

Eva Laakso Doktorand: "Ruotsalaistunheet sannoo ei se kannatte" – språk, platsskapande och regional identitet i samtida tornedalsk populärmusik" Finland: 10 000 sek

Mikko Laaksonen FM: "Nordiska nätverk av finsk bostadsarkitektur från funkis till nyrealism, del av doktorandprojekt" Finland: 10 000 sek

Mattias Legnér professor Rubrik på projektet: Nazistiskt historiebruk i Norden. SS Ahnenerbes kulturhistoriska expeditioner 1935-36 Sverige: 10 000 sek.

Gitte Cecilie Motzfeldt Førstelektor "Projekt hållbar hembyg" Norge: 6 000 sek

Litteratur- och medieanskaffning samt möbler till biblioteket och barnens rum på Finlandsinstitutet i Stockholm, Stiftelsen Finlands kulturinstitut i Sverige, 15.000 sek

Sociale fritidsoplevelser, med fokus på nordisk kultur og historie, Foreningen Norden i Danmark, Danmark, 15.000 sek

Nordiskt kultur- och fritidsprogram för nordjobbare, Föreningen Norden Sverige, Sverige, 15.000 sek

Nordjobb 40 år, Föreningen Norden på Åland r.f., Åland, 10.000 sek

Stories Concerning Heimaey, Utställning, Fotografi, litterärt., The Icelandic Photo Festival, Island, 10.000 (sek)

Inger Johanne Johnsen, deltagelse på Hans Olav Lahlums Krimfestival, Norge, Litteratur, Folkeakademiet Tvedestrand, Norge, 5.000 (sek)

Elskede Edith: Stina Ekblad og Anna Kruse hylder finlandsvenske Edith Södergran, Litterære koncerter, Kruse Kompagniet, Denmark, 15.000 (sek)

Kammarorkester Öresund 20 år, Kammarorkestermusik, Danmark och Sverige, 15.000 (sek)

Snöfall, Teaterproduktion, Svenska Österbottens förbund för utbildning och kultur / Wasa Teater, Finland, 10.000 (sek)

Nordisk textilvecka, textila tekniker i de nordiska länderna, Stiftelsen Nordens Biskops Arnö, Sverige, 20.000 (sek)

Anna Magnusson, musiker, Sverige, deltagande i Nordic Saxophone Festival, Färöarna, 10.000 (sek)

Stockholms Manskörs Islandsturné, oktober 2024, Körsång (manskör), Föreningen Stockholms-OD/Stockholms Manskör, Sverige, 10.000 (sek)

Maria Blom, Arkitekturförlag: översättning av den isländska romanen "Jarðsetning" av Anna Maria Bógadóttir" Sverige: 15 000 (sek)

Johanna Lecklin, bildkonstnär :”Svenska översättningar av esseäer till konstpublikationen Försvunna bilder, dolda berättelser” Finland: 10 000 sek

Lene Skodborg, Formand, ”Trykning af Fabrik&Bolig Det industrielle Miljø i Norden”, Danmark: 5000 sek

Marie-Sofie Lundström, Åbo Akademi: ”Nya perspektiv på Finlands konsthistoria” Finland: 10 000 sek

Liisa Wilska, sekreterare Nordiska Konstförbundet, ”Nordiska Konstförbundets i Finland historik” Finland: 10 000 sek.

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Utlyser anslag till ansökan under 2025

Letterstedtska föreningen är en förening för nordiskt samarbete i samtiden, grundad 1875. Föreningens uppgift är att befordra gemenskapen mellan de fem nordiska länderna på vetenskapens och konstens och industrins områden.

Letterstedtska föreningen delar ut anslag till nordiska ändamål, dels gemensamt, dels nationellt. Under 2025 kommer anslag att utdelas vid två tillfällen, dels under våren, dels under hösten. Ansökan skall insändas 15 januari – 15 februari och 15 augusti – 15 september. Ansökan görs företrädesvis på skandinaviska språk. Alla mottagna ansökningar bekräftas. Besked om utdelade anslag ges i juni resp. november 2025. Ansökan tas endast emot digitalt per formulär. För information och ansökan se www.letterstedtska.org.

Det belopp som står till förfogande 2025 för gemensam utdelning uppgår till 1.000.000 sek. Ansökningsbeloppet bör ligga i intervallet 10.000 till 50.000 sek.

I. Anslag utdelas i första hand till följande ändamål:

- Anordnande av nordiska konferenser och seminarier. Ansökan insändes av arrangörerna varvid konferensspråk och specificerade kostnader anges. Utgifter för administration, måltider, löner, arvoden och traktamenten beviljas ej.
- Gästbesök av forskare från annat nordiskt land eller till exkursioner för grupper av personer. Ansökan insändes av den mottagande institutionen eller motsvarande. Utgifter för administration, måltider, löner, arvoden och traktamenten beviljas ej.
- Tryckning, översättning eller publicering av skrifter av gemensamt nordiskt intresse. Även kvalitetssäkrad digital publicering kan komma i fråga. Offert skall bifogas ansökan. Till periodiska skrifter ges enbart engångsanslag. Doktorander skall bifoga handledarintyg.
- Vetenskapliga, jämförande studier av företeelser i de nordiska länderna som är av gemensamt nordiskt intresse. Doktorander skall bifoga intyg om sin forskning från handledaren. Av intyget skall framgå varför anslag bör ges till det uppgivna ändamålet.
- Inköp av litteratur eller kontorsutrustning till nordiska institutioner eller lärosäten med utpräglad nordisk inriktning. Kostnadsberäkning skall bifogas ansökan.

Anslag utdelas, enligt föreningens praxis, ej till:

- projekt som ägt rum vid ansökningstillfället,
- resor och uppehålle inom det egna landet,
- festskrifter till personer eller seminarier av avtackningskaraktär,
- språkgranskning av avhandlingar eller andra skrifter,
- löner, arvoden, traktamenten eller normala levnadsomkostnader samt
- medicinska ändamål.

I a. 2025 har Letterstedtska föreningen Jubileum 150 år som förening. Under året utlyses en specialdestination om 300.000 sek för ansökningar inom "Unga forskares nordiska samarbete" (upp till grad docent). Prioriteras nätverk, workshops, akademiskt skrivande, förberedande samarbetsprojekt, nyskapande, fysiskt eller digitalt.

II. Under 2025 står sammanlagt 150.000 sek till förfogande för främjandet av nordiskt konstnärligt utbyte. Ansökt belopp bör ligga i intervallet 5.000 till 20.000 sek.

III. De Nyhlénska medlen: Under 2025 står sammanlagt 150.000 sek till förfogande från de Nyhlénska medlen för ansökningar på tema Studiet av översättningens roll och betydelse i Norden eller Utgivning av översättningar mellan de nordiska språken.

Kontakt gemensamma ansökningar, Konstnärligt utbyte och de Nyhlénska medlen: Letterstedtska föreningen, Huvudstyrelsen, sekr. Lena Wiklund, info@letterstedtska.org.

IV. Under 2025 står sammanlagt 690.000 sek till förfogande för enskild person eller enskilda personer att ansöka om anslag för studieresor till annat nordiskt land. Ansökningsbeloppet bör ligga i intervallet 2.000 till 10.000 sek.

Kontakt:

- Danska sökande: Letterstedtska föreningens danska avdelning, ordf./sekr. Steen A. Cold, danmark@letterstedtska.org.

- Finländska sökande: Letterstedtska föreningens finländska avdelning, sekr. Sophie Holm, finland@letterstedtska.org.

- Isländska sökande: Letterstedtska föreningens isländska avdelning, sekr. Bryndís Sverrisdóttir, island@letterstedtska.org.

- Norska sökande: Letterstedtska föreningens norska avdelning, sekr. Jan Kløvstad, norge@letterstedtska.org.

- Svenska sökande: Letterstedtska föreningens svenska avdelning, sekr. Lena Wiklund, info@letterstedtska.org.

- För tekniska frågor: info@letterstedtska.org.

En checklista för ansökan finns på www.letterstedtska.org. En förteckning över utdelade anslag återfinns i Nordisk Tidskrift 4/2022, 4/2023, 4/2024 osv. som också finns på hemsidan. Letterstedtska föreningen hanterar personuppgifter i överensstämmelse med EU:s Dataskyddsförordning GDPR.

BOKESSÄ

NY INTERESSE FOR DEN GAMLE DIKTERPREST PETTER DASS

Petter Dass (1647–1707) var sogneprest i Alstahaug på Helgeland fra 1689 til 1705, men er for all ettertid kjent som «dikterpresten». Det eneste av hans diktning som ble gitt ut mens han levde var «Den norske dalevise» (1683), mens det storslåtte diktverket som på vers la ut Luthers Lille Katekisme, Fadervår og en rekke andre religiøse tekster – *Katekismesangene* – ble godkjent for utgivelse mens han levde, men utgitt først lenge etter hans død. Slik forholder det seg med alt annet han skrev, også det som for mange

er selve hovedverket, *Nordlands Trompet*. Den teksten alle kjenner til, er salmen «Herre Gud, ditt dyre navn å ære». Det er en redigert og modernisert kortversjon av den omfattende teksten som Dass skrev som forklaring til andre linje i Fadervår – «Helliget vorde ditt navn» som det het før; nå heter det «La navnet ditt holdes hellig». Teksthistorien til salmen er mangfoldig, men denne kanskje største og mest kanoniske av alle norske salmer (salme nummer 1 i *Norsk salmebok*) sikrer dikteren og presten et etterliv også om alt annet han skrev skulle bli glemt og borte. Her er midtstrofen av de tre som vanligvis brukes:

Gud er Gud, om alle land lå øde,
Gud er Gud, om alle mann var døde.
Om slekter svimler
blant stjernestimler
i høye himler
utallig vrimler Guds grøde.

Petter Dass er den første betydelige forfatter i Norge, samtidig med Danmarks store barokk-dikter, Thomas Kingo. Men han ble ikke oppfattet som annet enn religiøs dikter før Welhaven i en artikkel i 1856 gjorde oppmerksom på de skjønnlitterære kvalitetene både i den religiøse diktningen og den mer folkelige. Så benyttet han seg selvsagt av barokkens formspråk, men var også opptatt av det «dennesidige» - ikke minst i *Nordlands Trompet*. Slik er det mer treffende, slik litteraturhistorikeren Per Thomas Andersen har argumentert for, å si at det er mange barokke stiltrekk og barokkens retoriske figurene i Dass' diktning, uten at det går ut over de virkelighetsnære, ja, realistiske, trekkene i beskrivelsene av for eksempel «Svømmende dyr i det nordlandske hav» - en sentral avdeling i *Nordlands Trompet*.

Nye utgivelser, ny forskning

Når det tilsynelatende er blitt større interesse for Petter Dass' diktning de siste 40-50 årene, kan det ha mange og forskjellige årsaker. Noe er knyttet til virksomheten ved Petter Dass-museet på Alstahaug, opprinnelig fra 1966, men med et praktfullt bygg tegnet av Snøhetta arkitekter og status som «Tusenårssted for Nordland» i 1999. Aktiviteten her har virket positivt for en mer generell interesse for så vel mennesket, presten og dikteren Dass. Så må det heller ikke underslås at utviklingen av edisjonsfilologien og nye måter å arbeide med eldre tekster på – det vil si å etablere så pålitelige tekster som mulig der det tekstkritiske arbeidet før ikke alltid ble tatt like alvorlig, har vært viktig. Det kan også være grunn til å nevne at Dass' samlede verker i tre praktbind, med nye illustrasjoner av kjente billedkunstnere, ble utgitt i 1980. Mange har i ettertid pekt på at denne utgaven av Petter Dass ikke er en tekstkritisk utgave, og at valget blant foreliggende tekster gjerne kunne ha vært et annet. I årene etterpå har nettopp tekstkritisk arbeid og forsøk på å etablere «pålitelige» tekster fått forrang.

Størst oppmerksomhet har imidlertid et par kraftfulle forsøk på å rive Petter Dass ned fra sokkelen fått. Og noen har ment at Petter Dass nok kunne skrive og dikte, men ellers i alt sitt virke som prest og embetsmann og forretningsmann med økonomisk interesse i fiskeriene, på ingen måte var en god kristen, ja, knapt nok et godt menneske. Den lokalhistoriske forskning som Kåre Hansen, selv fra Alstahaug-området presenterte i 2006 og i en senere bok, vakte mye oppstyr. Det kommer vi straks tilbake til.

Det er særlig de siste par tiårene blitt skrevet mye om Petter Dass, og noe av det er som nevnt knyttet til museet på Alstahaug, noe er lokalhistorisk forskning som stiller spørsmål ved de fleste overleverte sannheter om dikterpresten, og noe er knyttet til prosjekter ved Det norske språk- og litteraturselskap; lenge knyttet til Universitetet i Oslo, men nå med base i Nasjonalbiblioteket. Aktiviteten ved NSL har ført til både trykte og digitale utgivelser. Her kan en nesten for første gang virkelig komme så tett på en original Dass-tekst som vel mulig – for eksempel *Katekismesanger* i tekstkritisk utgave ved Jon Haarberg; 2013, bokselskap.no.

Det ble som nevnt strid omkring Kåre Hansens *Petter Dass – mennesket, makten og mytene* (2006) der det ble hevdet at Dass kuet og undertrykte folket han prekte for og på ingen måte var et godt menneske. (I et par meldinger tok jeg selv avstand fra Hansens konklusjoner.) Det vanket mye ros da den første doktoravhandlingen om Dass kom samme år (Hanne Lauvstad) – og rosen gjaldt den retoriske og litteraturhistoriske analysen av *Nordlands Trompet*. Men det kom også kritiske kommentarer, og ikke alle var enige i at verket henvendte seg til en lærd målgruppe og ikke lokalbefolkningen. Det var kanskje

særlig representanter for Nord-Norge som viste seg å ha særlig gode grunner til å forsvare og ivareta både mennesket og dikteren Petter Dass. Ingen må glemme, og ingen må la være å ta høyde for, at Petter Dass levde i et hierarkisk samfunn med lover gitt av Gud, han var fast i troen og trofast mot det som var hans rolle. Men så var han altså dikter og folkeoppdrager og lever videre i tekster og segner og legender. Han står stødig, om det nå er som bauta på sokkel, eller i det storverket som blir omtalt nedenfor.

En bauta: Bokverket til Ivar Roger Hansen

Hovedgrunnen til at det både er spennende og interessant å se hva som har skjedd med Petter Dass og hans diktning akkurat nå, er et verk i to tykke bind av en mann som blant annet har vært bestyrer ved museet på Alstahaug, men ellers er musikkvitenskapelig kyndig og mer innsatt i alt som gjelder dikterprestens liv og diktning enn noen andre. Resten av dette bokessayet er viet denne utgivelsen fra 2024.

I to tykke bøker på i alt 1109 sider får vi en kronologisk oversikt over alt det Petter Dass har skrevet og som har kommet ut i mer enn 200 utgaver fra 1683 til i dag, med informasjon og kommentarer til alt fra leilighetsdikt og religiøse sanger til *Nordlands Trompet*. Vi får en like heldekkende oversikt over alt som er skrevet om forfatterskapet, der bøker og avhandlinger og de minste skrifter der Dass er nevnt, er tatt med. Dessuten får vi vite alt om musikken som alltid har fulgt forfatterskapet, og om alle andre skiftende former for bruk av dikteren i vår kultur. I en utrolig detaljert og kunnskapsrik framstilling står han så fram for oss i ulike skikkelser gjennom hundreårene, som symbol, som ikon, og som kanonisert forfatter som det ikke mer skal være mulig å detronisere. I det brede kulturhistoriske, bokhistoriske og resepsjonshistoriske perspektivet som Hansen skriver ut fra, kommer alle synspunkter til uttrykk. De fortløpende og gjennomgående kommentarene er alltid nyttige, presise, og holdt i en tilnærmet nøytral tone. Men det skinner selvfølgelig gjennom hva han som har lest abolkutt alt og vet det meste om Petter Dass *mener* om både det ene og det andre.

Vi har altså å gjøre med et omfangsrikt og stort verk – som jeg etter mange dagers lesning og tenkning, ble enig med meg selv om å kalle et *storverk*.

Bibliografien

Framstillingen av Dass-biografien fyller hele det første bindet, og er delt inn i fem bolker. I bind 2 følger så resepsjonshistorien. Men det at hele verket er delt i ti seksjoner, nummerert fortløpende, understreker at de to delene henger nøye sammen og er avhengige av hverandre. Alt går inn i og bidrar i en moderne bokhistorisk avhandling, der nye tanker og teorier i litteraturvitenskapen fra 1990-talet og fremover har lært forskeren nye måter å tenke og

arbeide på. Hansen gjør grundig greie for de bokhistoriske og edisjonsfilologiske prinsippene som ligger bak hans forståelse av Petter Dass og tekstene hans under skiftende tider og forståelsesmåter. Det bibliografiske arbeidet er detaljert, med gode illustrasjoner av avskrifter og trykte bøker. Viktigst av alt: Hansen har sett og tatt på og studert så godt som alt det bibliografien omfatter i alle bibliotekene der de er oppbevart. Selv om jeg mener det skal og må være slik når vi snakker om forskning, er det imponerende og overbevisende gjort.

Resepsjonshistorien

De teoretiske innledningene som blir grunnlaget for metoden arbeidet følger, må være på plass, men de er langt mindre viktige enn arbeidet som følger. Hansen gjør rede for resepsjonshistorisk forskning ved å benytte Hans Robert Jauss' teorier, og det fungerer godt. Det er vanskelig å se hvordan man skulle fått mer ut av Dass-resepsjonen gjennom 340 år enn det som her blir gjort. Spørsmålet blir heller om ikke noe kunne ha vært utelatt? Det gjelder blant annet det i bøkene som omfatter referanser til Dass i romaner der det minste blir fryktelig smått, mens det er mer å hente i avsnittet om «Dikterne og Petter Dass». Viktigst av alt er likevel forståelsen av det som fører til nye tanker og endrer oppfatningen av dikterpresten. Det er velkjent nok, men Welhavens artikkel fra 1856 får den oppmerksomhet den fortjener – ikke minst fordi det etter hvert fører til første samleutgaven av Petter Dass' skrifter. Da nærmer vi oss slutten av 1800-talet, og historien om bøker og forlag og utgivere på 1900-talet og frem til i dag er selvfølgelig avgjørende for det bildet vi har av sognepresten til Alstahaug. Så vidt jeg kan skjønne må det være et viktig poeng at det bildet ikke er det levende mennesket Petter Dass, men heller den skikkelsen som alt han skrev og måten det er mottatt og forstått på, har gjort ham til. I norsk litteratur og kultur står han stødigere enn noen gang etter dette store og ruvende prosjektet.

Hans H. Skei

Ivar Roger Hansen, *Petter Dass. Bibliografi og resepsjonshistorie 1678 – 2022*. Bind 1 og 2. Museumsforlaget, Trondheim 2024.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

FINLANDS DIPLOMATER SKREV FRITT UNDER MELLANKRIGSTIDEN

Finland fick bråttom med att anställa diplomater i januari 1918 då erkännandena av landets självständighet började strömma in till Helsingfors. Landet hade under autonomin byggt upp en färdig förvaltningsapparat, men ingen utrikesförvaltning. De nya legationscheferna rekryterades i främsta hand från industrin och universitetsvärlden. De första sändebuden utnämndes till Stockholm, Berlin och St. Petersburg.

Hur klarade de nya sändebuden det nya och främmande jobbet? Hur mycket korrekt information, aktuella analyser och kloka råd skickade de med kurirpost till Helsingfors?

Det kan vi läsa om i Jussi Pekkarinens senaste bok om den finska utrikesförvaltningens politiska rapportering 1918-1933. Pekkarinen är forskare vid finska utrikesministeriet. Han har lyft fram Finlands bortglömda diplomater och deras rapportering från mellankrigstiden.

Den första lagen om Finlands utrikesrepresentation innehöll få bestämmelser om legationernas arbete. Diplomaternas uppgift var ”att bevaka och främja Finlands intressen samt att informera regeringen om allt som kan vara av betydelse för Finlands utrikespolitik, andra statliga intressen eller förbättringen av näringslivet”.

Rapporterna från Finlands legationer var i början knapphändiga och oregelbundna. Utrikesminister Rudolf Holsti visade sitt missnöje med rapporteringen och med vissa sändebud. Han påminde att diplomaterna representerar regeringen, inte tvärtom.

Bakgrunden till tillrättavisningen var Finlands sändebud i London, Ossian Donners agerande. Han hade på eget bevåg hört sig för om England var intresserat av att inleda förhandlingar om ett handelsavtal med Finland. Utrikesministeriet blev taget på sängen när England tackade ja. Dock undertecknades ett handels- och sjöfartsavtal mellan England och Finland i december 1923.

Finlands utrikespolitik gick ut på att söka stöd och säkerhet mot hotet från öst. Utrikesminister Hjalmar J. Procopé noterade: ”Den viktigaste och till och med den enda uppgiften för Finlands utrikespolitik är att neutralisera den fara som Rysslands närhet utgör.”

Alternativen var två: Sverige och Nationernas Förbund.

Förhoppningarna om svenskt stöd var teoretiska. Sverige ville undvika åtaganden och hålla sig neutralt. I själva verket hade hundra år av grannsämja med Ryssland tonat ned rysskräcken bland svenskarna. Nationernas Förbund kunde erbjuda kollektiv säkerhet. Det var bättre än ingenting, men ändå inte tillräckligt för att skydda Finland mot det växande hotet från Ryssland.

Finlands nya sändebud skrev fritt och ohämmat. De begränsade sig inte till diplomatiska artigheter utan utsmyckade sina rapporter med färgstarka iakttagelser. På detta sätt fylldes utrikesministeriets arkiv med livliga karaktäriseringar av statsöverhuvuden, ministrar och ambassadörskolleger från andra länder.

Om Stalin skrev Finlands sändebud i Moskva, Antti Hackzell: "Stalin är en idealistisk typ, före detta student som saknar den beslutsamhet som krävs av en ledare." Hackzells efterträdare Pontus Artti var mera nyanserad: "Stalin är hänsynslöst energisk och tuff, och han bryr sig inte det minsta om medlen."

Berlin-sändebudet Harri Holma gav sin syn på Hitler efter ölkällarkuppen i München: "Han är en uppkomling, (en före detta dekorationsmålare), en politisk snobb, en svindlande, om än god talare och en rivig demagog, en fantast utan bestämda mål, nästan en visionär med sådana sjukliga egenskaper."

I Rom skrev Henrik Gummerus om Italiens nye ledare: "Som fascismens ledare har Mussolini visat prov på stor organisatorisk förmåga, stark vilja och hänsynslös energi. Som talare imponerar han mer med klarhet i tanken och kärnfullhet än med ordrikedom."

Rapporterna från Finlands legation i Stockholm var naturligtvis av stort intresse i Helsingfors.

Ålandsfrågan var ett ständigt irritationsmoment i relationerna mellan självständiga Finland och tidigare moderlandet Sverige. När Finlands nya sändebud, Werner Söderhjelm presenterade sin fullmakt till Kung Gustaf V, höll kungen ett långt tal om Åland.

Finland måste välja mellan svensk vänskap eller Åland, menade kungen.

"Dessa ord uttalade kungen åter mycket eftertryckligt - han tillade något med låg röst - men han talade så otydligt att jag inte kunde följa orden", skrev Söderhjelm. Han ansåg att kungens mummel var av "sådan kvalitet", att det var bäst att rapporten vidarebefordrades endast till utrikesministern.

Den svenska justitieministern Löfgren konstaterade senare att Finland behöver Sverige och att Sverige inte heller kan vara utan Finland. Söderhjelm påpekade att kungen hade insisterat på att Åland skulle tillhöra Sverige, inte Finland.

"Nåja, det spelar ingen roll", hade Löfgren svarat.

Ålandsfrågan avgjordes av Nationernas Förbund till förmån för Finland i juni 1921. Åland garanterades språklig och kulturell autonomi och militär neutralitet.

Söderhjelm rapporterade om reaktionerna i Stockholm: ”Utan tvivel insåg svenska politiska kretsar genast att Ålandsfrågans lösning, samtidigt som den var ett hårt slag mot den egna diplomatin, också innebar en stor seger för Finland, vilket i sig på ett anmärkningsvärt sätt stärkte vår statsställning och ingav respekt. Med stor förvåning konstaterade de att det inte längre skulle vara möjligt att behandla detta land som en envis liten myndling, vilket hittills hade varit brukligt.”

Åland förblev svenskt men missnöjet mot svenska spred sig i Finland. Att man i Finland hade förfinskat städers svenska namn väckte ont blod i Sverige. Söderhjelm rapporterade att man i Finland borde förstå värdet av det svenska språket. ”Det kränkte inte bara svenskarnas egen historiesyn, utan de såg det som ett förnekande, eller åtminstone förakt, av all historisk kontinuitet”, skrev Söderhjelm.

De finska sändebudens rapporter var under mellankrigstiden sällan skönlitterära berättelser av hög kvalitet. De bidrog dock till utformandet av Finlands utrikespolitik och höll Helsingfors uppdaterad om omvärldens händelser och omvälvningar. Diplomaterna var utrikesministeriets öron och ögon ute i världen.

Diplomaterna arbetade ofta bakom kulisserna och fick sällan beröm. Lyckades diplomaterna i sitt arbete tog den utrikespolitiska ledningen åt sig äran. Gick det dåligt fick diplomaterna dela på ansvaret. Oftast glömdes diplomaterna bort under historiens gång.

Nu är de tillbaka i bokform.

René Söderman

Jussi Pekkarinen. *Kävin ja kuulin - Ulkoasiainhallinnon poliittinen raportointi 1918–1933.* (Jag gick och jag hörde - Finlands utrikesförvaltnings politiska rapportering 1918-1933) Otava, Helsingfors 2024.

STREGENS VANDRING

Jan Groth cross-over-kunstner innan begreppet fanns

Den dansk-norske billedkunstner Jan Groth (1938-2022) arbejdede med et gennemgående motiv af vaklende streger, så minimalt, som tænkes kan, og dog er det stor kunst. Nu har denne internationalt anerkendte kunstner posthumt fået en aldeles læseværdig monografi, forfattet af den danske kunsthistoriker Peter S. Meyer, der var direktør ved Stavanger Kunstmuseum i 2007-14, hvor Groths værker er rigt repræsenteret.

En monografi er en afhandling eller en bog med fokus på en kunstners værker snarere end

på hans/hendes liv. Med den nye bog om Jan Groth kan alle, også de, der møder hans værk for første gang, få indblik i et kunstnerisk mesterskab, der ikke er helt så enkelt, som det umiddelbart kan tage sig ud. Groths kunst er båret af et overvældende nærvær, hvad enten han vævede gobeliner, tegnede på papir eller skabte skulpturer. Den er i slægt med den kunst, som store enere som italienerne Giorgio Morandi (1890-1964) og Alberto Giacometti (1901-66), danske Sonja Ferlov Mancoba (1911-84), med hvem han havde et dybt kollegialt venskab, amerikanske Mark Rothko (1903-1970) - og flere andre moderne kunstnere, skabte. De har det tilfælles, at deres kunst og liv smelter sammen. Deres kunst er skabt indefra og ud i en solitær eller enkeltstående gestus, der dog alligevel aldrig bliver til i et tomrum, for ingen skaber alene.

Jan Groth blev født i Stavanger, Norge, som det yngste barn i en familie med en dansk mor og en norsk far. Han var et følsomt barn, og i skolen løb han ind i vanskeligheder, fordi han afveg meget fra de andre børn. Men heldigvis lod forældrene ham tidligt tage af sted alene til slægtsgården på landet, hvor han kunne få fred. Han følte sig ikke direkte mobbet, men måtte absentrere sig fra de andre børn for at fordybe sig i litteratur og for at møde sig selv og finde sine egne værdier. Han forblev hele livet igennem et yderst privat menneske, som kun lukkede få andre ind. I virkeligheden skyldtes hans anderledeshed, at han var homoseksuel. Men han blev aldrig en oprører, som ville vride sig løs fra et primitivt, bøssehadende barndomsmiljø for at klatre op ad den sociale rangstige, som vi har set det hos forfattere som danske Glenn Bech (født 1991) eller franske Édouard Louis (født 1992). Jan Groths far var akademiker, og begge forældre accepterede, at han var anderledes og gav ham positiv opmærksomhed. I 1956 flyttede han til København og påbegyndte studier i tegning. Men i stedet for at skabe spontant-abstrakte tegninger i pagt med tidsånden underlagde han sig den strengeste disciplin hos maleren Erling Frederiksen (1910-1994), hvor han lærte klassisk tegning og nok så vigtigt: at se.

Gobelinerne

Nu blev han den autodidakte maler Knud Nielsens (1916-2008) assistent. I 1958 debuterede han på Charlottenborgs Forårsudstilling – og siden gik det slag i slag med soloudstillinger i såvel Danmark som i udlandet, især i New York, hvor han indledte et fortrinligt samarbejde med den toneangivende gallerist Betty Parsons. En anden vigtig kontakt var nævnte Sonja Ferlov Mancoba og hendes mand Ernest Mancoba, der var Groths sjælevenner og ”medsammensvorne”, når det gjaldt om at skabe ”ren” kunst og lægge afstand fra blandt andet Cobra-kunsten, som de opfattede som et ”marketingsredskab”. En anden vigtig kontakt var inspektør Steingrim Laursen (1931-2007) fra Louisiana museet, med hvem Groth dannede par i mange år efter et længere ægteskab med gobelinvæveren Benedikte Groth (1933-2015) med fødenavnet Herlufsdatter), som han skabte nogle uforlignelige, æstetisk raf-

finerede - trods deres radikale enkelhed - eksistensfortolkende gobeliner sammen med. De to havde mødt hinanden i Holland i 1960 på væveriet Weverej d'Uil. Hun var tekstilkunstner, og han var på det tidspunkt en maler, som ville prøve kræfter med gobelinkunsten – en krævende teknik, som han hurtigt kom til at mestre. De blev gift, og i 1961 købte de den gamle skole i Bråde i Odsherred i Vestsjælland, hvor de installerede to store væve fra Frederiksborg Slot, der havde været brugt til at rekonstruere de gobeliner, som var gået tabt i branden i 1859.

I 1965 traf Jan Groth et radikalt valg: Han opgav endegyldigt maleriet til fordel for gobelinen og tegningen – og senere også skulpturen - fordi han fandt en større og mere spændende stoflighed i de tre medier end i maleriet. Det blev et eventyr, og med gobelinen fik han sit store gennembrud. Dog mere i Norge og internationalt end i Danmark, bevidner bogen. For med sine gobeliner løb Groth ind i de vanskeligheder, som præger – nu lidt mindre end tidligere, fornemmer jeg – den danske kunstscene, hvor billedkunstnerne holder vandtætte skotter mellem dem selv og kunsthåndværkerne eller designerne. Man vil ikke lukke dem ind i kunstens hellige haller, til gengæld er der frit slag den anden vej. Ved at vandre frit mellem kategorierne eller medierne gjorde Groth det lidt vanskeligt for et konventionelt kunstsyn, men han fortsatte ufortrødent at udforske og udfordre hans foretrukne medier, kunsthåndværk eller ej.

Streg-minimalisme

Peter S. Meyer sammendrager Groths kunst med ordene: ”Betragtet som diagrammer kan Groths praksisser synliggøre tvivlens potentialitet (eller tvivlens mulige gaver, LB) ... ”Er der tale om en tegning, om et motiv, eller er det, vi ser, abstrakt? Spørgsmålene til gobelinerne kunne være: Er de dekorationer eller billeder? Til skulpturerne kunne de være: Er de relieffer, installationer eller noget helt tredje? Det handler ikke længere om at fastholde værkkategorierne. Værkerne spørger mere til, hvad vi ser.” Med andre ord var Jan Groth en tidlig eksponent for, hvad man i dag kalder en cross-over-kunstner, der bevæger sig frit mellem kategorier, medier og materialer og bruger af det alt sammen.

Gennem hele bogen inddrager Peter S. Meyer klogt et stort antal meget inspirerende kunsthistoriske referencer, der belyser de mange input, som ingen kunstner kan være foruden, og som sætter Groths egensindige kunst ind i en større kunsthistorisk rammefortælling. Som Picasso har sagt: Gode kunstnere stjæler. Dårlige kunstnere kopierer.

Personligt har jeg altid elsket Jan Groths streger, der kan være tykke og beslutningsdygtige eller svage og vaklende, de kan bøje sig i den ene eller den anden retning, de er med andre ord eksistentielle udsagn om det skabtes vaklen, der også er titlen på en digtsamling fra 2001 af Søren Ulrik Thomsen (født 1956). Groths streger *repræsenterer* ikke. De *er*. Som livsytringer rummer de hele følelses- og

erkendelsesregistret i al deres enkelhed og pendler mellem væren og intet. Den er et drama, om hvor strengen skal stå, og hvor alting begynder og slutter.

Bogen er velskrevet, informationstæt og har et spændende kunstnerisk layout i sort-hvid, der korresponderer 100 procent med Jan Groths billedverden.

Lisbeth Bonde

Peter S. Meyer. *Jan Groth. Tegninger, skulpturer og gobeliner.* Gads Forlag, København 2024.

ARVET EFTER KVINNAN SOM SPRÄCKTE PRESIDENTGLASTAKET I FINLAND

Om Tarja Halonen

Arvet (Perinnön jako) är en lite annorlunda bok över en politiker. Den är en tillbakablick på en presidents inflytande och politiska arv, men den är lika mycket en framåtblick och en spegling av samtal som förs mellan den pensionerade presidenten och den unga – i förhållande till Tarja Halonen – författaren Meri Valkama, född 1980.

I förordet blir det tydligt att Tarja Halonen inte är intresserad av några memoarer, och att viss övertalning har gjorts för att skriva boken om hennes politiska arv. Men, konstaterar Halonen, “hotet kommer inte alltid från öst, det kan komma från ens eget huvud”.

Med vetskap om att tre föregångare till henne, *Kekkonen*, *Koivisto* och *Ahtisaari*, alla drabbats av demens, vill hon berätta. Samtidigt sätter Valkama redan i förordet en personlig prägel på texten. Hon låter sig själv som författare bli synlig i texten och hennes tankar, motiven till hennes frågeställningar, redogörs. Den metoden används konsekvent. Metoden ger också boken en viss vemodig stämning. Valkama är nämligen tydlig med den känsla av hopplöshet hon och en del andra i hennes generation – och ännu yngre – känner inför världens gång. Känslan stärks när Halonen säger så här i något skede: “Ni kommer att ha en lång väg framför er och bygga den värld vi redan trodde att vi hade uppnått”.

I huvudsak är det Halonens internationella arbete, hennes förhållande till Ryssland överlag och till Vladimir Putin specifikt, som Valkama vill låta eftervärlden få fördjupade insikter om.

Att Halonen efter Putins och Rysslands anfallskrig mot Ukraina hängdes ut i sociala medier med en bild där hon och Putin verkar trivas så bra tillsammans, är ett tema som Valkama många gånger återkommer till. Lite väl ofta, kan

det tyckas. Om man inte hört till dem som ens hunnit misstänka ex-president Halonen för att vara någon nära Putin-vän köper man hennes egen förklaring redan första varvet, då hon berättar om tågresan där bilden togs. Å andra sidan verkar Valkama vara en Halonen-beundrare som på något sätt känner att det är något med hennes idol som skaver, just på grund av relationen till Putin.

Då är det värt att upprepa en sekvens som framkommer i boken, ett samtal som förs mellan Barack Obama och Tarja Halonen, då de möts i Finland. Så här återges några fraser från det samtalet, av Halonen själv: "Obama ville veta hur man ska handskas med Putin. Man får inte visa någon osäkerhet eller rädsla. Om Putin får vitttring på rädsla ger det honom blodsmak... Om man är nedlåtande, blir han förbannad".

Sett i ljuset av de råden är det kanske lättare förstå att Halonen faktiskt kaxigt föreslog för Putin (året är 2008) att han skulle bli den första presidenten som slutar lagligt i Ryssland, då han själv dessförinnan sagt att det finns ett tryck på att han ska fortsätta, trots att mandattiden tar slut. Men Halonens förslag kontrade Putin med att för henne berätta om sin smarta plan; han ska själv bli premiärminister och Medvedev president, så kan han i följande val, 2012, bli president igen.

I boken följer vi läsare med på en resa till Israel, en resa som Tarja Halonen gör i sin stiftelses namn. Meri Valkama får följa med på resan (februari 2023). Stiftelsen TH Kestävän kehityksen säätiö (Stiftelsen för hållbarhet) grundades 2012 och den för ut Halonen på uppdrag världen över. Under den här resan ger Halonen en intervju för israelisk media där Putin igen diskuteras. Då, skriver Valkama, förklarar Halonen att Putin inte längre är samma man hon en gång kände. Bekantskapen började i slutet av 1990-talet, då Halonen var utrikesminister och Putin premiärminister. Snart var de båda presidenter.

Nyårsafton 1999 föll nyhetsbomben när Boris Jeltsin meddelade att han drar sig tillbaka från sin post. Han utnämnde Vladimir Putin till tillförordnad president och nästa dag höll Putin ett nyårstal – han svor på att förstärka demokratin och den fria informationsförmedlingen... Några veckor senare, den 6 februari 2000, valde finländarna sin första kvinnliga president. Utrikesminister Tarja Halonen blev republikens elfte president.

Sex år senare blev hon omvald och hennes sista år som president blev alltså 2011, ett mycket dramatiskt år såväl politiskt som militärt, såväl globalt som i Finland, sammanfattar hon i *Arvet*. Det var jordbävningen med Fukushima, Osama bin Laden som slutligen hittades, det var Breiviks vansinnesdåd i Norge, det var den första stora skrällen för Sannfinländarna i finländsk politik.

Men mellan 2000 och 2012 hann också mycket hända och det är den tidslinjen *Arvet* fokuserar på. Valkama och Halonen jobbar enligt en överenskomst utgående från tidsaxeln och ser närmare på vissa händelser som inverkar stort på historieskrivningen.

Över många av dessa skeenden vilar som en mörk skugga, Putins.

Halonen verkar se en tydlig förändring i Putins beteende och Rysslands riktning kring år 2005, då Michail Hodorkovski anhölls. Men det var inte lika tydligt för henne då, medan förändringen pågick, även om hon med Valkama diskuterar ett tal Putin höll 2005 där han kallade Sovjetunionens kollaps för en av 1900-talets största tragedier.

När De Grönas Heidi Hautala år 2006 höll ett tal i riksdagen och kritiserade Ryssland för att igen allt mer likna ett tsarvälde fick Hautala hård kritik av Lipponen, och även Halonen kallade talet smaklöst. Valkama konstaterar att Heidi Hautalas ord har hållit över tid – fyra månader efter det talet sköts Anna Politkovskaja, på Putins födelsedag. Mordet på Aleksandr Litvinenko skedde några månader senare. 2021 blev det slutligen bekräftat att det var på Putins order. Valkama pressar på, men Halonen går i varje fall inte med på Hillary Clintons Putin-analys, att då han är en före detta KGB-agent är han utan själ.

Halonen var också en motståndare av Nato-medlemskap under hela sin presidentperiod. Hon betonade alliansfriheten som Finlands och Sveriges linje. Det var anfallskriget mot Ukraina som fick henne, liksom majoriteten av finländare, att ändra åsikt.

När boken utkom våren 2024 fyllde Tarja Halonen 80 år. Hon är enligt Arvet väldigt aktiv i många internationella hedersuppdrag och värv. Valkama beskriver hur hon ändå vill ställa frågan: Hur länge tänker Halonen hålla på? Länge, alltid, är svaret. Halonen förklarar att hon varit aktivist mycket längre än hon varit politiker. Aktivism har inte någon pensionsålder.

Anja Kuusisto

Meri Valkama. *Arvet (Perinnönjako), Samtal om Tarja Halonens politik*, Schildts & Söderströms, Helsingfors, 2024.

SVETSARE OCH STATSMINISTER

Stefan Löfvens memoarer

Att som politisk reporter intervjuar Stefan Löfven var alltid en prövning. Chansen att han skulle säga något intressant eller överraskande var minimal.

Det är därför med en blandning av nyfikenhet och skepsis jag tar mig an hans memoarer *Svetsarn och statsministern*, skriven tillsammans med Ulrika Knutson.

För visst finns här en historia att berätta, en personlig och en politisk. Barnhemsbarnet från Stockholm som växer upp i ett fosterhem i Ådalen, jobbar som svetsare, blir facklig ledare, för att motvilligt under Socialdemokraternas värsta kris bli partiledare och statsminister.

Som en folkhemsfabel fast sann.

Problemet är bara att vi redan hört historien åtskilliga gånger. Vi vet att mamma Iris och pappa Ture var hyvens folk som behandlade lille Stefan som vore han deras egen son. Boken tillför inte särskilt mycket nytt om uppväxten och påminner dessutom snarast om en skoluppsats på temat "Mitt sommarlov". Solen sken med bad och bus och moppe och mamma och pappa var aldrig arga.

Undantaget var när Stefan och en kompis gick med i Centerns ungdomsförbund för att kunna gå på disko; då blev pappa Ture lite irriterad.

Det är bara att gratulera fosterbarnet till en bekymmersfri uppväxt, men lyckliga historier är sällan fängslande. Nog borde det ha funnits lite svärta och smärta hos barnet, några jobbiga tankar över att ha blivit övergiven när storebror fick stanna kvar. Men här ges bara den vuxnes efterkloka förståelse för moderns svårigheter som ensamstående i Stockholm på 50-talet.

Fint, men varken särskilt intressant eller trovärdigt.

Trots det starka politiska engagemanget var Stefan Löfven egentligen aldrig politiker. Det var det fackliga arbetet som var huvudintresset och som präglade hans vuxna liv, från ackordförhandlingarna på Hägglunds i Örnsköldsvik på 70-talet till ordförandeklubban i IF Metall 2006.

Viktigt var det förstås, det fackliga arbetet med alla dess förhandlingar. Men som läsoplevelse är det ungefär lika spännande som att se färg torka på väggen. Det blir oftast så här:

“Att prata med folk har alltid varit det viktigaste i mina fackliga och politiska uppdrag. Samtal är grunden för en lyckad förhandling, oavsett vad det handlar om.”

Den enda gång man som läsare vaknar till är när krisavtalet kommer upp, där IF Metall öppnade för sänkt arbetstid med reducerad lön för att undvika varsel. Intresset från den borgerliga regeringen var obefintligt och motståndet från övriga förbund och LO stenhårt. Men pragmatikern Löfven stod på sig och fick rätt.

Det har sagts att Löfvens hantering av krisavtalet var anledningen till att han valdes till partiordförande. Men varför han egentligen tackade ja, trots att han med hustrun Ulla kommit fram till att avstå, förstår man inte riktigt. Allt som sägs är att “trycket var så hårt” att han inte kunde stå emot längre. Hotade de med pistol? Vi får inte veta.

Trots att de sju år Löfven var statsminister var en av de mest turbulenta perioderna i svensk politik, med migrationskris, regeringskris, statsråd som tvingades avgå, med pandemin och han själv som röstades bort i en misstroendesförklaring, framkommer inget nytt. Det mesta beskrivs skissartat och högst tillrättalagt. Några allvarliga misstag tycks inte ha begåtts, och gick det fel så berodde det på motståndarna och de där opålitliga vänsterpartisterna.

Stefan Löfven skriver i förordet att han inte ville skriva en tegelsten, och det får man väl som läsare vara glad över. 268 sidor med det här upplägget räcker mer än väl. Men kanske hade en längre bok med utrymme för tidigare okända omständigheter varit att föredra.

Framför allt saknar jag en politisk reflektion: Varför är socialdemokraterna där de är i dag? Vart är de på väg? Vilket ansvar har man för det faktum att Sverige i dag har ett av världens starkaste högerpopulistiska partier? Vi får inte veta - partiloyaliteten har varit viktigare.

Stefan Löfven är en hedersknyffel som förtjänar sitt eftermäle, och Ulrika Knutson fångar skickligt hans karga, något träaktiga sätt att uttrycka sig. Men särskilt mycket klokare på partiet och svensk politik blir man tyvärr inte.

Owe Nilsson

Stefan Löfven i samarbete med Ulrika Knutson. *Svetsare och statsminister*. Bokförlaget Atlas, Stockholm 2024.

HAMMARSKJÖLDS BRISTER OCH FÖRTJÄNSTER I NY BIOGRAFI

Det har fram till idag publicerats åtskilliga studier, inte minst biografier, över Dag Hammarskjöld. Från Brian Urquharts biografi från 1970-talet om FN-åren till ett nyvaknat intresse under 2000-talet med en rad studier om olika tema såsom Hammarskjölds inre filosofiska och religiösa liv samt hans praktiska yrkesverksamma gärning. Så behöver vi verkligen ytterligare en bok om denne världsberömda svensk? Till skillnad från många biografier över Hammarskjöld har diplomaten Staffan Carlsson skrivit en kritisk analyserande studie om Hammarskjölds ämbetsmannagärning under efterkrigstiden. Han vill utforska hur Hammarskjöld tänkte, hans personlighet och de "kulturella rötter" som kunde ha påverkat hans tänkande och handlande.

Carlsson gör flera nedslag i Hammarskjölds karriär. Här kan man lyfta fram två avsnitt i boken som är speciellt viktiga för att förstå hur Hammarskjöld tänkte och handlade. Det ena gäller hans västororientering, det andra som upptar en stor del av boken är Kongokrisen.

I början av 1990-talet blev det offentligt att det fanns en dubbelhet i den svenska säkerhetspolitiken som tidigare inte varit känd för allmänheten. Å ena sidan hade Sverige utvecklat nära militära operativa kontakter med NATO-länder, å andra sidan proklamerades neutralitetspolitiken med hög svansföring. Carlsson beskriver hur denna motsättning utvecklades efter andra världskriget och han fokuserar här på Hammarskjölds ansträngningar att upprätthålla kontakterna med NATO-länderna, vilket är mindre känt. På så sätt lades grunden till kalla krigets svenska säkerhetspolitik tack vare Hammarskjölds fotarbete under överseende av Tage Erlander kamouflerad av Östen Undéns neutralitetsdoktrin. Till västororienteringen hörde också Hammarskjölds arbete

med europafrågor. Han fick en central roll redan ett par år efter kriget i det europeiska återuppbyggnadsarbetet och Carlsson understryker hur viktiga dessa erfarenheter blev för Hammarskjöld även som FN:s generalsekreterare.

Hammarskjölds första år som FN-chef blev relativt framgångsrika. Genom att själv resa till Peking och förhandla med Kinas regeringschef Chou-En-lai lyckades han återföra till USA 11 tillfångatagna besättningsmän, vars plan hade störtat över Kina under Koreakriget. Men det verkliga mästestycket var lösningen av Suezkrisen 1956. Denna kris som hade sin upprinnelse i att Egyptens president Gamal Abdel Nasser ville nationalisera Suezkanalen, ledde till att Hammarskjöld lyckades förverkliga den kanadensiska idén om en fredsbevarande styrka i området. Utgången av denna kris blev en stor prestigevinst för Hammarskjöld och stärkte framför allt generalsekreterarens självständiga roll. Carlsson betonar emellertid samtidigt, i högre grad än tidigare studier, Hammarskjölds beroende av stödet från USA. Inledningsvis kritiserar han studier som menar att Hammarskjöld agerade kompromisslöst gentemot stormakterna. Carlssons erfarenheter som diplomat talar snarare för hur viktigt det var att kunna kompromissa och ibland ha stöd från stormakterna.

I kontrast till dessa relativt lyckosamma krishanteringar under 1950-talet framstod Kongokrisen som ytterst svårhanterlig. För Hammarskjöld som intresserade sig mycket för avkoloniseringens problem blev det närmast självklart att FN skulle ta sig an denna kris. Carlssons genomgång av Kongokrisen blir ibland onödigt detaljrik och det är inte helt lätt att följa framställningen. För att summera huvuddragen i krisen så utbröt oroligheter omedelbart efter självständigheten från Belgien i juni 1960. FN:s säkerhetsråd antog i juli en resolution som anmodade den forna kolonialmakten att dra tillbaka sina styrkor från Kongo. Samtidigt fick Hammarskjöld fria händer att snabbt sätta ihop en fredsbevarande styrka för att stabilisera situationen i landet. Efter att Moise Tshombe utropat den rika provinsen Katanga som självständig vände sig Kongos valda premiärminister, Patrice Lumumba till Sovjetunionen om militärt stöd efter misslyckade försök hos FN. I september övertogs emellertid makten i landet av arméstabschefen Joseph Mobutu varpå Lumumba med USA:s goda minne togs till fånga och överlämnades till Katanga där han mördades. Under 1961 eskalerade motsättningarna mellan FN och Katangastyrkor. För att få slut på striderna flög Hammarskjöld den 18 september 1961 till Ndola vid gränsen till dåvarande Nordrhodesia för att förhandla med Tshombe om en vapenvila. Men Hammarskjölds plan havererade, ännu oklart varför och Carlsson ger oss inga säkra ledtrådar vilket nog är klokt när flera undersökningar inte ger några klara besked.

Vad är det nu som gör Carlssons bok unik och läsvärd i förhållande till allt annat som skrivits om Hammarskjöld? Det som främst sticker ut är att han utifrån sin profession som diplomat inte drar sig för att ovanligt kritiskt analysera Hammarskjöld. Carlsson lyfter flera misstag som Hammarskjöld

begick under Kongokrisen och det gäller framför allt relationen till Lumumba. Hammarskjöld intog snabbt attityden att det överhuvudtaget inte gick att lita på kongolesiska ledare, i synnerhet inte på Lumumba som han bland annat karaktäriserade som ”planlös och oduglig”. Carlsson pekar här på en paradox i Hammarskjölds natur. Han kunde å ena sidan vara fördomsfull och snabbt döma ut den som inte var på samma nivå som Hammarskjöld själv. Å andra sidan vittnar hans postumt utgivna tankebok *Vägmärken* om en utpräglad självvrannsakan hos honom. Han var starkt påverkad av filosofen Martin Bubers jag-och-du-relation, om nödvändigheten att försöka förstå och sätta sig in i motpartens svårigheter. Denna sida märker vi inte mycket av i Kongokrisen.

Hammarskjöld hade också problem med rekryteringar, framför allt i det känsliga läge då de fredsbevarande truppernas mandat utvidgades till att förhindra inbördeskrig. Ett annat problem var att Hammarskjöld inte var helt tydlig. Han kunde vara ”vag, abstrakt och svår eller omöjlig att förstå.” Till och med hans närmaste medarbetare hade ibland svårt att förstå vad han menade. Detta fick naturligtvis konsekvenser för FN-operationerna under Kongokrisen där det fanns behov av glasklara instruktioner.

Nu är Carlssons bok inte en enda lång dom över Hammarskjöld. Här framställs Hammarskjöld som en ytterst sammansatt människa. Samtidigt som han ofta, på resande fot över hela världen, skulle hantera konflikter och kriser, var han medlem i Svenska Akademien och bidrog till valet av flera nobelpristagare i litteratur. Han var ekonom, politiker och diplomat, men också en stor humanist, läste hela tiden skönlitteratur och översatte litteratur från flera europeiska språk till svenska. Hammarskjöld hade en närmast övermänsklig arbetskapacitet och därtill menar Carlsson att ”[h]an kombinerade sitt intellektuella ledarskap med en häpnadsväckande kapacitet att snabbt omsätta planer och beslut i politisk handling.” Han kom att sätta en standard för sina efterträdare då han lyfte fram generalsekreterarens självständiga roll, valde att se möjligheter och ta initiativ. Men något helgon var han inte, snarare en praktiskt inriktad och målmedveten ämbetsman och politiker. Carlsson lyckas fånga denne världsberömde svensk i helfigur på närmare 600 sidor, framför allt som yrkesman med brister såväl som företräden. Det har varit en krävande men ofta lustfylld och mycket lärorik läsning.

Erik Noreen

Staffan Carlsson. *Helgon och maktspelare. Dag Hammarskjöld som politiker.* Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2023.

Medarbetare Bokessä och kring böcker och människor

Lisbeth Bonde, kunstkritiker, København

Anja Kuusisto, bitr. chefredaktör HSS Media, Kaskö

Owe Nilsson, journalist, Stockholm

Erik Noreen, docent, Lunds universitet

Hans H. Skei, prof. em. och NT redaktör i Norge

René Söderman, ambassadråd vid Finlands EU-representation i Bryssel

SAMMANFATTNING

2024 års sista utgåva av *Nordisk Tidskrift* inleds med en artikel om Havet i Litteraturen. Den är skriven av Søren Frank. Árni Heimir Ingólfsson har nedtecknat en artikel med rubriken *De förde musik till världens ände. Tre musiker som flydde nazismen och formade det isländska musiklivet*. Svend Gausheim Hvid skriver om *Rosa og Axel Sandemose - Du skal ikke tro at du er noget. Janteloven, det 1. Bud*. Stefanía Óskarsdóttir har reflekterat över *Ett sekel i Islands samhällsutveckling – en betraktelse av Jóhannes Nordal*. Utställningen *Nordbor - Om liv och människor i Norden under 500 år* är föremål för Fredrik Svanbergs artikel. *Ett universum på en hylla - på spaning efter bokhandelns själ* är titeln på Anna Hedelius bidrag.

I NT-serien Nordiska Designer har turen kommit till Danmark och beskrivning av *Nanna Ditzels fremtidsrettede fristeder*, författad av Kristian Roland Larsen och Sara Staunsager.

I NT-intervjun samtalar Lena Wiklund med Micael Dahlen, världens första professor i Lycka.

För egen räkning skrivs i detta nummer av Bengt Lindroth.

Johan Strang fortsätter sin *Krönika om nordiskt samarbete*.

I avdelningen *Letterstedtska föreningen* återfinns utdelningen av Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj för 2024 till Stina Ekblad, inklusive samtal med pristagaren. I avdelningen återfinns också en nekrolog över Anders Ljunggren, mångårig krönikör i *NT*. Avdelningen avslutas med en sedvanlig förteckningen över LF avdelningar, styrelser och medlemmar 2024, utdelade anslag 2024 samt anslagsutlysningen för 2025.

Bokessän handlar om Petter Dass-litteraturen. Den är författad av Hans H. Skei. *Under Kring böcker och människor* finns fem bidrag. René Södermans recension är i ämnet Finlands svenska diplomater. Lisbeth Bonde tar upp en bok om Jan Groth *Tegninger, skulpturer og gobeliner*. Anja Kuusisto har fördjupat sig i en skrift om samtal om Tarja Halonens politik. Stefan Löfvens memoarer *Svetsare och Statsminister* är föremål för Owe Nilssons inlägg. Dag Hammarskjöld som helgon och maktspelare av Erik Noreen avslutar recensensavdelningen.

LW

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin vuoden 2024 viimeinen numero alkaa Søren Frankin kirjoituksella *Havet i Litteraturen* (Meri kirjallisuudessa). Árni Heimir Ingólfsson on kirjoittanut artikkelin *De förde musik till världen ände. Tre musiker som flydde nazismen och formade det isländska musikkivet* (He veivät musiikkia maailman laidalle. Kolme muusikkoa, jotka pakenivat natsismia ja muokkasivat islantilaista musiikkielämää). Svend Gausheim Hvid kirjoittaa Rosa ja Axel Sandemosesta: *Rosa og Axel Sandemose - Du skal ikke tro at du er noget. Janteloven, det 1. Bud.* Stefanía Óskarsdóttir puolestaan tarkastelee teosta *Ett sekel i Islands samhällsutveckling – en betraktelse av Jóhannes Nordal* (Islannin yhteiskuntakehityksen yksi vuosisata). Näyttely *Nordbor - Om liv och människor i Norden under 500 år* (Pohjoisen asukit – pohjoismaista elämää ja ihmisiä 500 vuoden ajalta) on Fredrik Svanbergin tekstin aiheena. Anna Hedeliuksen kirjoituksen nimi on *Ett universum på en hylla – på spaning efter bokhandelns själ* (Maailmankaikkeus hyllyllä – kirjakaupan sielua etsimässä).

NT-sarjassa Nordiska designer on nyt vuorossa Tanska ja teksti *Nanna Ditzels fremtidsrettede fristeder*, jonka on kirjoittanut Kristian Roland Larsen ja Sara Staunsager.

NT-haastattelussa keskustelevat Lena Wiklund ja Micael Dahlen, maailman ensimmäinen Onnellisuuden professori.

För egen räkning eli Omaan laskuun -kolumnin on tähän numeroon kirjoittanut Bengt Lindroth. Johan Strang jatkaa kolumniaan pohjoismaisesta yhteistyöstä *Krönika om nordiskt samarbete*.

Osastossa *Letterstedtska föreningen* kerrotaan Jacob Letterstedtin pohjoismaisen ansiomitalin antamisesta vuonna 2024 Stina Ekbladille. Lisäksi tässä osastossa on myös Anders Junggrenin muistokirjoitus. Ljunggren oli *NT*:n monivuotinen kolumnisti. Osasto loppuu luetteloon *LF*-jaostoista, hallituksista ja jäsenistä 2024, jaetuista varoista 2024 sekä hakuilmoitukseen vuodelle 2025.

Numeron kirjaessee käsittelee Petter Dass -kirjallisuutta. Esseen on kirjoittanut Jans H. Skei.

Osasto *Kring böcker och människor* (Kirjoista ja ihmisistä) koostuu viidestä kirjoituksesta. René Södermanin arvostelu tarkastelee Suomen ruotsalaisia diplomaatteja. Lisbeth Bonde on lukenut Jan Grothia käsittelevän kirjan Tegniger, skulpturer og gobeliner (Piirrustuksia, veistoksia ja seinävaatteita). Anja Kuusisto on perehtynyt teokseen, jossa keskustellaan Tarja Halosen politiikasta. Owe Nilsson kirjoittaa Stefan Löfvenin muistelmateoksesta *Svetsare och Statsminister* (Hitsaaja ja pääministeri). Osaston päättää Erik Noreen, joka kirjoittaa Dag Hammarskjöldista pyhimyksenä ja valtapelurina.

LW

Suomennos: Peter Mickwitz

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri är en av Nordens äldsta kulturtidskrifter. Den utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. Nordisk Tidskrift vill framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt berör de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. I tidskriften publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor och under vinjetten För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återfinns ett temanummer Politik i Norden samt Litteraturen i Norden det gångna året. Tidskriften har en samnordisk redaktion och språken i artiklarna är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken. Tidskriften sprids i hela Norden i en tryckt upplaga samt på nätet.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2025 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2025 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5, Nordisk Tidskrift. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Box 1083, SE-101 39 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen är en förening för nordiskt samarbete i samtiden grundad 1875. Ändamålet är att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Uppgiften är att dela ut anslag till nordiska ändamål, arrangerar nordiska seminarier, utdela en nordisk förtjänstmedalj och ett översättarpris samt ge ut Nordisk Tidskrift.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress c/o Föreningen Norden, Vasagatan 28, Stockholm
Tel +46-(0)8-654 75 70. Telefontid fredagar 10-12. E-post: info@letterstedtska.org
Redaktionssekreterare: Fil. kand. Louise Hertzberg
Tel. +46(0)73-327 69 90. E-post: louise.hertzberg@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Lena Wiklund, Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Tel. +46-(0)70-405 00 31. E-post: lena.wiklund@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Egekaersvej 19, DK-3220 Tisvildeleje
Tel. +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla
Tel. +358-(0)50 552 1151. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Hallgerðargata 7, IS-105 Reykjavík
Tel. +354-854 21 70. E-post: sngola@simnet.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo
Tel. +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no